Sayı / Issue: 36
◆
Yıl / Year: 2016
ISSN 1301-3289

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

Sayı / Issue 36 • Yıl / Year 2016

Sahibi / Owner	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Yayın Kurulu / Editorial Board	Prof. Dr. Raşit Küçük, Prof. Dr. İsmail E. Erünsal, Prof. Dr. M. Âkif Aydın, Prof. Dr. Rahim Acar, Prof. Dr. Casim Avcı, Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Tahsin Görgün, Prof. Dr. Şükrü Özen, Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu, Prof. Dr. Cengiz Tomar, Doç. Dr. Tuncay Başoğlu, Doç. Dr. Salime Leyla Gürkan, Doç. Dr. M. Suat Mertoğlu, Doç. Dr. Halit Özkan, Doç. Dr. Ömer Türker, Yrd. Doç. Dr. M. Macit Karagözoğlu, Dr. Ali Hakan Çavuşoğlu, Dr. Mustafa Demiray
Yayın Danışma Kurulu / Advisory Board	Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Hayreddin Karaman (TDV İSAM) Prof. Dr. Anke von Kügelgen (Universität Bern) Prof. Dr. Oliver Leaman (University of Kentucky) Prof. Dr. Jorgen S. Nielsen (University of Copenhagen) Prof. Dr. Mustafa Kara (Uludağ Üniversitesi) Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Ali Köse (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Talip Küçükcan (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Recep Şentürk (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait Özervarlı (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Editör / Editor	Yrd. Doç. Dr. M. Macit Karagözoğlu (Marmara Üniversitesi)
Kitâbiyat Editörü / Review Editor	Yrd. Doç. Dr. Mustakim Arıcı (İstanbul Üniversitesi)
Yayın Sekreteri / Assistant Editor	Bayram Pehlivan (TDV İSAM)
Tashih / Proofreading	İsa Kayaalp, Abdülkadir Şenel, Orhan Ençakar, Okan Kadir Yılmaz, İsmail Özbilgin, İnayet Bebek, Abdülkadir Muhammed Ali
Tasarım / Graphic Design	Ender Boztürk, Ali Haydar Ulusoy, M. Emin Albayrak
Baskı / Printed by	TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

İslâm Araştırmaları Dergisi yılda iki sayı (Haziran ve Aralık) yayımlanan akademik bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu dergi ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları, *Index Islamicus* ve *Turkologischer Anzeiger* tarafından taranmaktadır.

İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40, Bağlarbaşı 34662
Üsküdar-İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Fax. (0216) 474 08 74
www.isam.org.tr

© İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2016
ISSN 1301-3289

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

Sayı / Issue 36 • Yıl / Year 2016

Makaleler / Articles

Hanefîler'in *Mukaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı
/ The Contribution of Hanafi Scholars to the Literature of Hadith Methodology Based on *Muqaddima* 1
Zübeyde Özben

Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları
/ Newly Established Madrasas and the Efforts of Training Religious Commissary in the Ottomans' II. Constitutional Era 33
Zeki Salih Zengin

Kemâleddin Harpûtî'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* İsimli Kelâm Risâlesi
/ A Kalām Treatise by Kemāleddin Harpūtī: *Tathbīt al-mafhūm fī tahqīq al-taba'iyyah bayna al-'ilm wa al-ma'lūm* 63
Ahmet Karataş

تحقيق «تفسير سورة التين» لأحمد بن إدريس الفاسي 139
/ The Critical Edition of *Tefsīr Sūra al-Tīn* by Aḥmad b. Idrīs al-Fāsī
داود آغبال

Araştırma Notları / Research Notes

Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu:
Sebîlürreşâd Yazarı Ahmet Hamdi Akseki'nin
İslâm Dünyasına İlgisine Dair Notlar
M. Suat Mertoğlu 163

Kitâbiyat / Book Reviews

Seyyed Hossein Nasr v.dğr., *The Study Quran: A New Translation and Commentary*
Necmettin Gökkır 179

Kelâm Şerîf (faksimile Kur'an metni); *Miftâhu'l-Kur'ân*,
Kayyûm Nâsırî, haz. A. G. Hayretdinov - R. F. Şafigullina
Alfina Sibgatullina 183

Asma Sayeed, *Women and the Transmission of Religious Knowledge in Islam*
M. Macit Karagözoğlu 187

Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İlişkisi*
Sami Turan Erel 191

Ömer Demir, *İktisat ve Ahlâk*
Hakan Kalkavan 197

William L. Rowe, *Philosophy of Religion: An Introduction*
Mohammed Hashiru 202

İlmî Toplantı Değerlendirmeleri / Conference Reviews

Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu (İstanbul, 18-20 Kasım 2016)
Mustakim Arici 209

Vefeyat / Obituary

Bir Büyük Muhaddisin Ardından: Şuayb el-Arnaût (1928-2016)
Enbiya Yildirim 215

Eskimez Dostluklar: Nurettin Albayrak (1950-2016)
M. Orhan Okay 223

İslâm Araştırmaları Dergisi, 36 (2016): 63-134

Kemâleddin Harpûtî'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* İsimli Kelâm Risâlesi*

Ahmet Karataş**

A Kalām Treatise by Kemāleddin Harpūtī:
Tathbīt al-mafhūm fī tahqīq al-taba'iyyah bayna al-'ilm wa al-ma'lūm

Tathbīt al-mafhūm fī tahqīq al-taba'iyyah bayna al-'ilm wa al-ma'lūm is a kalām treatise written by Kemāleddin Harpūtī Efendi, a 19th century Ottoman scholar. In this treatise Harpūtī argues that God's knowledge is conditioned by what is known. The author penns his treatise on the basis of the Qur'an, Hadith, and various madrasah textbooks, and particularly on the thought of Māturīdī and Ash'arī. Kemāleddin Harpūtī also benefits from the thoughts of various Sufi masters such as Ibn Arabī, Abdurrahmān Jāmī, İsmail Hakkı Bursevi as well as Abdullatīf Harpūtī. The treatise is important as it represents the scholarly profundity of the 20th century madrasah culture in Harput. This paper offers the transcription of the only known manuscript into Turkish, and presents this important work to the attention of scholars of kalām and tasawwuf.

Key words: Kemāleddin Harpūtī, knowledge ('ilm), what is known (ma'lūm), Māturīdī, Ash'arī, kalām, Ibn Arabī, İsmail Hakkı Bursevi, tasawwuf (Sufism).

Elazığ (Ma'mûretülazîz/El'azîz) müftülerinden Mehmed Kemâleddin Efendi (ö. 1354/1936) kökü XVII. asra kadar uzanan büyük bir ilmî silsileye mensup Harputlu Efendigil ailesinin son müderrisi ve dinî eserler telif eden son âlimidir. Dedesi *Kasîde-i Bürde* şârihi olarak bilinen Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi (ö. 1299/1882), babası büyük âlim, müderris Abdülhamid Hamdi Efendi'dir (ö. 1320/1902). Babasının hususi alâkasıyla yetişen Kemâleddin Efendi çok iyi bir medrese eğitimi almış, uzun yıllar

* Teklif ve tavsiyeleriyle makaleye katkı sağlayan isimlerini bilemediğim saygıdeğer hakemlere teşekkür ederim.

** Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (karatasahmed@gmail.com).

© İSAM, İstanbul 2016

Elazığ'ın çeşitli mekteplerinde muallimlik, Harput Kâmil Paşa Medresesi ve Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'de müderrislik, Harput İmam-Hatip Mektebi'nde hocalık yapmıştır. 1334-1345 (1916-1926) yılları arasında Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk Elazığ müftüsü olarak vazife icra etmiş; bir ihbar neticesinde evinde yapılan aramada Cumhuriyet'e muhalefet, makām-ı hilâfete sadakat, hilâfetin ilgasını tenkit ile alâkalı ve şapka takmak gibi yenilikler aleyhine kaleme alınmış "te'sîri hâvî evrâk-ı muzırra" bulunarak tutuklanmış, Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış, bu muhakeme neticesinde 4 Eylül 1926'da müftülükten azledilerek Samsun'a sürgüne gönderilmiştir. İki yıla yakın süren yıpratıcı bir sürgün devresinden sonra Harput'a dönen Kemâleddin Efendi uzlete çekilmiş, 2 Şubat 1936'da vefat etmiştir.[1]

Risâlenin Sebeb-i Te'lîfi, Konusu ve Muhtevası

Kemâleddin Efendi 1925'te Elazığ merkez müftüsüyken o sıralar Elazığ'a bağlı bir kaza olan Arapgir'in[2] müftüsü Hoca Ahmed Efendi[3] bazı kelâm ulemâsının dile getirip savunduğu "İlm-i ilâhî mâlûma tâbidir" {عِلْمُهُ تَعالى تَابِعٌ لِلْمَعْلوم} kazıyyesine kalben razı olamadığını ve bunu kabullenemediğini belirterek kendisinden bu mesele hakkında teferruatlı mâlûmat istirham etmesi üzerine Kemâleddin Efendi *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* ismini verdiği[4] bu risâleyi yazmaya başlamış ve 10 Safer 1344'te (30 Ağustos 1925) tamamlamıştır.[5]

Risâlenin ana konusu Ehl-i sünnet kelâmcılarının dile getirdikleri "Allah'ın ilminin mâlûma tâbi olduğu" meselesini ispattır. Ancak Kemâleddin

1 Kemâleddin Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili teferruatlı bilgi için bk. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 29-125.

2 Arapgir bugün Malatya'nın ilçesidir.

3 Müftü Ahmed Efendi hakkında tespit edebildiğimiz tek husus onun Harput'un önde gelen mürşitlerinden olan İmam Efendi diye meşhur Nakşî-Hâlidî şeyhi Osman Bedreddin Efendi'nin (ö. 1343/1924) müritlerinden olması ve Arapgir müftüsüyken o sıralar Harput'ta mukīm olan şeyhine mektuplar yazmasıdır. İmam Efendi de bu mektuplara cevap vermiştir (bk. Osman Bedreddin Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî*, II, 127-31 [17 Mart 1328/30 Mart 1912 tarihli 144. mektup]; II, 393-98 [1336/1918 tarihli 193. mektup]; II, 429-42 [22 Cemâziyelevvel 1337/23 Şubat 1919 tarihli 197. mektup]). İmam Efendi'nin Ahmed Efendi'ye yazdığı mektuplar manzum-mensur dinî-tasavvufî nasihatlerden ibarettir.

4 Bk. vr. 1^{b}-2^{a}. Kemâleddin Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren İbnülemin Mahmud Kemal ve İshak Sunguroğlu bu risâlenin adını *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki tebeiyyeti'l-ilm li'l-ma'lûm* şeklinde kaydetmişlerdir (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 854; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 173). Risâlenin adı "İlmin mâlûma tâbi olup olmadığı meselesinin hakikatini anlamak" mânasına gelmektedir.

5 vr. 34^{b}.

Efendi bu mevzuyu daha geniş çerçevede ele almış, kazâ, kader, insan fiillerinin yaratılışı, insanın üstesinden gelemeyeceği vazifelerle sorumlu tutulup tutulamayacağı (teklîf-i mâ lâ yutâk), irade hürriyeti, ilmin çeşitleri ve ezelîliği, a'yân-ı sâbite, eşyanın mahiyeti gibi konular hakkında da mâlûmat vermiştir.[6]

Kemâleddin Efendi kelâm ilminin ana konuları arasında yer alan yukarıdaki meselelerle ilgili felsefecilerin ve ehl-i tasavvufun da görüşlerine yer vermekle birlikte temel düşünce zeminine Mâtürîdî ve Eş'arî ulemâsının yaklaşımını yerleştirmiştir. Ehl-i sünnet kelâmcılarının görüşlerinin örtüştüğü noktalarda ise Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ve ondan ilham alan İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden iktibaslar ve risâlesinin ebadına göre uzun sayılacak tercümeler yaparak mevzulara tasavvufî perspektiften yaklaşmayı tercih etmiştir.

Bu makalenin amacı geçen asra kadar şarkın önemli ilim merkezlerinden sayılan Harput'un önde gelen müderrislerinden vilâyet müftüsü Kemâleddin Efendi'nin 1925'te kazâ, kader, ilim-mâlûm ilişkisi gibi o dönemde pozitivizmin de etkisiyle değişik mahfillerde çokça konuşulan kelâm meselelerini ele aldığı ve bugüne kadar akademik çevrelerde varlığından söz edilmemiş yazma bir risâlesinden kelâm ve tasavvuf araştırmacılarını haberdar etmek, bu eserin kaynaklarını gücümüz yettiğince tespit ve tahkik edip eseri günümüz harflerine aktarmaktır. Kemâleddin Efendi'nin risâlesinde yer verdiği mevzuları enine boyuna inceleme, tartışma, onun bu mevzulara yaklaşımını ve görüşlerini değerlendirme gibi hususlar şüphesiz ayrı bir makalenin ve ilgili sahaların araştırmacılarının konusudur.

Risâle ana hatlarıyla şu kısımlardan oluşmaktadır:

1. Besmele, hamdele, salvele, sebeb-i te'lîf [**1^{b}-2^{a}**],

2. Kazâ ve kader, halk-ı ef'âl-i beşer, teklîf-i mâ lâ yutâk, sıfât-ı ilâhiyye meselelerine kısa bakış [**2^{a}-3^{b}**],

3. Allah'ın sübûtî sıfatları [**3^{b}**],

4. Sübûtî sıfatlardan "ilim" ve ilmin taallukatı, çeşitleri, ezelîliği meselesi [**3^{b}-4^{b}**],

6 Kemâleddin Efendi'nin bu risâlesini yazdığı dönemde hemen hemen aynı konuların aynı kaynaklara müracaat edilerek ama eleştirel ve daha farklı bakış açısıyla ele alındığı bir başka eser Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin (ö. 1373/1954) 1933'te Kahire'de neşredilen *Mevkıfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader*'idir. Bu iki eseri de içine alacak şekilde devrin âlim ve müderrislerinin yazdıkları kelâm risâlelerinin birbirleriyle mukayeselerine ve metinler arası irtibat bakımından tahlillerine ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

5. İlim mâlûm arasındaki irtibat, "İlm-i ezelî mâlûma mı tâbidir, mâlûmun vukuuna mı tâbidir" meselesi etrafındaki tartışmalar [**4^{b}-8^{b}**],

6. Sırr-ı kader [**8^{b}-10^{b}**],

7. İlm-i ilâhînin çeşitleri [**10^{b}-12^{a}**],

8. Allah'ın ilminin mâlûma uyup uymamaması mevzuunun devamı [**12^{b}-16^{b}**],

9. Vera' terimi, kader ve kazâ-yı ilâhî meselesi [**16^{b}-20^{a}**],

10. Bir yahudi âliminin İslâm'ın kader ve kazâ anlayışını sorguladığı şiiri [**20^{a}-21^{a}**],

11. Kazâ, kader, sırr-ı kazâ ve kader [**21^{a}-22^{a}**],

12. "Üm" teriminin ifade ettiği mâna ve makamlar [**22^{a}**],

13. Saîd ve şakī kavramları, kişinin müslümanlığının veya kâfirliğinin ezelî olup olmadığı meselesi [**22^{b}-24^{a}**],

14. Hayır, şer, hidayet, dalâlet, saadet, şekavet konuları [**24^{a}-26^{a}**],

15. Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdi Efendi ile yaptığı Diyarbakır seyahatine dair bir hâtırası [**26^{a}-26^{b}**],

16. Sırr-ı sırr-ı kader [**27^{a}-28^{a}**],

17. İstitrat, a'yân-ı sâbite / meratip konusu [**28^{a}-29^{b}**],

18. Sırr-ı kader ve şuûnât-ı ilâhiyye [**29^{b}-30^{a}**],

19. Allah Teâlâ'nın kaderinin kazâsına, kazâsının ilmine, ilminin mâlûmuna mâlûmunun da kendisine tâbi oluşu [**30^{a}-31^{a}**],

20. Kazânın çeşitleri (kazâ-yı mübrem, kazâ-yı muallak) [**31^{a}-32^{a}**],

21. Takdîr-i ilâhî bakımından emrin kısımları [**32^{a}**],

22. Kesb ve sa'y [**32^{a}-32^{b}**],

23. Mûtezile-Kaderiyye irtibatı, bunların kader ve kazâ ile ilgili görüşleri, bu görüşlerin tenkidi [**32^{b}-34^{b}**],

24. Ferağ kaydı [**34^{b}**].

Risâlenin Kaynakları

Kemâleddin Efendi eserini hazırlarken başta âyet ve hadisler olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir. Ancak o, istifade ettiği kitapların veya müelliflerin çoğunun ismini anmamış, "meşâhîr-i kütüb-i mu'tebereden mefhum ve muktebes delâil", "bazı ulemâ", "ulemâ-yi mütekellimînden nakledilen", "bazı urefâdan menkul", "üdebâdan bir zat" gibi ibareleri kullanarak söyleyeceklerini ifade etmiştir.[7] Bu muğlaklığı kaldırmak, Kemâleddin Efendi'nin iktibas, nakil, tercüme yahut işaret ettiği kaynaklara ve çoğu yerde herhangi bir kayıt göstermeksizin kendi cümleleriymiş gibi yazdığı satırların mehazlarına ulaşmak hayli meşakkatli ve müşkil olsa da bu makalede söz konusu kaynaklar mümkün olduğunca tespit edilerek dipnotlarda belirtilmiştir.

Kemâleddin Efendi risâlesinde kırk dört âyet-i kerîme, yirmi sekiz hadîs-i şerife yer vermiştir. Bu âyet ve hadisler ekseriyetle kader ve ilimle alâkalı olup esasında onun istifade ettiği kitaplarda da kayıtlıdır. Bunların o eserlerdeki sıralamasını da göz önüne aldığımızda Kemâleddin Efendi'nin bu nasları doğrudan Kur'an'dan ve hadis kitaplarından ziyade ilgili kitaplardan iktibas ettiğini söyleyebiliriz.

Kemâleddin Efendi'nin en önemli kaynakları arasında medreselerde okutulan telif, şerh, hâşiye, ta'lik türü kelâm eserleri bulunmaktadır. O her ne kadar İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), İmam Eş'arî (ö. 324/935-36), Hişâm b. Hakem (ö. 179/795), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Teftâzânî (ö. 792/1390), Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) gibi zevattan yahut bunların eserlerinden bahsetmişse de bazı istisnalar dışında bunlardan doğrudan alıntılar yapmamış, bunların muahhar kelâm kitaplarına yansıyan fikirlerini eserine almıştır. Bu eserlerin başında Gelenbevî İsmâil Efendi'nin (ö. 1205/1791) *Celâl Hâşiyesi* adıyla meşhur olmuş *Hâşiyetü'l-Gelenbevî alâ Şerhi Celâliddîn ed-Devvânî alâ Akāidi'l-Adudiyye* isimli eseri gelmektedir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere Eş'arî kelâmcılarından Adudüddin el-Îcî'nin *el-Akāidü'l-Adudiyye* isimli risâlesine bir başka Eş'arî kelâmcısı Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502) tarafından yapılan ve medreselerde *Celâl* adıyla meşhur olan şerhine yazılmış önemli bir hâşiyedir.[8] Kemâleddin Efendi risâlenin bir yerinde daha evvel yazdığı *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir* adlı eserine atfen "… fâzıl-ı şehîr İsmâil Gelenbevî hazretlerinin tahkīki..." diyerek Gelenbevî'den bahsetmekte ancak *Celâl Hâşiyesi*'ni zikretmemektedir. Gelenbevî'nin *Ta'lîkāt*

7 vr. 1^{b}-2^{a}.

8 Daha teferruatlı bilgi için bk. Gölcük – Yurdagür, "Gelenbevî", s. 552-55.

alâ Hâşiyeti's-Siyâlkûtî adlı eserinin de bulunması Kemâleddin Efendi'nin bu eserden de doğrudan istifade ettiğini düşündürmekteyse de *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir*'inin ilgili yerini incelediğimizde söz konusu eserin *Celâl Hâşiyesi* olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte onun Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makāsıd*'ında "ilim" ve "adem/mâdum" konularını anlattığı kısımlar, Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf* ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ındaki başta "ilim" olmak üzere ilgili bahislerden de yer yer doğrudan istifade ettiğini söyleyebiliriz.

Kemâleddin Efendi, risâlesini hazırlarken babası Abdülhamid Hamdi Efendi'nin Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) *Şerhu'ş-Şemsiyye* adlı eserine Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiyeye Siyâlkûtî'nin (ö. 1067/1657) yazdığı hâşiyenin hâşiyesi olan *Hâşiye cedîd ale's-Siyâlkûtî* adlı eserinden de istifade etmiştir. Aslında Abdülhamid Efendi'nin isim vermeden kaydettiği bazı cümleler başta Adudüddin el-Îcî olmak üzere daha önceki müelliflerin eserlerinde ya olduğu gibi yahut daha teferruatlı veya daha muhtasar bir şekilde geçmektedir.[9] Kemâleddin Efendi de söz konusu cümlelerin tercümelerini isim vermeden, ama babasının iktibas ettiği şekliyle risâlesine kaydetmiştir.

Kemâleddin Efendi'nin kaynaklarından biri de çağdaşı ve hemşehrisi İstanbul Dârülfünunu ilm-i kelâm müderrisi Abdüllatif Harpûtî'dir (ö. 1334/1916).[10] Kemâleddin Efendi Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm fî akāidi ehli'l-İslâm* adlı eserinin özellikle ilim-mâlûm irtibatını ele aldığı kısımlarından geniş ölçüde istifade etmesine rağmen risâlesinin hiçbir yerinde Abdüllatif Harpûtî ve eserinden söz etmemektedir. Bu istifade Abdüllatif Harpûtî'nin iktibas ettiği şiirleri de iktibas edecek kadar fazladır. Çalışmamızda hem bu şiirlerin kaynağını hem de Abdüllatif Efendi'nin eserindeki yerlerini tespit edip ilgili dipnotlarda belirttik.

Kemâleddin Efendi'nin *Tesbîtü'l-mefhûm*'u hazırlarken müracaat ettiği müelliflerden biri de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir (ö. 638/1240). Onun bilhassa *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si *Tesbîtü'l-mefhûm*'un esas kaynağı sayılacak kadar

---

9 Meselâ Abdülhamid Hamdi Efendi'nin herhangi bir yere atıfta bulunmadan kaydettiği "إنَّ الْعِلْمَ عِبارَةٌ عَنْ حُصولِ الشَّيْءِ فِي العَقْلِ" şeklindeki "ilim" tarifi (*Hâşiye cedîde ale's-Siyâlkûtî*, s. 36), Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*'ının ilim bahsinde Kemâleddin Efendi'nin tam tercüme ettiği şekliyle hükemâya nispet edilerek "حُصُولُ صُورَةِ الشَّيءِ فِي العَقْلِ" ibareleriyle yer almaktadır (Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 10; Kemâleddin Efendi'nin tercümesi için aş. bk. 4[a]). Abdülhamid Hamdi Efendi'nin ilimlerin tasnifiyle ilgili (huzûrî, husûlî, fi'lî, infiâlî) kaydettikleri de (*Hâşiye cedîde ale's-Siyâlkûtî,* s. 41) birbirine çok yakın ifadelerle Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ında mevcuttur (bk. *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 428-31).

10 Abdüllatif Harpûtî ve bu eseri hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatîf", s. 235-37.

mühimdir. Kemâleddin Efendi kâh İbnü'l-Arabî'yi, kâh istifade ettiği eserini zikrederek uzun tercümeler ve iktibaslar yapmıştır. Ancak yer yer herhangi bir atıfta bulunmadan onun hem *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinden hem de *Fusûsü'l-hikem*'inden faydalandığını görüyoruz. Bu eserlerde Kemâleddin Efendi'nin dikkatini çeken yerler hazırladığı risâleye uygun olarak İbnü'l-Arabî'nin daha çok ilim ve kaderle ilgili âyetlere dair yaptığı yorumları olmuştur. Kemâleddin Efendi İbnü'l-Arabî'nin birtakım Arapça şiirlerini de *Tesbîtü'l-mefhûm*'a kaydetmiştir.

Nakşibendî tarikatının müntesiplerinden İranlı âlim ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) bazı rubâîleri, bu rubâîlere yaptığı şerhler ve Allah'ın varlığı, sıfatları, ilmi, iradesi gibi hususları kelâmcılar, felsefeciler (hükemâ) ve ehl-i tasavvufun görüşlerine dayanarak anlattığı *ed-Dürretü'l-fâhire* adlı eseri de Kemâleddin Efendi'nin kaynakları arasında yer almaktadır. Kemâleddin Efendi *Tesbîtü'l-mefhûm*'da Molla Câmî'nin altı Farsça rubâîsine yer vermiş, onun bu rubâîlere yaptığı şerhleri tercüme etmiş ancak herhangi bir yerde ismini zikretmemiştir. Sadece bir yerde onu kastederek "ba'zı ehl-i irfân" demiştir.[11]

Kemâleddin Efendi bu risâlesinde İbnü'l-Arabî muakkibi, vahdet-i vücûd müdafii Celvetî şeyhi, müfessir ve şair İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) başta *Rûhu'l-beyân* adlı Arapça tasavvufî tefsiri olmak üzere, *Ferahu'r-rûh: Şerh-i Muhammediyye* ile *Kitâbü'l-Hitâb*'ından da geniş ölçüde istifade etmiştir. Eserin tamamına yansıyan bu istifade bazan birebir tercüme şeklindeyken bazan geniş özetlerden ibarettir. Bursevî de Abdüllatif Harpûtî ve Abdurrahman-ı Câmî gibi Kemâleddin Efendi'nin isimlerini zikretmediği zevat arasındadır. Kemâleddin Efendi risâlesine Bursevî'nin kaydettiği hadisleri ve şiirleri ana kaynaklardaki bazı lafız farklılıklarına rağmen *Rûhu'l-beyân*'da yazılı olduğu şekliyle almıştır. Bu makalede söz konusu iktibaslar ana kaynaklarla karşılaştırılmış, farklılıklar ilgili yerlerde belirtilmiştir.

Risâlede Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'inden beyitler bulunmaktaysa da bu beyitlerdeki bazı kelimelerin *Mesnevî* ile değil de Bursevî'nin eserlerindeki şekilleriyle birebir uyuşması Kemâleddin Efendi'nin onları Bursevî'den aldığını göstermektedir.

Kemâleddin Efendi'nin bilvâsıta istifade ettiği kaynaklardan biri de İshak b. Hasan Zencânî Tokadî'dir (Rızâî, ö. 1100/1688). Kemâleddin Efendi risâlesinde onun *Nazmü'l-leâlî* adlı akait manzumesindeki bazı beyitlerine yer vermiştir. Ancak bu beyitler yukarıda ifade edildiği üzere Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm*'ında da bulunmaktadır. *Tenkīhu'l-kelâm*'daki

11 vr. 28[a].

söz konusu beyitlerin kaydedildiği paragrafların Kemâleddin Efendi tarafından iktibas edilmesi, onun bu beyitleri *Nazmü'l-leâlî*'den değil, *Tenkīhu'l-kelâm*'dan aldığını göstermektedir.

Kemâleddin Efendi yukarıdaki kaynaklar dışında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber*'inden, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ında geçmesi vesilesiyle Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) *el-Fükûk fî esrâri müstenidâti hikemi'l-Fusûs*'undan, Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) *Dîvân*'ından, Kemalpaşazâde'den (ö. 940/1534) ve *Fusûsü'l-hikem* şârihi Sofyalı Bâlî Efendi'den (ö. 960/1553), Gelenbevî'nin *Celâl Hâşiyesi* vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmed dönemi âlimlerinden olan *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akāidi'n-Nesefiyye* ve *Şerh-i Kasîde-i Nûniyye*'si ile (manzum akaidnâme) meşhur Hayâlî'den (ö. 875/1470 [?]), Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Kādî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsirleri ve Nakşî şeyhi Osman Abdülmennân Efendi'nin (ö. 1300/1883) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Kasîdetü'l-muaşşerât* şerhi olan *Me'va'r-regāib fî mecdi'n-nesâih* adlı Arapça eserinden istifade etmiştir. Ayrıca İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden Evhadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189 [?]), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bir fetvasını kaydettiği Ebüssuûd (ö. 982/1574), Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635), *Hüsn ü Aşk* mesnevisinden aldığı bir beyitle Şeyh Galib de (ö. 1213/1799) Kemâleddin Efendi'nin kaynakları arasındadır.

Kemâleddin Efendi'nin otuz dört varaklık bir risâleyi bu kadar zengin kaynağa dayanarak yazması bir yandan bu meseleye vukufunu göstermekteyken bir yandan da "kemâl-i ilm ü ma'rifet"ine işaret etmektedir. Ancak eserini hazırlarken başta büyük ölçüde istifade ettiği İsmâil Hakkı Bursevî ve hemşehrisi Abdüllatif Harpûtî olmak üzere bazı kaynaklarının isimlerini hiç zikretmemesi kanaatimizce mühim bir eksikliktir.

Nüsha Tavsifi

İbnülemin Mahmud Kemal ile Harput tarihi araştırmacısı merhum İshak Sunguroğlu yazdıkları birer cümlelik dipnotlarda *Tesbîtü'l-mefhûm*'un mükerreren istinsah edildiğini belirtmişlerse de[12] eserin şimdilik bilinen tek nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (Mustafa Con Koleksiyonu, nr. A/237) kayıtlıdır.

Risâle 204 x 142 mm. ebadında vişne çürüğü renkli bez kaplı, mukavva ciltli müstakil bir yazma nüshadır. Dikişli ve sağlam olan nüsha vikāye ve

12 İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri,* II, 854; Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 173.

boş olanlar da dahil otuz sekiz varaktır; risâle otuz dört varaka harekesiz rik'a ile, siyah mürekkeple ve ortalama on dokuz satır olarak yazılmıştır. Yazı ebadı 170 x 104 milimetredir. Nüsha baştan sona ismini bilemediğimiz biri tarafından mütalaa edilmiştir. Bu zatın risâlenin adından itibaren ortalarına kadar kurşun kalemle yazdığı derkenar kayıtları vardır. Bu mütalaa ve kıraat kayıtlarının bir kısmı itiraz cümleleriyken bir kısmı da çeşitli ilâve ve tashihlerden oluşmaktadır.

Kitabın zahriyesinde "Conoğulları'ndan Mustafa Nâzım Kütüphanesi, Havza 1239" mührü, "Ankara Tarih Dil Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, 453/0-A237, 24. 1. 1944" yazılı kaşe ve "A.T.D.C.F." damgası bulunmaktadır. Zahriyede eserin adının sol alt kısmında bir tashih kaydı, aşağı kısımda da risâlenin sayfa sayısını gösteren "67 [s.]"[13] ibaresi mevcuttur.

Nüshanın zahriyesi iç kapak gibi tasarlanmıştır. Eser adı celî harflerle *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* şeklinde kayıtlıdır. Tashih kaydında ise kurşun kalemle, "Ma'lûm tâbi', ilm metbû' olmak şartıyla" ibaresi yazılmıştır. Zahriyede eserin müellifi olarak "Ma'mûretü'l-'azîz Vilâyeti Merkez Müftîsi Harpûtî Mehmed Kemâleddin" Efendi'nin adı ve onun, "Nâçîz eserim ki bu kitâbım / Kalsın sana yâdigâr benden / Oldukça musâdif-i nigâhın / Bir hâtıradır ümmîd senden (1345)" şeklindeki kıtası bulunmaktadır.

Kemâleddin Efendi'nin kitapları, defterleri ve çeşitli kayıtları üzerinde yaptığımız çalışmalar münasebetiyle yazılarını tanıdığımız için bu nüshanın onun tarafından yazılmadığını söyleyebiliriz. Ancak nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Ferağ kaydında yer alan tarih, eserin tamamlandığı zamanı belirtmektedir. Nüsha önce sayfa sayısına göre numaralandırılmış, sonra bu rakamların üstü çizilerek varak numaraları yazılmıştır. Kemâleddin Efendi eserini dipnotlu olarak yazmış, bazı âyet, hadis ve şiirlerin tercümesini ilgili metinlerin sonuna dipnot rakamı koyarak o sayfanın altında vermiştir.

Eserin Başı: Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdülillâhi'llezî veffekanâ li-tahkīki kevni'l-'ilmi tâbian li'l-ma'lûmi ve bi-'aksihi'l-ma'hûdi ve's-salâtü ve's-selâmü alâ men vü'ide bi'l-makāmi'l-mahmûdi ve'l-livâi'l-memdûdi ve alâ âlihi ve ashâbihi'llezîne hümü'l-vâridûne bi'l-havzi'l-mevrûd.

Sonu: Kad isterâha'l-kalemü'l-hakīr an meşâkki'l-beyâni ve't-tahrîr fî yevmi'l-isneyni ve hüve yevmü'l-âşiru min eyyâmi şehri saferi'l-hayr fî seneti erbaa ve erbaîne ve selâse miete ve elfin, min sinî['l]-hicreti men lehü'l-izzü ve'ş-şeref. 1344 [1925]

13 "s." yerine sehven "y." yazılmıştır.

Metin Neşrinde Takip Edilen Usul

Metni bugünkü harflere aktarırken kelimelerin bütünlüğünü koruyarak metnin daha kolay okunabilmesini sağlamak gayesiyle transkripsiyon yerine "transliterasyon" (hafifletilmiş transkripsiyon) uyguladık. Bizi bu uygulamaya sevkeden diğer bir sebep metnin XX. asra ait olması hasebiyle dil özelliklerinin transkripsiyonu gerektirecek değişiklikler barındırmamasıdır. Buna göre, kelimeleri gereksiz yere simgelerle bölmemek için yalnızca anlam karışıklığına yahut okuma hatalarına yol açabilecek kelimelerde "ع" harfi için (ʻ) (ters kesme işareti), "ء" için (ʼ) simgelerini kullandık.

"ق" harfinden sonra gelen uzun "â" için (ā), "i" için (ī) şeklini kulandık.

"غ" harfini genel kullanıma uygun olarak "g" harfiyle yazdık (Ğazzâlî: Gazzâlî, ğaye: gaye, ğalib: galib...).

Masdar-ı ca'lîleri genellikle çift "y" ile yazdık (İlâhiyye, cüz'iyye, kemâliyye gibi).

Metindeki âyet-i kerîmeleri ﴿ ﴾ şeklindeki, hadisleri ve diğer Arapça ibareleri { } şeklindeki parantezler içine aldık. Diğer ibarelerde ise yaygın parantezi "( )" tercih ettik. Metnin varak numaralarını köşeli parantez içinde kalın karakterlerle belirttik.

Metinde vurgulanmak istenen kelimeler de parantez içine alındığından karışıklığa mahal vermemek için onları, yerine göre ya kalın harflerle belirttik (şahıs isimleri gibi) yahut italik karakterle yazdık (eser adları gibi).

Metnin orijinalinde dipnotlar kullanıldığından bize ait olan dipnotlarla karışmaması için onların başına köşeli parantez içinde **[Kemâleddin Efendi:]** ibaresini koyduk. Kendi dipnotlarımızı da bir alt satıra yazdık.

Derkenar kayıtlarını kaydın alâkalı olduğu kısma dipnot numarası vererek dipnot kısmına **[Mütalaa edenin notu:]** kaydıyla yazdık.

Dipnotlarda Kemâleddin Efendi'nin belirttiği herhangi bir müellif, eser, sûre adı, kaynak vb. bulunmamaktadır. Metindeki bütün kaynak tespitleri ve karşılaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

Hadislerin kaynağını *Concordance* usulü atıf yerine cilt, sayfa ve varsa hadis numarasını göstermek suretiyle kaydettik. Bunun sebebi risâlede *Kütüb-i Sitte* dışında da birçok hadis kitabının kaynak olarak kullanılmasıdır. Her bir kaynak için farklı metot kullanmak yerine çalışmamızın tamamında tek atıf usulünü tercih ettik.

Metin XX. asra ait olduğundan Türkçe fiil köklü kelimelerin sonlarındaki b, c, d harflerini genellikle p, ç, t şeklinde (sert-sessiz) yazdık. "u" "ü" seslerini

de bir-iki istisna dışında "ı" "i" olarak metne yansıttık (bitüb: bitip; gelüb: gelip; kalub: kalıp...).

Sonuç

XIX. asrın son, XX. asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan Kemâleddin Efendi, Harput'un birkaç asırlık "dinî ilimler hanedanı"nın son temsilcisi, ehl-i tasavvuf bir âlimdir. Etrafında derin saygı uyandıran ilmî birikimiyle uzun yıllar müderrislik ve müftülük yaparak talebe yetiştiren, fetvalar veren Kemâleddin Efendi kalemi de güçlü bir müelliftir. Devrin mecmualarında tefrika edilen bilhassa tasavvufî yazıları yanında dinî risâleleri, şerhleri ve şiirleriyle değişik mahfillerde adından söz ettirmiştir. Onun bu makale ile ilim dünyasına kazandırmaya çalıştığımız *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* adlı risâlesi tabedilmemiş, hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış, İbnülemin ve Sunguroğlu'nun birer cümlesi sayesinde adı bilinen ancak varlığından haberdar olunmayan bir eserdir. Bu makale ile hem kelâm ilminin önemli bir konusu olan "ilm-i ilâhînin mâlûma tâbi olup olmadığı" meselesinin etraflıca ele alındığı müstakil bir yazma risâleyi ilgili sahanın araştırmacılarının istifadesine sunmayı amaçladık hem de yakın dönemde yayımladığımız makaleler dışında[14] bugüne kadar kendisi ve eserleri üzerinde teferruatlı akademik çalışmalar yapılmamış Osmanlı'nın son devir ulemâsından Kemâleddin Efendi'nin ilmî derinliğini, başvuru kaynaklarını ve telif üslûbunu aktarmaya çalıştık.

14 Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 29-125; "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin *Rekāik*", s. 57-94; "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", s. 71-135.

Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebe'iyye beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm[15]

Müellifi: Ma'mûretü'l-'azîz Vilâyeti Merkez Müftîsi

Harputî Mehmed Kemâleddîn

Nâçîz eserim ki bu kitâbım
Kalsın sana yâdigâr benden
Oldukça musâdif-i nigâhın
Bir hâtıradır ümmîd senden

1345 [1926]*

[1b]

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdülillâhi'l-lezî veffekanâ li-tahkīki kevni'l-'ilmi tâbi'an li'l-ma'lûmi ve bi-'aksihi'l-ma'hûdi ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ men vü'ide bi'l-makāmi'l-mahmûdi ve'l-livâ'i'l-memdûdi ve 'alâ âlihi ve ashâbihi'l-lezîne hümü'l-vâridûne bi'l-havzi'l-mevrûd.

Mâ vecebe 'aleynâyı edâdan sonra Ma'mûretü'l-'azîz vilâyeti merkez müftîsi bu 'abd-i miskîn **Harputî Kemâleddîn** şu sûretle bed'-i kelâm, 'arz-ı merâm ediyor ki vilâyetimiz mülhakātı müftîlerinden bir müftî-yi fâzıl[16] bu kere 'ulemâ-yi mütekellimînin "**'İlm-i ilâhî ma'lûma tâbi'dir**" sözlerine kalben pek de râzı ve kā'il olamadığını iş'âr ve şâyân-ı münâkaşa gördüğü mes'ele-i mezkûreyi bu 'abd-i fakīr ü 'âcizden istîzâh ve istifsâr etmişdi. Şu halde hakikaten {مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ}[17] hadîs-i şerîfine bi-hakkın mâ-sadak olduğumu i'tirâf ile berâber zikrolunan kelâmın 'âcizâne tavzîh ve tahkīkine dâ'ir tahrîrine hâme-rân-ı mübâderet olduğum cevâb bi't-tab'

15 **[Mütalaa edenin notu:]** Ma'lûm tâbi', 'ilm metbû' olmak şartıyla (sahh.)

* Bu tarih farklı bir kalemle sonradan ilâve edilmiştir. Ferağ kaydında da görüleceği üzere eser 10 Safer 1344'te (30 Ağustos 1925) tamamlanmıştır.

16 **[Kemâleddin Efendi:]** 'Arapgir kazası müftîsi Hoca Ahmed Efendi'dir.

17 Meşhur "Cibrîl hadisi"nden, "Kendisine soru yöneltilen, bu hususta sorandan daha bilgili değildir" mânasına gelen cümle. Hz. Ömer'in rivayetine göre Peygamber efendimizin huzuruna yakışıklı bir adam gelir; ondan İslâm'ı, imanı ve ihsanı anlatmasını ister. Hz. Peygamber hepsini ayrı ayrı cevaplayıp tasdik aldıktan sonra adam ona kıyametin ne zaman kopacağını da sorar. Peygamberimiz bu soruya yukarıdaki cevabı verir. Bunun üzerine o kişi kıyametin alâmetlerinden birkaçını sayar ve huzurdan ayrılır. Peygamberimiz olan biteni merakla seyreden ashabına, "O Cebrâil'di, size dininizi öğretmeye geldi" buyurur (bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 272 [hadis nr. 50]; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 39 [hadis nr. 519]; İbn Mâce, *Sünen*, I, 14 [hadis nr. 52]; II, 390 [hadis nr. 4093]; Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 635 [hadis nr. 4695]).

muhâtaba bir dereceye kadar kanâ'at-bahş olsun içün meşâhîr-i kütüb-i mu'tebereden mefhûm [2ª] ve muktebes delâ'il-i musaddıka ve mesâ'il-i müteferri'asının inzımâmıyla vâsıl-ı derece-i ıtnâb olup âdetâ müstakil bir kitâb şeklini iktisâb etdi. Zâten maksad-ı 'âcizânem dahi izhâr-ı fezâ'il değil belki mücerred iknâ'-ı sâ'il olduğundan *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* 'unvânı altında vücûda getirdiğim risâle-i müşârün ileyhâda görülecek nevâkısın 'afv ü safh-ı kerîmâneye mazhariyyetini mutâli'în-i kirâmdan ricâ ve her hâl ü kârda tevfîkāt-ı ilâhîyyeye 'arz-ı iftikār-ı 'azîm ve ilticâ eylerim.

-Ve minallâhi't-tevfîk ve'l-'inâye.-

Mesâ'il-i 'ilm-i kelâma âşinâ olan zevât 'indinde ma'lûm ve müsellem olduğu üzere **kazâ ve kader, halk-ı ef'âl-i beşer, teklîf-i mâ lâ yutâk, sıfât-ı ilâhiyye** mes'eleleri 'ilm-i kelâmın en çetin ve derin mesâ'il-i gâmiza ve meşhûresindendir. Hattâ 'ilm ve kudret mes'elelerinde hükemâ ve 'ulemâ arasında muhtelif cereyânlar tevlîd eden teşettüt-i ârâ', birtakım sû'-i tefsîre ma'rûz kalarak e'âzım-ı 'ulemâ-yi kirâmdan İmâm Gazzâlî, Celâleddin ed-Devvânî gibi zevât-ı muhteremeyi âdetâ ilhâd ve tekfîr derecelerine kadar irtikā etmişdir.

Ma'a hâzâ maksadımızın tamamıyla tenevvür ve tevazzuh etmesi içün mebâhis-i erba'a-i mezkûreye dâ'ir evvelce biraz beyânâtda bulunmak mecbûriyetindeyiz.

Kazâ ve kader yek-dîgerinden ayrı şeyler olup dokuz ve on dürlü müfesser olmuşdur. Kazânın irâde veyâ 'ilm yâhûd kelâm sıfatına ircâ'ı hakkındaki akvâl-i selâseden birincisi eşher, ikincisi esahdır. Fakat kazânın 'ilme ircâ'ında [2ᵇ] Eşâ'ire'nin tarîki başka ve felâsifenin tarîki başkadır. Kader dahi halka ircâ' edilmiştir. Buna binâ'en kazâ mücerred 'ilm-i ilâhînin istikbâlen hâl-i aslî-yi ezelîsi üzerine mevcûd olacak eşyânın vücûduna o sûretle ezelen ta'alluk etmesinden ve kader dahi Cenâb-ı Hakk'ın mü'ehharan o eşyâyı onlara ta'alluk etmiş bulunan 'ilm-i ilâhîsine mutâbık bir hâlde halk ve îcâd eylemesinden 'ibâretdir diye tefsîr edilir. Kazâ ve kader ile bunların esrârı hakkında aşağıda mufassalan îzâhât verilecekdir.

Halk-ı ef'âl-i 'ibâd mes'elesinde ifrât, tefrît, i'tidâl derecelerinde beş kavl olup hâlik-ı münferid, âferînende-i vâhid olan Cenâb-ı Hak ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾[18] kavl-i şerîfi muktezâsınca bütün eşyâyı halk ve îcâd eylediği gibi 'ibâddan sudûr eden hidâyet ve dalâli ve kâffe-i ef'âli münhasıran halk ve ihtirâ' eden yine O'dur.

18 "Biz her şeyi bir kadere göre yarattık" (el-Kamer 54/49).

Şu kadar ki: Eşâ'ire 'indinde 'abdin yedinde mücerred muhâseb ve müsâb ve mu'âkab olması içün emr-i i'tibârî kabîlinden olarak 'azm-i musammem denilen bir irâde-i cüz'iyye vardır ki ona "ihtiyâr-ı cüz'î" ve "kesb" dahi denir. Bunların ikisi esâsen bir şeyden 'ibâret olup mantûk-ı Kur'ânî olmasına nazaran Eş'arî "kesb" lafzını ve Mâtürîdî dahi kudret-i 'abdi iş'âr etsün içün "ihtiyâr" lafzını tensîb ve tercîh etmişdir. Eş'arî kavlinde ef'âl-i 'ibâd cebr-i mütevassıtdan kurtulamamış belki zavallı 'abd âdetâ fâ'il-i muhtâr sûretinde bir mecbûr olarak tanınmışdır.[19]

Belî der Eş'arî ey dil-fikârım
Benim muhtâr yokdur ihtiyârım **[3ª]**
Biraz var medhalim fi'limde ehlim
Mücerred fi'le ancak bir mahallim[20]

Vüs'-i beşerden hâric olup **mâ lâ yutâk** 'add edilen şeyler üç mertebe üzeredir. **Aksâ derecesi:** Nefs mefhûmuyla mümteni' olandır ki ne kudret-i kadîmenin ne de kudret-i hâdisenin tahtına dâhil olur. Cem'-i zıddeyn, i'dâm-ı kadîm, kalb-i hakâ'ik gibi. Bu mertebede olan şey ile teklîfin 'adem-i vukû'unda nizâ' olmayıp cevâzında tereddüd edilmişdir.

Evsat derecesi: Kendisine kudret-i hâdise aslen yâhûd âdeten ta'alluk etmeyen şeylerdir. Halk-ı ecsâm, semâya su'ûd gibi. Bu mertebede bulunan şeyle teklîfin 'adem-i vukū'u muhakkak ise de cevâzı muhtelefün fîhdir.

Ednâ derecesi: 'Adem-i vukū'una 'ilm ve irâde-i ilâhiyye ta'alluk ettiği içün mümteni' olan şeydir ki bununla teklîfin vukū'u müttefekun 'aleyhdir.

Ebû Cehl içün îmâna temekkün

Mücevvezdür değildir gayri mümkin[21]

Bütün **sıfât-ı kemâliyye** ile muttasıf ve her bir noksân ve zevâlden münezzeh olan Cenâb-ı Zü'l-celâl hazretlerinin sıfat-ı sübûtiyye denilen hayât, 'ilm, sem', basar, kudret, irâde, kelâm, tekvîn sıfatlarıyla muttasıf olduğu ve sıfât-ı mezkûrenin zâtdan infikâkı gayri mümkin ve onunla kā'im birtakım ma'ânî-yi mevcûde-i zâ'ideden 'ibâret bulunduğu delîl-i 'aklî ve naklî ile Mâtürîdiyye 'indinde sâbit olmuşdur.

19 Kemâleddin Efendi bu paragrafı Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm fî akāidi ehli'l-İslâm* adlı eserinden özetlemiştir (bk. Harputî, *Tenkīhu'l-kelâm*, s. 237-38).

20 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî*, s. 185. Çalışmamızda eserin, müellifin *Nazmü'l-ulûm* ve Şemseddin Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm A'zam* mesnevileriyle bir arada tabedilen "musahhah" nüshasını esas aldık.

21 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî*, s. 185.

Sûfiyye-i kirâm, hükemâ sıfât-ı ilâhiyyenin zâtın 'aynı olduğuna zâhib olmuşlardır. Zâten sıfât-ı 'aliyyenin ma'ânî-yi zâ'ide olduğunu i'tikād etmek zarûriyyât-ı dîniyyeden değildir. **[3[b]]** Belki bu husûsun ancak keşfen bilinebileceği ba'zı 'urefâdan menkūldür.

Hâsılı Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtı da zâtı gibi tamâm-ı hakīkatiyle bilinememişdir. Şu kadar ki Cenâb-ı Allâh'ın bu sıfât-ı kemâliyye ile ezelen ve ebeden ittisâfını i'tikād ve keyfiyyet-i ittisâfını kendisine tefvîz etmek kâfî ve elzemdir.

Ta'alluk ve 'adem-i ta'alluk i'tibâriyle sıfât-ı mezkûre şöyle tefrîk ediliyor:

Hayât sıfatı ne mevcûda ta'alluk eder ne de ma'dûma.[22]

Sem' ve basar sıfatları yalınız mevcûdâta ta'alluk eder.

Kudret, irâde, tekvîn sıfatları yalınız mümkinâta ta'alluk eder.

Kelâm, 'ilm sıfatları bütün mevcûdâta ve ma'dûmâta ta'alluk eder.

Sıfat-ı 'ilm ta'alluk ettiği mevcûdât ve ma'dûmâtın inkişâfına bâdî olur bir keşf-i mücerredden 'ibâretdir. Te'sîr ve îcâd şânından olmadığı içün ma'lûmâta ta'alluk te'sîr ile ta'alluk etmiş değildir. 'İlmin cumhûr-ı Eşâ'ire 'indinde biri ezelî dîgeri lâ-yezâlî iki dürlü ta'alluku vardır. Ta'alluk-ı ezelî ile birinci def'ada ezelîlere müteceddid ve hâdis lâ-yezâlîlere ta'alluk eder. Ta'alluk-ı lâ-yezâlî ile de ikinci def'ada yalınız müteceddid ve hâdis lâ-yezâlîlere ta'alluk eyler. Fakat muhakkıkīn 'indinde sıfat-ı 'ilmin ma'lûmuna ezelde bir ta'alluku vardır. Ve o ta'alluk dahi ma'lûmı vechile ya'nî kadîmlere, kıdemlerine ve müteceddid ve hâdislere de hudûslarına göre olup müteceddidâtın hudûsu veyâhûd gaflet-i tareyânı gibi bir sebeble 'ilm-i ilâhî'nin keşf-i evveli tebeddül ve tagayyür etmediğinden tekrâr ikinci bir ta'alluka ihtiyâc yokdur.[23]

[4[a]] 'İlm, hükemâ 'indinde sûret-i hâsıladan 'ibâret olup[24] mütekellimîn tarafından 'âlim ile ma'lûm arasında bir izâfet ve nisbet veyâhûd izâfet ve nisbet sâhibi bir sıfat diye tefsîr edilmektedir.

'İlm, huzûrî, husûlî, fi'lî, infi'âlî kısımlarına münkasim olur.

'İlm-i huzûrî: 'Âliminin 'indinde ma'lûmu bi-nefisihi hâzır olan 'ilmdir.

---

22 **[Mütalaa edenin notu:]** Hayât sıfatı mevcuda taalluk edüp mâdûma mâdumiyyeti haysiyyetiyle taalluk edemez (sahh).

23 Bu sayfadaki [3[b]] bilgiler Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm*'ından (s. 204-6) özetlenmiştir.

24 Bk. Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf,* s. 10; Abdülhamid Hamdi Efendi, *Hâşiye cedîde,* s. 36. (إنَّ الْعِلْمَ عِبارَةٌ عَنْ حُصولِ الشَّيْءِ فِى العَقْلِ / İlim bir şeyin suretinin akılda meydana gelmesidir bahsi).

ʿİlm-i husûlî: ʿÂliminin ʿindinde maʿlûmu bi-sûretihi hâzır olan ʿilmdir. Bir şeyin kendi zâtına, sıfâtına olan ʿilmi husûlî değil, huzûrîdir.

Bir şeyin zâtına olan ʿilmde ʿâkil, maʿkūlü ʿakl-ı vücûd-ı ʿaynîde ittihâd ettiği gibi bir şeyin sıfâtına olan ʿilmde de ʿakıl maʿkūlü vücûd-ı ʿaynîde ittihâd eder.

Huzûr esâsen bir nisbetden ʿibâret olduğu içün ancak iki şey beyninde tasavvur olunur. Şu hâlde bir şeyin kendi nefsi ʿindinde huzûru nasıl tasavvur edilebilir diye vârid olan suʾâle tahakkuk-ı nisbet içün tagāyür-i iʿtibârî kâfîdir cevâbı verilir.

ʿİlm-i fiʿlî: Maʿlûmunun vücûd-ı hâricîsine bâdî ve ondan mukaddem olan ʿilmdir.

ʿİlm-i infiʿâlî: Maʿlûmunun vücûd-ı hâricîsinden meʾhûz ve ondan muʾahhar olan ʿilmdir.

Mütekellimîn ʿindinde mutlakā maʿlûmu üzerine mukaddem olan ʿilme **ʿilm-i fiʿlî** denir, maʿlûmunun vukūʿuna sebeb olsun olmasın. **ʿİlm-i infiʿâlî** dahi maʿlûmundan muʾahhar olan ʿilmdir, müsebbeb olsun olmasın. Tasavvur ve tasdîk vâkıʿâ ʿilm-i hâdis ve ʿilm-i mümkinin envâʿından ise de ʿilm-i kadîm-i ilâhînin dahi nisbetin vukūʿ ve lâ vukūʿuna taʿalluk eden nevʿine tasdîk [**4**[**b**]] ve dîgerine[25] taʿalluk eden nevʿine tasavvur ıtlâkı biʾz-zarûre kabûl edilmiştir.

Nitekim peder efendi merhûmun[26] *Kasîde-i Münferice*'ye olan tahmîs-i nefîsine vaktiyle yazdığım şerhin hâmişinde fâzıl-ı şehîr İsmâʿîl el-Gelenbevî hazretlerinin tahkīkine[27] ʿatfen tafsîl olunmuşdu.[28] Maʿlûmât ve mukadderât-ı

25 [**Mütalaa edenin notu:**] Yaʿnî lâ vukūʿuna.

26 Abdülhamid Hamdi Efendi.

27 Aşağıdaki dipnotta da görüleceği üzere Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği eser Gelenbevî İsmâil Efendi'nin *Celâl Hâşiyesi*'dir (bununla ilgili olarak bk. "Risâlenin Kaynakları" bölümü).

28 Kemâleddin Efendi babasının tahmîsindeki بِالْمَعْلُومِ اتَّبَعَتْ خَرَجَتْ mısraını açıklarken ilmin mi mâlûma, mâlûmun mu ilme tâbi olduğu tartışmasına değinmekte ve dipnot düşürerek yukarıda işaret ettiği tafsilâtı kaydetmektedir. Söz konusu dipnot şöyledir: Gelenbevî merhumun *Celâl Hâşiyesi*'nde bu bahisde görülen tahkiki şöyledir ki: Mütekellimîn-i ulemâdan bu babda mücerred efʿâl-i ʿibâddan cebri kaldırmak içün "İlm-i vukūʿ maʿlûma tâbiʿdir' diye telakkī edilen kelâm-ı meşhûr Zeyd'in meselâ filân vakitde ʿâsî olacağını bilmekden ʿibâret olan ʿilm-i tasdîkîye mahmûl olmalıdır. Yoksa meselâ nefs-i Zeyd'i nefs-i ʿisyânı bilmekden ʿibâret bulunan ʿilm-i tasavvurîden eʿam değildir. Çünki gerek Zeyd'in ve gerek ʿisyânın îcâdı mutlakā kendilerine müteʿallik bir ʿilm-i sâbık ile mesbûk olacağı tabiîdir. Bunun nazîrini bizde de bulabiliriz ki bizim meselâ 'serîr mevcûddur' diye tasdîkan bilmeğimiz elbette serîrin vucûduna ve o da yapılmasına ve o da ibtidâdan olan tasavvuruna tevakkuf eder. Binâ'enʿaleyh bu bâbda

ilâhiyyenin her ikisi de gayri mütenâhî ise de 'ilm-i ilâhî mefhûmât-ı selâseye; mümkine, vâcibe, mümteni'a şâmil olmağla yalınız mümkinâta mahsûs olan kudretden e'amm olduğu için ma'lûmât,[29] makdûrâtdan ebsatdır ve dört kısımdır:

1. Bütün mevcûdât, **2.** Bütün ma'dûmât, **3.** Mevcûdâtdan her biri ma'dûm olsa idi hâli nasıl olacak idi. **4.** Ma'dûmâtdan her biri mevcûd olsa idi hâli nasıl olacak idi.

Evvelki iki kısım vâkı'a 'ilmden, sonki iki kısım da gayri vâkı' olan mukaddere 'ilmden 'ibâretdir. Hattâ ﴿وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ﴾[30] kavl-i şerîfi de 'ilm bi'l-vâkı'ât aksâmından değil, belki 'ilm bi'l-mukadderât kabîlinden olan kısm-ı sânîdendir. Bunun bir nazîri de ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ﴾[31] kavlidir ki ma'dûmdan mevcûd olsa idi hâli nasıl olacak idi diye ihbârdır. Nitekim Cenâb-ı Hak münâfikûnun وَإِنْ [وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ اَحَداً اَبَداً] ﴿لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ﴾[32] kavillerini de tekzîb buyurarak ﴿لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ﴾[33] buyurmuş ve bir ma'dûmun mevcûd olsa idi hâli nasıl olacağını bildiğini anlatmışdır.

Yek-dîgerinin lâzım-ı gayri müfârıkı bulunan 'ilm ve ma'lûm arasındaki tevâfuk ve tetâbuk-i zarûrî ile berâber vücûd-ı hâricîye mazhar olacak mümkinât-ı ma'lûmenin her biri lâ-muhâle hulf u hatâdan masûn olan 'ilm-i ilâhîye muvâfık bir sûretde zâhir ve vâkı' ve binâ'en'aleyh her şeyi

---

lâzım gelen emir nihâyet 'ilm-i tasdîkînin her hâlde etrâfın tasavvuruna muhtâc ve mütevakkıf olmasından 'ibâret kalır ki bunda da bir be'is yokdur. Tasavvur ve tasdîk 'ilm-i hâdisin veya 'ilm-i mümkinin kısımları olduğu hâlde bunlara munkasim olan 'ilmin Cenâb-ı Allah'a isnadı nasıl sahih olabilir diye teveccüh edecek suale cevaben diyebiliriz ki: 'İlm-i ilâhînin de elbette nisbete ve etrâf-ı nisbete taalluk edeceği tabii ve şüphesizdir. İşte Cenâb-ı Allah'ın vukū'-ı nisbete veyâhud lâ vukū'-ı nisbete müteallik olan 'ilmi bizdeki 'ulûm-ı tasdîkiyyeye ve onların gayrına taalluk eden 'ilmi de bizdeki 'ulûm-ı tasavvuriyyeye şebîh olmuşdur ki zâten maksad-ı sâbıkımız da bundan ibâretdir. Lâkin e'imme-i dînden bunlara da tasavvur ve tasdîk ıtlâk olunması vâkı'a işidilememişdir (bk. Harpûtî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir*, s. 40).

29 Bu kelimeden sonra "ve" bağlacı varsa da mütalaa eden tarafından cümlenin akışını bozduğu için üstü çizilmiştir.

30 "Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi" (el-Enfâl 8/23).

31 "Geri gönderilselerdi yine menedildikleri şeyi yapmaya dönerlerdi" (el-En'âm 6/28).

32 "Eğer siz (yurdunuzdan) çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız [sizin aleyhinize hiç kimseye itaat etmeyiz]. Sizinle savaşılırsa da mutlaka size yardım ederiz" (el-Haşr 59/11). Âyetin köşeli paranteze aldığımız kısmı metinde bulunmamaktadır. "أُخْرِجْتُمْ" kelimesi ise sehven "خَرَجْتُمْ" şeklinde yazılmıştır.

33 "And olsun, eğer (o kâfirler yurtlarından) çıkarılsalar, (bu münâfıklar) onlarla beraber çıkmazlar! Ve eğer gerçekten onlarla savaşılırsa, onlara yardım da etmezler; yardım etseler bile muhakkak dönüp kaçarlar" (el-Haşr 59/12).

Cenâb-ı Hakk'ın [5a] bildiği içün vücûd-ı hâricîye bürûz ve zuhûr etmekle ma'lûmun 'ilme tâbi' olduğu müsellem ve ma'hûd olmuşdur. Hattâ hukemâ dahi "Cenâb-ı Allah'ın masnû'âtına olan 'ilmi mümkinâtın vücûd-ı hâricîsine sebeb olmağla 'ilm-i fi'lîdir. Ma'a hâzâ âlât ve cevârih ile olmadığından tahallüf dahi etmez" demişlerdir.

Şu hâlde 'ilm-i ilâhî ve kader-i ezelînin şümûl ve 'umûmuna istinâden menşe' ve mâhiyet i'tibâriyle vâhid fakat mevrid ve cihet i'tibâriyle müte'addid olarak vârid olan kavî bir su'âl, teklîf-i mâ lâ yutâk ve halk-ı ef'âl-i 'ibâd mes'elelerinde Mu'tezile ve Eşâ'ire'nin mezhebini dûçâr-ı işkâl etmişdi. Mezkûr su'âl birkaç sûretle teşkîl ve tasvîr edilir. 'Adem-i îmânı taraf-ı bârîden ihbâr edilmiş olan bir şahsdan îmân sudûrı kizb ve cehl-i ilâhîyi müstelzim olmağla muhâldir. Şu hâlde şahs-ı mezkûr îmân ile mükellef oldukda teklîf-i mâ lâ yutâk lâzım gelmez mi?

'Adem-i îmânına 'ilm-i ilâhî ta'alluk eden şahsda vücûd-ı îmân muhâldir. Çünki 'ilmin ma'lûma mutâbık olması lâbüd olup 'adem-i îmân tahakkuk etmedikçe mutâbakāt-ı mezkûre tahakkuk etmez. Binâ'enaleyh yâ îmânın mevcûd ve ma'dûm olması ictimâ' etmek yâhûd iki zıddın belki vücûd ve 'ademin beynini cem' ile emr eylemek lâzım gelmez mi?

'Adem-i îmânı ihbâr edilmiş şahsın bütün ihbâr-ı ilâhîyyeyi tasdîki mütazammın olan îmân ile mükellefiyeti kendi 'adem-i îmânına da îmân ile teklîfi ihtivâ etdiğinden nefy ve isbât beynini cem' ile teklîf[34] lâzım olmaz mı? Cenâb-ı Hak ﴿يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللهِ﴾[35] kavl-i şerîfinde küffârı ihbâr-ı ilâhî hilâfında bir şey kasdettiklerinden dolayı ta'yîb ediyor. [5b] Ma'a hâzâ tekvîninden haber verilmiş olan bir şeyin tekvînini kasdetmek kelâm-ı ilâhîyi[36] tebdîl kasdeylemekden 'ibâret olacağından 'adem-i îmânı ihbâr edilmiş olan şahs-ı mezkûrun muhâvele-i îmân etmesi menhî olan tebdîl-i kelâmullâhı ve muhâvele-i îmânı terkeylemesi muhâlefet-i emr-i ilâhîyi îcâb etmekle hem terk hem fi'l üzere zem ve kadh husûlü lâzım gelmez mi? Ef'âl-i 'ibâdın 'ademine 'ilm-i ilâhî ta'alluk etmiş olan kısmı -'ilm-i ilâhînin cehle inkılâbı lâzım gelmesin içün- mümteni'u's-sudûr olacağı gibi vücûduna 'ilm-i ilâhî ta'alluk etmiş olan kısmı da vâcibü's-sudûr olup zâten vâcib ve mümteni'e kudret ta'alluk edemeyeceğinden 'abdin ihtiyârı büsbütün meslûb olarak cebr-i mütevassıt değil belki cebr-i müfrit ile mecbûr olması lâzım olmaz mı?[37] Şu hâlde

34 **[Mütalaa edenin notu:]** Lâzım gelir mi? (sahh) Vücûb başka îcâb başkadır (sahh).

35 "Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar" (el-Feth 48/15).

36 **[Mütalaa edenin notu:]** Kelâm-ı ilâhînin tebdilini kasdeylemekden ilh. [ilâ âhir] demek istiyor (sahh).

37 **[Mütalaa edenin notu:]** Gelmez mi? (sahh).

Belî var ʿabdde fi'l-i ihtiyârî
Değildir cebr-i mahz-ı ıztırârî[38]

denilebilir mi?

Hattâ İmâm Fahreddîn mezkûr su'âli fevka'l-'âde sa'b ve metîn 'addettiğinden "Bütün 'ukalâ cem'olsa bile buna karşı bir harf ile îrâd-ı cevâb edemezler. Bu husûsda hîle, terk-i hîleden 'ibâret kalmışdır. Meğer Mu'tezile'den Hişâm'ın 'Bir ma'lûm vücûda gelmedikçe 'ilm-i ilâhî ona taalluk etmez' sözünü[39] kabûl edeler" deyüp koca imâm kuvvet-i îmânına, celâlet-i şânına hîç de yakışamayacak bir sûretde bu misillü bir kelâm tefevvüh etmeğe de cür'et ve kıyâm etmiş ve bi'n-netîce {فَسُبْحَانَ اللهِ الَّذى يفْعَلُ مَا يَشاءُ وَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ وَ لا يُسْئَلُ عَمّا يفْعَلُ}[40] diye bahse hıtâm vermişdir.

Fakat sâlifü'l-beyân es'ile-i müte'addideye karşı bi'l-külliye hasm-i mâddeyi işkâl **[6ª]** etmek üzere cevâba tasaddî eden 'ulemâ-yi mütekellimîn, hukemâ-yi mutasavvıfeye ma'raz-ı cevâbda, "'İlm-i ilâhî ma'lûma tâbi'dir" diye müfîd ve muhtasar bir cevâb-ı savâb îrâd eyleyerek def'-i iştibâh etmişlerdir. Vâkı'â müşârün ileyhden menkūl olan bu kelâm zâhiren aks-i ma'hûdînin hilâfında olmağla[41] berâber hem devr ve tenâkuz-ı sarîhi hem de 'ilm-i ilâhînin ma'lûm-ı lâ-yezâlinden te'ahhuru gibi bir nakīsaya müte'allik îhâm-ı kabîhi tazammun etdiğinden hayret-bahş-ı zevi'l-efhâm olmuşdur.

Binâ'en'aleyh ehemmiyet-i mes'eleye rağmen mutlak ve mübhem olarak zikredilmiş olan mezkûr cevâbın ma'nâ ve mâhiyyeti, def'-i su'âle kifâyeti, esâsen sıhhati i'tibâriyle muhtâc-ı tahkīk u îzâh olduğu şübhesizdir. Evvelâ arzedeyim ki kütüb-i kelâmiyyede 'ilm ve ma'lûm arasındaki tebe'iyyet mes'elesine dâ'ir 'ulemâ-yi mütekellimînden nakledilen 'ibâre iki dürlüdür. Biri {اَلْعِلْمُ الأَزَلى تابِعٌ لِلْمَعْلوم}, dîgeri {عِلْمُهُ تَعالى تابِعٌ لِوُقُوعِ الْمَعْلُوم} dur. Yek-dîgerine müşâbih görünen şu 'ibârelerin mevridleri başka olduğu gibi aralarında da üç dört cihetle fark bulunduğu mu'ahharan tafsîl edilecekdir. Biz şimdi birinci 'ibâreyi tahkīk ve mevrid ve ma'nâsını ityân ve tedkīk etmek istiyoruz. Şöyle ki:

38 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî*, s. 184. *Tesbîtü'l-mefhûm*'da ikinci mısra, "Değildir mahz-ı cebr ü ıztırârî" şeklindedir.

39 Hişâm b. Amr el-Fuvatî (ö. 218/833'ten önce). Kemâleddin Efendi'nin iktibas ettiği söz ve bununla ilgili değerlendirmeler için bk. Eş'arî, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 158 vd.; ayrıca Hişâm b. Hakem el-Vâsıtî'nin (ö. 179/795) görüşleriyle karşılaştırmak için bk. Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Tasaffuhü'l-edille*, s. 60; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makāsıd*, IV, 126-27.

40 "Dilediğini yapan, dilediği şekilde hükmeden, yaptıklarından sual olunmayan Allah'ın şanı ne yücedir!" mânasına gelen bir tesbih cümlesi.

41 **[Mütalaa edenin notu:]** Ma'kûs ve ma'hûdînin hilâfında olmağla ilh. demek istiyor ki "ve ma'hûdînin" kelimesindeki "vâv" 'atf-ı tefsîr olup kalem-i nâsihden sehven sukūt etmişdir (sahh).

Cenâb-ı Hak her âtîyi olacağından dolayı bilir. Yoksa ʻilm-i ilâhî maʻlûmunda bir teʼsîr yapmaz. Çünkü ʻilm yalınız maʻlûmunun inkişâfına bâdî olur bir keşf-i mücerredden ʻibâret olup maʻlûmuna maʻlûmun nefsü'l-emrdeki vasf-ı zâtî ve hâl-i aslîsi üzere taʻalluk eder başka teʼsîr yapıp da maʻlûmunda inkılâb vücûda getirmez. Belki mümkine yine mümkin olarak, vâcibe de yine vâcib olarak taʻalluk eyler. Mümkine taʻalluk etmesiyle [6ᵇ] maʻlûmun imkânını selbedip de onu vâcibe kalbeylemez. Eğer ʻilmin maʻlûmunda bir teʼsîri olsa idi Cenâb-ı Hakkʼın da biʼz-zarûre kendi efʻâl-i ilâhiyyesinde vücûden ve ʻademen ʻâlim olması iʻtibâriyle fâʻil-i muhtâr olmaması ve mümkinât-ı maʻlûma ʻilmin taʻallukuyla vâcibe inkılâb edip mümteniʻât gibi kudret-i ilâhiyyeden hâric kalacağından Cenâb-ı Allâhʼın daha hîçbir şeye kādir olmaması ve mefhûmun vâcib, mümkin, mümteniʻden ʻibâret olan aksâm-ı selâsesinin biri vâcib, dîgeri mümteniʻ olmak üzere iki kısma tenezzül ve inhısâr etmesi lâzım gelirdi ki levâzım-ı selâse-i mezkûrenin butlânı ise eclâyı bedîhiyâtdandır.

Hâsılı bir şeyin vücûb ve imtinâʻında ve kudret ve ihtiyârın selbinde ʻilmin aslâ dahl ü teʼsîri yokdur. Meselâ ʻilmin ʻadem-i îmâna taʻalluk etmesi vücûd-ı îmânı mümteniʻ kılmaz. Şu halde ʻilmin maʻlûma tâbiʻ olmasının maʻnâsı ezelde ʻilm-i ilâhî ve kezâlik kazâ ve kaderin lâ-yezâlde ʻibâdın muʻayyen bir fiʻli -hidâyet ve dalâlden birini- ihtiyâr etmesi üzerine mebnî bulunmasından ʻibâret olur. Bunun içün ʻilm-i ilâhînin ʻibâddan kendi ihtiyâr ve irâdeleriyle sudûr edecek efʻâle yine ol vechile yaʻnî biʼl-ihtiyâr sudûru sûretiyle taʻalluk etmesi onların muhtâr olmalarını selb ve ibtâl etmez. Belki fiʻllerinin ihtiyârî olmasını izhâr ve teʼyîd eyler. Mâdâm ki Cenâb-ı Hak ʻâsînin ʻisyânını biliyor, ʻademini de irâde ediyordu artık teklîfinde ne fâʼide kalıyor? Evet, Cenâb-ı Bârî ezelde ʻâsînin ihtiyâriyle emrine muhâlif olacağını ve ihtiyâriyle mutîʻ olmayacağını ve ihtiyâriyle meʻâsî irtikâb edeceğini biliyordu. ʻÂsî bununla ʻazâba müstehak olacak idi. Fakat ʻazâba istihkāk ise emr ve nehy vârid olmaksızın tahakkuk edemez. [7ᵃ] Muktezâ-yı hikmet budur ki: ʻÂsîye tâʻat ile emretmeli ve murâdât dahi irâde-i ilâhiyyeden tahallüf edemeyeceğinden ʻâsînin ʻadem-i tâʻatini de irâde etmelidir ki maʻlûm-ı sübhânîsi de ʻilm-i ezelîsi gibi tahakkuk etsin.

Hâsılı ihbâr-ı ilâhî ʻilm-i ilâhîʼye, ʻilm-i ilâhî de maʻlûmuna tâbiʻ olduğundan Cenâb-ı Allahʼın bir şeyin ʻadem-i vukūʻunu bilmesi, bir şeyi haber vermesi onu dâʼire-i tâkatdan çıkarmıyor. Şu kadar ki cenâb-ı züʼl-celâl hazretleri kizb ve cehlden münezzeh olduğu içün ihbâr ve ʻilm-i ʻâlîlerine muhâlif bir şey zuhûra gelemiyor. Fiʼl-vâkıʻ ʻâsî ʻilm-i ilâhîye nazaran mutîʻ olamıyor. Şu halde maʻzûr olması lâzım gelirse de vech-i sâbık üzere ʻilm ve ihbâr-ı ilâhî bir şeyde îcâben ve maʻnen bir teʼsîr yapmıyor. ʻİlm-i ilâhî maʻlûma "ʻâsînin

ihtiyârıyla 'adem-i tâ'atine"[42] tâbi'dir deniliyor. Bu mes'ele hakīkatde 'ilm-i ilâhîye ta'alluk eden bir mes'eledir. Fakat 'ilm-i ilâhîden kat'-ı nazar edilince 'âsînin tâ'ati mümkün oluyor ve tâ'at 'âsînin makdûru oluyor.

'İlm ma'lûma tâbi'dir demek Cenâb-ı Hak meselâ 'âsînin kendi ihtiyâr ve irâdesiyle tâ'at etmeyeceğini bilir ve bir şey nasıl olacak ise o şeyi öyle bilir demekdir.

Ma'lûm 'ilme tâbi'dir demek Cenâb-ı Bârî bir şeyi bildiğinden nâşî öyle olmuş demekdir. İrâde-i bârî, ihbâr-ı bârî de 'ilm-i bârîye tâbi'dir demek Cenâb-ı Allah bir şeyi nasıl bilirse öylece irâde eder ve haber verir demekdir. Şu sûretde ma'lûm asl, ve 'ilm tâbi' olduğu gibi irâde-i beşer de irâde-i Hakk'ın sebebi olmuş bulunur. [**7b**] Demek oluyor ki 'ilm ve ma'lûm arasında zarûrî olan tevâfuk ve tetâbuk i'tibâriyle sûret-i zâhire nazaran 'ilm-i ilâhîde hulf ve hatâ olmadığı ve mümkin ma'lûm dahi be-heme-hâl 'ilm-i ilâhîye muvâfık bir sûretde vücûd-ı hâricîye bürûz ve zuhûr etmekde bulunduğu cihetle ma'lûmun 'ilme fer' ve tâbi' ve hattâ onunla da vâcib olması zan olunuyorsa da hakīkat-i hâlde kaziyye bi'l-'aks olup ma'lûmun asl ve metbû' ve 'ilmin fer' ve tâbi' olduğu ve bu mutâbakatda ma'lûmun herhâlde asl i'tibâr edileceği tebeyyün etmişdir. Bunun sebebi de şudur ki; fi'lî, infiâlî nev'lerine nazaran ilm gerek mukaddem gerek muahhar olsun ma'lûmunun zıll ve sûreti olup ondan bir hikâye mesâbesindedir. Ma'lûm dahi mahkiyyün anhdır. Binâenaleyh bu tetâbukda ma'lûmun lâ-muhâle asl i'tibâr edilmesi ve onun bir zıll ve sûreti olan ilmin de fer' ve tâbi' addolunması lâzım geliyor.

Yoksa bu tâbi'iyyetin ma'nâsı, ilm elbette hâricde vukû'-ı ma'lûmdan te'ahhur eder demek değildir. Zâten bunun aksi de olamaz. Çünki bir ma'lûm zâten ilm kendisine ta'alluk etmiş olduğu haysiyyet üzere bulunmazsa, o ilmin cehle inkılâb etmesi lâzım gelir. Nitekim bir cism-i müstakîmin gölgesi müstakîm ve eğri bir cismin gölgesi de eğri olarak zuhûra gelip mer'î oluyor. Kezâlik dîvar üzerine nakş ve tersîm edilen bir at sûretinin hey'et-i mahsûsa üzere nakş ve tasvîr edilmesi atın nefsü'l-emrde o hey'et-i mahsûsada bulunmasından neş'et ediyor.

Cidâr üzre feres nakşını nakkāş
Kılur ol suret üzre olduğun fâş[43]

---

42 **[Mütalaa edenin notu:]** 'Adem-i tâ'atini hâvîdir denilirse zemîn-i münâkaşa hitâm eder, kökünden kurur.

43 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî,* s. 186. Bu beyit Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm*'ında da (s. 245) kayıtlıdır. Beyitten önceki kısımlar da aynı sayfadan özetlenmiştir.

Husûs-ı mezkûr bir de şöyle tavzîh ve temsîl ediliyor: Hey'et-şinâs olan bir müneccim, istikbâlde vakt-i mu'ayyende küsûf vukû'a geleceğini daha birkaç ay evvel ilmî keşf ve ta'yîn ile haber veriyor. Sonra vakt-i merhûn hulûl etdikde küsûf-ı mekşûf aynı suretle vukū' **[8ª]** buluyor. Şu halde "Mukaddem olan keşf-i ilmî, küsûf-ı âtînin vücûd ve vukū'unu mûcib oldu" denilemiyor. Şu kadar ki bu husûsdaki ilm-i sâbıkın küsûf-ı lâhika mebnî ve tâbi' olduğu tahakkuk etmiş oluyor.[44]

İşte beyânat-ı sâbıkadan müstebân olduğu üzere vukū'-ı ma'lûma tâbi' olan, ilm-i tasavvurî olmayıp ilm-i tasdîkî olduğundan, bu mes'elede tevehhüm olunan devr mahzûru mündefi' olduğu gibi cebr-i mahz mahzûru da kalmadığından; ibâdın ef'âlinde mecbûr değil belki fâ'il-i muhtâr olduğu tahakkuk ve te'eyyüd ediyor. Ma'a-hâzâ bu tevcîhe göre iki şıklı bir su'âl teveccüh eder. Şöyle ki:

Tevcîh-i mezkûrda ilm, felâsife mezhebine muvâfık olarak sûret-i hâsılaya hamledildiği zâhir oluyor. Şu halde ilmin sûret-i hâsıladan ibâret olduğunu inkâr eden cumhûr-ı mütekellimînin kavlini ona tatbîkan tevcîh etmek pek doğru olamaz.

Bir de ilmin ma'lûma tâbi' olmasının ma'nâsı; vukū'un nefsü'l-emrde ilm-i tasdîkînin kendisine ta'allukuna illet olmasından 'ibâret olup yoksa 'ilmin vukū'undan hikâye ve onun zıllı olması değildir. Çünki ilm-i tasavvurîde de o cârîdir. Tasavvur vukū'a tâbi' değil iken onun da vukū'a tâbi' olması lâzım gelir, bu da tasvîb edilemez.

Zikrolunan tevcîh, her mutasavver olan şeyin nefsü'l-emrde -velev ulûm-i mebâdî-yi 'âliyye zımnında olsun- mevcûd olmasına mebnîdir. Mebhasimizdeki vukū'dan murâdımız hâricdeki vukū'dur, nefsü'l-emrdeki değildir. Şu halde **[8ᵇ]** her bir 'ilm, tasavvur ve tasdîk olsun mutâbık olsun nefsü'l-emrde vukū'a tâbi'dir. Hattâ lâ-vukū'un vukū'u da böyledir.

Şurası da ma'lûm olsun ki bu hakîkat, ya'nî ilm ve ma'lûm arasındaki tebe'iyyet "Gelür gâyetde bu ma'nâ zuhûra"[45] denildiği gibi bilâhare ma'lûm ve münkeşif olur. Hattâ Hak Te'âlâ hazretleri ile İblîs-i şakī beyninde vukū' bulmuş olan şu muhâvere de bunun bir delîlidir:

- Secde etmeyeceğimi bilmiş ve takdîr etmiş iken niçün Hazret-i Âdem'e secde etmeyi bana emretdin?

---

44 **[Mütalaa edenin notu:]** Hayır olmuyor: Zîra küsûf-ı lâhık ilm-i sâbıkın ta'yîn etdiği dakîkasına kadar tâbi' olduğu bedîhîdir (sahh). Kemâleddin Efendi bu müneccim örneğini Abdüllatif Harpûtî'den aktarmaktadır (bk. *Tenkīhu'l-kelâm,* s. 245-46).

45 Mısra İshak Zencânî'ye aittir (bk. *Nazmü'l-leâlî,* s. 186).

- Böyle bilüp takdîr etdiğimi ne zaman bildin? Secde ile emrden evvel mi yâhûd sonra mı?

- Secde ile me'mûr oldukdan sonra bildim.

- Ben de seni işte bu sebeble mu'âheze etdim.[46]

Vech-i sâbık üzere ilm ve kader-i ilâhî, ma'lûm ve makdûrun lâzım ve tâbi'i bulunmağla, ma'lûm ve makdûra "**sırr-ı kader**" tesmiye edilir. Sırr-ı kader, gayr-i makdûr-ı beşerdir. Şe'n-i gaybî ya'nî insândan be-her vakt sudûr ve zuhûr etmekde olup 'ayn-ı sâbitenin mukteziyâtından olan ahkâm ve ahvâlden 'ibâret olmağla ifşâsı men'edilmiş bulunan serâir-i hafiyyedendir. Ma'a-hâzâ her şahsın ihlâs ve isti'dâdı nisbetinde olduğundan sırr-ı kadere "**sırr-ı ihlâs**" dahi denir.

Ba'zı urefâ demişdir ki: "Hâlikı mahlûkdan, kadîmi muhdesden temyîz eden ve sâha-i ma'rifeti tevehhüm-i ta'addüdden ve insânı zenb-i vücûddan[47] tahlîs eyleyen odur.

[9ª] Sıffîn vak'a-i mü'ellimesinden avdet buyurdukdan sonra Emîrü'l-mü'minîn Hazret-i 'Alî -kerremallâhu vechehû- ile Şâmî bir ihtiyâr arasında cereyân etmiş olan muhâvere-i âtiyye, sırr-ı kaderin hakîkatini tesbît ve beyân husûsunda kâfîdir:

- Yâ Emîre'l-mü'minîn! Bize haber ver bakalım şu sûretle Şâm'a doğru bizim yürüyüşümüz Cenâb-ı Allah'ın kazâ ve kaderiyle mi idi?

- Habbeyi şakk ve nefsi halk eden Cenâb-ı Allah'a yemîn ederim ki biz bir mevki'i çiğnemedik ve bir vâdîye hübût ve bir tepeye su'ûd etmedik illâ Cenâb-ı Allah'ın kazâ ve kaderi ile idi.

- Öyle ise şu seyr ü seferdeki hutuvâtımdan -mücerred emr-i mukadder-i ilâhî olduğu içün- daha bir gûnâ sevâb alacağıma ümîdvâr olamam.

- İhtiyâr! Sus! Cenâb-ı Hak sizi bu seyr ü hareket ve insırâf ü 'avdetinizde büyük ecr ve sevâba mazhar etmişdir. Ma'a-hâzâ hiçbir ahvâlinizde mükreh ve mecbûr olmadığınız gibi bu seyr ü hareketde de muztarr ve mecbûr değildiniz.

- Nasıl mecbûr değiliz? Bizi kazâ ve kader sevketmedi mi ya?

---

46 Bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 139.

47 **[Kemâleddin Efendi:]** وُجُوْدُكَ ذَنْبٌ لا يُقَاسُ بِهِ ذَنْبٌ: Mevcûdiyyetin bir günâhdır ki hiçbir günâh ona kıyas olunamaz. Bu mısra çeşitli kaynaklarda Hallâc-ı Mansûr'a atfedilmektedir (bk. Haydar el-Âmülî, *Esrârü'ş-şerîa*, s. 191; Tahrânî, *Kitâb-ı Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, s. 134). Mısra Kemâleddin Efendi'nin çokça istifade ettiği İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l-beyân*'ında (VIII, 508) ve *Ferahu'r-rûh: Şerh-i Muhammediyye*'sinde de (II, 199) şairinin ismi zikredilmeden geçmektedir.

- Yazık sana herif! Me'mûldür ki sen seyr ü seferdeki kazâ ve kaderi bir emre ta'lîk olunmayan kazâ-yı lâzım ve kader-i kat'î zannediyorsun. Öyle değildir. Belki kazâ ve kader abdin kesb ve ihtiyârına mu'allakdır. Çünki öyle olsaydı 'abdin gazâ ve cihâd gibi 'ameller ile mükellef ve fi'liyle müsâb, terkiyle mu'âkab olmaması ve emr ü nehyin ve va'd [ü] va'îdin bâtıl ve bî-ma'nâ **[9b]** addedilmesi lâzım gelirdi. Ve Cenâb-ı Hak tarafından artık hiçbir müznibe melâmet ve hiçbir muhsine mahmedet teveccüh ve terettüb etmezdi. Ve muhsin olan zât dahi müsî' olan şahsa tercîhen sevâb ve ihsâna mazhar olmağa evlâ ve ehak olamadığı gibi müsî' olan şahs da muhsin olan zâta tercîhen ukūbet-i zenbe dûçâr olmağa ehak ve evlâ olmazdı. Bu söz âdetâ 'abede-i evsân, cünûd-ı şeytân, husamâ-yı rahmân sözüdür. Zîrâ Cenâb-ı Allah mükreh olarak mutâ' değildir ve mağlûb olarak kendisine isyân edilemez. Hâşâ rusül-i fihâmı hezel olarak irsâl ve Kur'ân-ı Mübîn'i 'abes olarak inzâl buyurmamış ve semâvât ve arzı ve acâ'ib umûru bâtıl olarak yaratmamışdır. -﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾-[48]

- Kazâ ve kader nedir ki onlara makrûn ve musâhib olarak şu mevki'leri çiğnedik?

- Emr ve hükm münhasıran Cenâb-ı Allah'ındır. Vesselâm.[49]

İşte şu sûretle vukū'a gelen hidâyet ve dalâl, 'ibâdın kesb ve ihtiyârlarına tâbi' olarak ma'lûm ve makdûr-ı ilâhî olduğu, yine kendi ihtiyâr ve irâdeleri ile meksûbları bulunduğu hâlde fısk u fesâdı i'tiyâd eden ba'zı süfehâ ve füssâkın mütecâsir ve mürtekib oldukları fısk ve me'âsî mücerred kazâ ve kader-i ilâhînin mukteziyâtından olmasını der-miyân ve iddi'â ederek serd-i bahane ve i'tizâr eylemeleri ne kadar vâhî ve bâtıl olduğu beyândan müstâğnîdir.

Sakın selb eyleyüp de ihtiyârı
İdüp cürmi dime ki andan oldı

[10a] *Azâzîl'e anınçün oldu la'net*
Hudâ'ya didi hâşâ senden oldı

Anınçün bak ki makbûl oldu Âdem
Olup nâdim didi kendümden oldı.[50]

48 "Vay o inkâr edenlerin haline!" (Meryem 19/37; Sâd 38/27; ez-Zâriyât 51/60).

49 Bk. Muâfâ en-Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlihu'l-kâfî*, s. 600-1; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XLII, 511-12. Kemâleddin Efendi'nin teferruatlarıyla anlattığı bu hadise Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm*'ında (s. 248) kısaca bulunmaktadır.

50 Şeyhî Mehmed Efendi *Vekāyiu'l-fuzalâ*'da Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi'yi (ö. 1045/1635) anlattığı kısma bu beyitlerin ikisini "Bu kıt'a güftâr-ı dür-bârlarındandur"

Ba'zı 'ârifînden menkūl olduğu üzere **rubûbiyyetin, nübüvvetin, 'ilmin kendilerine mahsûs birtakım sırları vardır ki sırr-ı rubûbiyyetin zuhûru butlân-ı nübüvveti ve sırr-ı nübüvvetin inkişâfı butlân-ı ilmi ve sırr-ı ilmin inkişâf ve zuhûru dahi ahkâmın butlânını îcâb ve intâc eder.** Çünki mestûr olan makdûr-ı ilâhîye ve 'âkıbet ve me'âle ıttılâ' ile ehl-i cennet ve ehl-i cehennem kim olduğu şimdiden meydana çıkdı mıydı; â'mâl-i sâliha tedârikine daha hîçbir kimsenin lüzûm göremeyeceği tabî'î ve muhakkak idüğünden mükellefîn üzerine cârî olan ahkâm-ı ilâhiyye büsbütün te'sîrsiz kalırdı. Sırr-ı kaderden, mücerred tavzîh-i maksad içün aşağıda da bahs etmeğe muhtâc ve mecbûr olacağız.

'İlm-i kadîm-i ilâhî biri tasavvur diğeri tasdîk olmak üzere iki kısımdır. Evvelkisi; ilm-i tasavvurî, mücerred mâhiyyât-ı eşyâyı 'alâ mâ hiye 'aleyhâ tasavvurdan 'ibâret olup eşyâ daha mevcûd olmadan 'ilm-i kadîm-i ilâhî onlara 'alâ mâ hiye 'aleyhâ ta'alluk etmişdir. İşte bu 'ilm mâhiyyet-i ma'lûma tâbi'dir. Bu ma'nâca ki 'ilm-i mezkûrun husûsiyyeti vesâir 'ulûmdan imtiyâzı, o mâhiyyete müte'allik 'ilm olması i'tibâriyledir. Meselâ Zeyd'in îmânına ta'alluk eden 'ilm Zeyd'in mâhiyyet-i îmânına tâbi' olup o 'ilmin husûsiyyeti ve bi'l-farz 'Amr'ın îmânına, Bekr'in küfrüne müte'allik 'ilmlerden imtiyâzı, mücerred Zeyd'in îmânına müte'allik ilm olması **[10^{b}]** i'tibâriyle tahakkuk etmişdir. Yoksa ma'lûma tevakkuf etmek ma'nâsına değildir. Vâkı'â fi'l-cümle tevakkuf-ı i'tibârî de sahîh olabilir.[51] Kezâlik Zeyd'in istikbâlen îmân edeceğine müte'allik 'ilm dahi 'aynı sûret ve ma'nâ-yı mezkûrca ma'lûma tâbi'dir. Bu 'ilmler hem ezelî hem de hâric kendisinden müstefâd olan 'ilm-i fi'lîdir. Fakat mâhiyyetin vücûdu ve fi'liyyeti mâhiyyete ta'alluk eden 'ilm-i ezelîye tâbi' olup o da mâhiyyete ve mâhiyyetin lâ-yezâlde mevcûd olacağını tasdîka tâbi'dir. Ya'ni vaktâ ki 'ilm-i ilâhî bir mâhiyyetin nefsü'l-emrdeki husûsiyyet-i mu'ayyenesine mübtenî olarak ona ezelen o sûretle ta'alluk etmişdir; lâ-muhâle

kaydıyla yazmıştır. Ancak Kadızâde'nin *Manzûme-i Akāid*'inde söz konusu beyitler yoktur (bk. Karaca, "Kadızâde Mehmed Efendi Manzûme-i Akāid"). Şeyhî Mehmed Efendi'nin eserine aldığı beyitler şu şekildedir:
Sakın selb eyleyüben ihtiyârı
İdüp cürmi dime kim senden oldı
Anınçün girü makbûl oldı Âdem
Olup nâdim didi kendümden oldı
(*eş-Şekāiku'n-nu'mâniyye ve Zeylleri: Vekāyiu'l-fuzalâ I*, III, 60).
Son mısradaki "kendümden" kelimesinin Osmanlı imlâsında "gendümden" şeklinde de okunabileceğini, "gendüm"ün ise Farsça'da "buğday"a dendiğini; binaenaleyh şairin burada Hz. Âdem'in cennetten dünyaya gönderiliş sebebine atıf maksadıyla hem tevriye hem de telmih sanatına müracaat ettiğini belirtelim.

51 **[Mütalaa edenin notu:]** Olamaz! Zîrâ tevakkufü'l-kadîm ale'l-hâdis lâzım gelir (sahh).

o mâhiyyetin dahi lâ-yezâlde aynı husûsiyyet-i mu'ayyene-i mezkûre üzere mevcûd ve muhakkak olması bi'z-zarûre lâzım gelmişdir. Şu halde 'ilm-i ezelî bir cihetle tâbi' ve bir cihetle de metbû' olduğundan bu mes'elede devr ve cebr mahzûru kalmadığı gibi kā'ide-i teklîf dahi bâtıl olmamışdır.

Şekāvet-i ebediyyeye dûçâr olan eşhâsın mücerred küfr üzere mevtleri ve 'adem-i îmânları ilm-i ilâhî-yi ezelînin metbû'u olup vukū'u da ona tâbi'dir.

Yukarıda da sebketdiği vech üzere denilir ki: "Cenâb-ı Hak 'abdinin filân şeyi nefsü'l-emrde şöyle olduğu içün bi'l-ihtiyâr öyle yapacağını ezelen biliyor da o şey vâcib oluyor." Ma'a-hâzâ vücûb bi'l-ihtiyâr ise ihtiyâra münâfî olmuyor, belki ihtiyârı tahkīk ve te'yîd ediyor. Meselâ Ebû Cehl'in bi'l-ihtiyâr îmân etmeyeceğine ta'alluk eden 'ilm-i ilâhî (ya'nî husûsiyyet-i mezkûre üzere **[11a]** daha vücûda gelmeden 'adem-i îmân mâhiyyetine müte'allik olan ilm-i ezelî) mâhiyyet-i mezbûreden me'hûz olduğundan, 'ilm-i ilâhînin hilâfı tahakkuk etmek mümteni' olmağla onun da öylece vücûda gelmesi lâzım olmuşdur. Bu cihetle Ebû Cehl'in îmâna mikneti tecvîz edilip gayri mümkin 'addedilmemişdir. Çünki merkūmun bi'l-ihtiyâr 'adem-i îmânına ta'alluk eden 'ilm-i ilâhî, îmânı hayyiz-i imkândan çıkarmamışdır. Mü'minin îmânı ve ef'âli sâ'ire aynı sûretle buna kıyâsen kabûl edilmişdir.

Şeyhayn'ın –allâme-i Zemahşerî ve muhakkık Beyzâvî'nin– ﴿لِنَعْلَمَ﴾[52] ve ﴿لِيَعْلَمَ﴾[53] ve ﴿يَعْلَمُ﴾[54] ve ﴿لَمَّا يَعْلَم﴾[55], ﴿فَسَيَعْلَمُونَ﴾[56] ilâ âhir gibi âyetlerin tefsîrinde sebebin ya'nî **'ilm**in, müsebbebe (ya'nî mahlûkun 'indinde temeyyüze) ıtlâkı kabîlinden olarak 'ilmi "temyîz" ile tefsîr edip de "'İlm-i ilâhî, bir şeyin vücûd ve tahakkukunun lâzım-ı gayr-i münfekki olduğuna nazaran lâzımın 'ademi melzûmun 'ademine burhân olmağla nefy-i 'ilm ile nefy-i ma'lûm murâd olmuş ve lâzımın vücûduyla melzûmun tahakkukundan kinâye buyurulmuş" demeleri dahi bu tevcîhi te'nîs ve te'yîd eder.[57]

Vâris-i 'ilm-i nebevî Muhyiddîn bin 'Arabî hazretleri bu misillü âyât-ı kerîmeyi vukū'-ı ma'lûma tâbi' olan 'ilm-i tafsîlînin zuhûru ve adem-i zuhûru ile tefsîr etmiş ve "Kâffe-i eşyâ daha vücûda gelmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın ma'lûmu olduğu bedîhî idüğünden, isbât veyâ nefyedilen bu 'ilm

52 "… bilelim diye …" (el-Bakara 2/143; el-Kehf 18/12; Sebe' 34/21).

53 "… bilsin diye …" (Yûsuf 12/52; el-Cin 72/28).

54 "... bilir ..." Bu kelime onlarca âyette geçmektedir (birkaçı için bk. el-Bakara 2/77, 216, 220, 232, 235, 255, 270).

55 "… bilmeden …" (Âl-i İmrân 3/142; et-Tevbe 9/16).

56 "… bilecekler …" (Meryem 19/75; el-Cin 72/24).

57 Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 340; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 146.

ile murâd, ʿaynü'l-cemʿde vücûd-ı eşyâya taʿalluk etmiş bulunan ʿilm-i sâbık değildir" demişdir.[58]

[11[b]] İkincisi ʿilm-i tasdîkī dahi iki kısımdır:

Biri eşyânın istikbâlen mevcûd veya maʿdûm olmasına müteʿallikdir. İşte bu ʿilm-i tasdîkī ile zikri sebkeden ʿilm-i tasavvurînin ikisi de hem ezelî hem de maʿnâ-yı mezkûrca maʿlûma tâbiʿ olup hem de metbûʿdurlar. Mes'ele yine bi'n-netîce kazâ ve kadere dayandı.

Figân yâ rab figân hükm-i kazâdan.[59]

Ahvâl-i mevcûdâta taʿalluk eden hükm-i icmâlîye kazâ denilür. Meselâ ölecek şahıs ancak insândır diye hüküm gibi. Kader dahi hükm-i mezkûru kābiliyetine göre esbâb ve ezmân taʿyîni ile tafsîlden ʿibâretdir. Meselâ Zeyd'in filân gün filân marazdan öleceğine taʿalluk eden hüküm gibi. Şu hâlde kazâ-yi ilâhî mevcûdâta taʿalluk eden ʿilm-i ezelîye tâbiʿ olup ʿilm-i mezkûr dahi aʿyân-ı sâbiteye olan ʿilme tâbiʿdir. Kader dahi ahvâl-i aʿyân-ı sâbiteye olan ʿilme tâbiʿ olup ʿilm-i mezkûr da aʿyân-ı sâbiteye tâbiʿdir.

Hükm-i kader ü kazâ büved bî-mâniʿ
Ber mûcib-i ʿilm-i lâ-yezâlî vâkiʿ
Tâbiʿ bâşed ʿilm-i ezel aʿyânrâ
Aʿyân heme mer şu'ûn-ı Hak'râ tâbiʿ.[60]

ʿİlm-i tasdîkīnin dîgeri: Eşyânın fi'l-hâl yâhûd hâl-i hâzırdan evvel vâkiʿ olduğuna müteʿallikdir. Bu tasdîk vukūʿa tâbiʿdir. Hem de buradaki tebeʿiyyet tevakkufdan ʿibâretdir. Zîrâ mevcûd olmak üzere eşyâya taʿalluk eden ʿilm bi't-tabʿ eşyânın **[12[a]]** vücûduna tevakkuf eder.[61] Lâkin sâbıkan mezkûr olan tasavvur ile tasdîkdeki tebeʿiyyet buna muhâlifdir. Çünki onlardaki tebeʿiyyet o ʿilmin sâʾir ʿulûmdan imtiyâzına maʿlûmunun sebeb olması i'tibâriyle idi. Bu sûretde tasdîk mücerred taʿalluk cihetiyle hâdis olsa bile mâhiyyât-ı eşyâya olan tasdîkin zımnında hem mutasavver hem de ezelîdir. Zîrâ ʿilm-i ezelî ezelen ebeden bâkī olup aslâ tağayyür kabûl etmediğinden bu tasdîk o

58 Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, V, 368.

59 Recâizâde Mahmud Ekrem'e ait bu mısra için bk. *Recâizâde Mahmut Ekrem, Bütün Eserleri II*, s. 363.

60 **[Kemaleddin Efendi:]** Kazâ ve kader-i ilâhînin hükmü hiçbir mâniʿ bulunmaksızın ʿilm-i ezelînin muktezâsı üzere vâkiʿ olup ʿilm-i ezelî aʿyân-ı sâbiteye ve bütün aʿyân-ı sâbite de şu'ûnât-ı Hakk'a tâbiʿdir (rubâî ve şerhi için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât*, s. 72-74).

61 **[Mütalaa edenin notu:]** Etmez, çünkü ʿilm baʿde't-tevakkuf ʿilm değildir. ʿİlmi tevakkuf ʿilm olmakdan çıkaramaz. Bu söz "halk" faslında cârîdir. İnkişâfdan ʿibâret olan ʿilmde cârî olamaz. Fe'l-yüte'emmel (sahh).

tasavvur-ı evvelin ʿaynı ʿaddedilmiştir. İşte bu tasdîk maʿlûmunun metbûʿu değildir. Şurası da bilinmelidir ki ʿilm-i ezelî vücûb ve imtinâʿı müvehhem olduğundan mücerred vücûb veyâ imtinâʿ ve teklîf-i mâ lâ yutâk lüzûmu mahzûrunu defʿ içün ekser mevâkıʿda ʿilmin maʿlûma tâbiʿ olduğu zikredilmişdir. Maʿa hâzâ bunun ʿaksi dahi ʿilm-i hâdisde muʿteber olamaz ise de ʿilm-i ezelîde muhakkakdır.

Şunu da ʿilâveten ʿarzederim ki maʿlûmun mahkiyyün ʿanh ve ʿilm-i zıll ve hikâye olmasına nazaran sebkeden birinci tevcîh bi-hasebi'z-zâhir tebeʿiyyet-i mezkûre hakkında ahîren zikretdiğimiz maʿânî-i selâsenin gayri olduğu gibi ʿAllâme-i Teftâzânî'nin baʿzı muhakkikînden naklen ʿilmin maʿlûma tâbiʿ olmasının maʿnâsı ʿilm ve maʿlûm arasındaki mutâbakatın ʿilm tarafından muʿteber olmasından ve vukūʿ ve ʿadem-i vukūʿa nazaran ʿilmin maʿlûma mutâbık bulunmasından ʿibâretdir diye zikr etdiği maʿnâya da muğâyir bulunduğu zannedilirse de hakīkatde yine ʿilmin bi-hasebi't-taʿalluk maʿlûmun vücûd ve vukūʿuna tâbiʿ olmasına râciʿdir.[62]

Maʿa hâzâ ʿilm-i ilâhînin maʿlûma tebeʿiyyeti ilk nazarda câlib-i dikkat bâʿis-i [**12^{b}**] vahşet olmağla muhtâc-ı hall ü îzâh görülmekde olduğundan zikretdiğimiz şu tevcîh herhâlde evlâ ve ehakdır. Şöyle ki: Gerek tasavvur ve gerek eşyânın istikbâlen mevcûd veya maʿdûm olacağına ʿâid tasdîk olsun ʿilm-i ezelîdeki tebeʿiyyetin maʿnâsı mücerred ʿilmin husûsiyyeti vesâir ʿulûmdan imtiyâzı muʿayyen bir mâhiyete ʿilm olması iʿtibâriyle olduğu gibi ʿilmin hâdis olan taʿallukuna nazaran tebeʿiyyet-i mezkûrenin maʿnâsı da maʿlûmun vücûduna ʿilmin tevakkuf etmesinden ʿibâretdir.

Tafsîlât-ı mesrûdeden münfehim olduğu üzere buraya kadar tahkīkinde sarf-ı mesâʿî etdiğimiz birinci ʿibâredeki {عِلْمُهُ تَعالى تابِعٌ لِمَعْلُومِهِ} idi. Cebr-i müfrit ve teklîf-i mâ lâ yutâk lüzûmu hakkında ʿilm-i ezelî-yi ilâhîye istinâden îrâd edilmiş olan suʾâl-i maʿhûda cevâb maʿrazında zikredilmişdir. Fakat {عِلْمُهُ تَعالى تابِعٌ لِوُقُوعِ الْمَعْلُومِ} diye mezkûr olan ikinci ʿibâre dahi ʿilm sıfatının müreccih ve muhassıs olmasıyla ayrıca bir irâde-i muhassısa sıfatına daha lüzûm kalmayacağı hakkındaki bir şübheye cevâb olarak sevkolunmuş ve Muhakkık Hayâlî tarafından da şu sûretle tahkīke ibtidâr olunmuşdur.

Şöyle ki: ʿİlm-i tasavvurî vâkıʿa ve gayrı vâkıʿa ʿâm olduğundan zâten müreccih olamaz. Vukūʿa taʿalluk eden ʿilm-i tasdîkī ise vukūʿun ferʿi olup vukūʿ dahi irâde-i muhassısanın ferʿidir. İşte bununla hükemânın, "Tâbiʿ olan ʿilm-i infiʿâlîdir ʿilm-i fiʿlî değildir" sözleri de mündefiʿ olur.

62 Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makāsıd,* I, 189 vd.

Lâkin fâzıl-ı müşârün ileyhin bu tahkīkine şöylece de bir i'tirâz vârid olmuşdur:

'İlm-i tasavvurînin vâkı'a ve gayri vâkı'a 'âm olması 'ilm-i mahlûkda müsellem olsa bile **[13ª]** 'ilm-i Hâlik'da gayri müsellemdir. Hem de bir şeyin istikbâlen vakt-i mu'ayyende sıfat-ı mu'ayyene üzerine mevcûd olacağına ta'alluk eden 'ilm-i tasdîkī dahi vâkı'ın metbû'u ve ilm-i fi'lî olmağla müreccih ve muhassıs olabilir. Zâten hükemânın murâdı da budur.[63]

Hâsılı 'ilm-i ezelînin biri mâhiyyeti tasavvurdan dîgeri mâhiyyetin istikbâlen mevcûd olacağını tasdîkden 'ibâret olan kısımlarının ikisi de vâkı'ın metbû'u olduğundan birincisinin tercümeye 'adem-i salâhiyyeti teslîm edilse bile ikincisinin muhassıs olmağa salâhiyyeti vardır. Binâ'en'aleyh şübhe-i mezkûreye karşı bu sûretle îrâd edilen red ve cevâb tamâm ve savâb değildir. Belki cevâb-ı hâkim *Mevâkıf*da da mezkûr olduğu üzere budur ki bizim ashâbımız 'ilm ve kudret sıfatlarının iki tarafa nisbetleri müsâvî olduğunda zarûret ve bedâhet da'vâ ediyorlar da bu cihetle onların muhassıs olamaması zâhir olup irâde-i muhassısanın sübûtu ve şübhe-i mesrûdenin butlânı tahakkuk eyliyor.[64] Fakat bu bir cevâb-ı tahkīkī oluyor, ilzâmî olamıyor. Fâzıl Hayâlî'nin cevâbı tamâm olsa idi hem tahkīkī hem de ilzâmî olacakdı.

Zikrettiğimiz kelâmın mecmû'undan müstefâd olduğu üzere{كَوْنُ الْعِلْمِ تَابِعًا لِلْمَعْلُومِ} ile {كَوْنُ الْعِلْمِ تَابِعاً لِلْوُقُوعِ} 'ibâreleri arasında dört cihetle fark bulunur.

Evvelen: Şu iki 'ibârenin evvelkisinden garaz, fi'lin vücûb ve imtinâ'ı lüzûmunu def'olup ikincisinden de 'ilmin -felâsifenin zu'mu üzere- muhassıs ve irâde sıfatından muğnî olmasını def'dir.

Sâniyen: Evvelkisi 'ilmin ezelî ve fi'lî olmağla berâber eşyânın vücûdundan evvel olan **[13ᵇ]** ta'allukuna ve ikincisi 'ilmin eşyânın vücûdundan sonra olan hâdis ta'allukuna 'â'iddir.

Sâlisen: Evvelkisinde 'ilmin bir cihetle tâbi' ve bir cihetle de metbû' olduğu ve ikincisinde 'ilmin yalınız tâbi' olup metbû' olamayacağı gösterilmişdir.

Râbi'an: Evvelkisinde 'ilm hem tasavvur hem de tasdîk olabiliyor. İkincisinde tasavvuru mutazammın olsa bile yalınız tasdîk olabilecekdir.

Zâten ma'lûmdur ki müte'allikın ve müte'allikun bihin hâdis olmasıyla 'ilmin de hâdis olması lâzım gelmez. 'İlm-i kadîm nefsü'l-emrde bir şeyden 'ibâret olup müte'allikātı muhtelif ve mütegāyir olabilir. Nitekim şems bir şeyden 'ibâret iken mukābilinde bulunup kendisinden müstazî' olacak şeylere nasıl ta'alluk ediyorsa nefsinde vâhid olan 'ilm-i kadîm-i ilâhî dahi

63 Bk. Gelenbevî, *Celâl Hâşiyesi*, vr. 55ª.

64 Bk. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* II, 393.

müteceddid müteʿallikāta öylece taʿalluk ediyor. Çünki ʿilm-i ilâhî zamândan münezzeh olmağla cemîʿ-i ezminenin ona nisbeti seyyân olur. Ezelden ebede kadar bütün ezmânın Cenâb-ı Hakk'a kıyâsı ve nisbeti imtidâd-ı vâhid-i muttasılın kendisinden hâric olan bir şeye nisbeti gibidir.

Binâ'enʿaleyh ʿilm-i ilâhîyi muktezî olan şeyin bütün mefhûmâta, mevcûdâta, mümkinâta, mümteniʿâta nisbeti vâhid olduğu cihetle bilinmesi sahîh olacak bir şey küllî olsun cüz'î olsun Cenâb-ı Hakk'a aslâ hafî olmaz. Mahlûkāt hâdis olduğu zamân ona taʿalluk etmek içün Cenâb-ı Allah'a bir ʿilm-i dîger hâdis olmağa ihtiyâç ve lüzûm kalmaz. Belki o mahlûk Cenâb-ı Hakk'a yine ilm-i ezelî-i ʿâlîsi ile mekşûf olur. **[14ª]** Zîrâ bir şeyin istikbâlen tekevvün edeceğine müteʿallik ʿilm ʿaynı sûretle hîç teceddüd ve kesret olmaksızın onun vakt-i tekevvünde kevnine taʿalluk eden ʿilmin nefsinden ʿibâretdir. Müteceddid olan yalınız nefs-i taʿalluk ile müteʿallikun bihdir. Bu da zâten onun vakt-i vukūʿda vukūʿuna ʿilm sebk etdikden ve o ʿilmin o vakte kadar istimrârı farzedildikden sonra müteʿallikın teceddüdünü îcâb etmez. Şu hâlde ʿilm sıfatının ezelde gayri müteʿallik olması lâzım gelmez ki Cenâb-ı Hakk'ın hâşâ bi'l-kuvve ʿâlim olmasını istilzâm etmekle havâdise ezelen ʿilm-i ilâhîyi nefyetmeğe bâdî ve makzî olsun. Hâsılı filân vakitde hâdis olacak bir şeye daha o şey hâdis olmazdan evvel taʿalluk etmiş olan ʿilm onun hâl-i hudûsunda ve hâdis oldukdan sonra kendisine taʿalluk eden ʿilmin ʿaynı olup aslâ tağayyür etmiyor.

> *Zamân cârî değildir lâ-muhâle*
> *Teceddüdden münezzeh lâ-yezâl'e.*[65]

Şu kadar ki hâdisin zamânî olması zarûreti ilcâsıyla mazâ[yı] istikbâl iʿtibâr etmek îcâb ediyor. Çünki her bir zamân lâ-muhâle biri sâbık dîgeri lâhık iki zamân ile mahfûf ve muhât bulunacakdır. Onun içün ʿilm-i ilâhîyi zamân-ı sâbıka nisbetde {عَلِمَ اللهُ} diyoruz ve zamân-ı lâhıka nisbetde {سَيَعْلَمُ اللهُ} ve zamân-ı hâle nisbet edersek {يَعْلَمُ اللهُ} demek zarûretinde bulunuyoruz. Maʿa hâzâ bu tağayyürâtın hepsi bizim muhtelif iʿtibârâtımızdan neş'et ediyor. Halbuki ʿilm-i ilâhî kendi vücûd-ı evveline mülâzım olmağla nefsü'l-emrde vâhiddir. Fiʿl-i ilâhî dahi ʿilm-i ilâhîye mülâzım ve ʿilme nisbetle ʿalâ sebîli'l-ittihâd olup mevcûdâta nisbetle de **[14ᵇ]** ʿalâ sebîli'l-iʿtibârdır. Binâ'enʿaleyh mevcûdâtın tağayyür ve ʿadem-i tağayyürüyle ʿilmin tağayyür ve ʿadem-i tağayyürüne istidlâl olunamaz.

Zamânî olan havâdisin zamâna nisbeti pencereli bir oda içindeki bir şahsın odanın ön tarafına ve pencerenin ʿarzına gerilmiş olan bir kilime nisbeti

65 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî*, s. 183.

gibidir. Şöyle ki: Kilimin pencereye muhâzî olarak görülmesi "hâl-i hâzır" ve pencereyi geçdikden sonra görülmesi "mâzî" ve pencere hizâsına daha gelmediği içün görülmemesi "müstakbel" nâmlarını alacağı gibi mütekellimîn tarafından (bir fi'l-i meçhûlü bir emr-i ma'lûm ile takdîr ve ta'yîn içün emr-i ma'lûmdan i'tibâr edilen müteceddid veyâhûd mümted bir emr-i mevhûmdan 'ibâretdir diye ta'rîf edilen) zamân dahi zamânî hâdislere nisbetle hâl, mâzî, müstakbel kısımlarına münkasim olmuşdur. Fakat gayri zamânî kadîmin zamâna nisbeti mezkûr oda üzerindeki bir şahsın o kilime nisbeti gibi olmağla tamâmı o şahsa göründüğü içün aksâm-ı mezkûreye inkısâm kabûl eylediği misillü zamân dahi gayri zamânî kadîmlere nisbetle o vecih üzere inkısâm edemiyor. Belki kadîm olan zâtın 'ilmine nisbetle hâl, mâzî, müstakbel beyân oluyor. İşte bu cihetle 'ilm-i ezelî-yi ilâhînin ma'lûm-ı lâ-yezâlîsi vechile olarak ona muvâfık ve tâbi' bulunması kat'iyyen müsteb'id olmuyor.[66]

Şeyh-i Ekber hazretleri buyuruyor ki: Bir şey tercîh olmaksızın vücûda gelmez. Tercîh müreccihsiz olmaz. Müreccih dahi kābil-i tercîh olan mümkinden 'ibâretdir. Şu hâlde mümkin bütün bu ahkâmın zuhûruna asl olmağla cemî'-i esmâ ve ahkâmı mu'tîdir. Ve mahkûmun 'aleyhin ahkâmı ve müsemmânın esmâyı kabûl etmesi de onunladır.[67]

[15ª]

Hak 'âlim ü a'yân-ı halâ'ik ma'lûm
Ma'lûm büved hâkim ü 'âlim mahkûm
Ber mûcib-i hükm-i tu koned ber tu 'amel
Ger tu be-misl-i mu'azzebî ver merhûm.[68]

Şübhesizdir ki bir emr-i lâ-muhâle iki mukaddimenin netîcesi olarak zuhûra geliyor. Vücûd-ı 'aynda tevhîd münhasıran Cenâb-ı Hakk'a sâbitdir. Îcâd dahi O'nundur. Fakat kābil istiyor. Kendi 'aynından vücûb-ı vücûd-ı nefsine sâbit olmağla vâhiddir. Mümkinin kabûlü haysiyyeti nazara alınırsa îcâd-ı husûsî başkalaşıyor. Eğer tevhîd-i îcâd dahi sahîh olsaydı mümkin mevcûd olduğu gibi muhâl dahi mevcûd olurdu. Hâlbuki îcâd-ı muhâl muhâldir.[69] Müşârün ileyh bu mes'elenin şimdiye kadar hîçbir kimse tarafından tenbîh

66 Kemâleddin Efendi örnek de dahil olmak üzere bu kısımları Abdüllatîf Harpûtî'nin *Tenkīhu'l-kelâm*'ından (s. 246-47) özetlemiştir.

67 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VII, 26.

68 **[Kemâleddin Efendi:]** Cenâb-ı Hak 'âlim ve mahlûkātın a'yân-ı sâbitesi de ma'lûmudur. Ma'a hâzâ hakīkatde a'yân-ı sâbite hâkim olup 'âlimi bulunan Cenâb-ı Hak mahkûm olmağla muktezâ-yı hükmüne göre sana mu'âmele yapıyor, mu'azzeb ol merhûm ol! (rubâî ve şerhi için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 72-74).

69 Kemâleddin Efendi bu kısmı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*'den (VII, 26-27) tercüme etmiştir.

edilmemiş mesâ'il-i dakīkadan olduğunu ve ma'a hâzâ şu sûretle tahakkuk etdikden sonra daha bir ferdin inkârına imkân kalmadığını 'ilâve ediyor ve *Fütûhât*'ın dîger bir mevkı'ında dahi sebk-ı kitâbı ileri sürerek diyor ki "'Ârif ve habîr olan zâtın 'indinde ise ne kadar çetindir. Sanki Cenâb-ı Hak 'Benden değil kitâbdan korkunuz! Bu misillü şeyde ben ve siz müsâvî bulunuyoruz' buyuruyor. Kitâb ki ﴿اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ﴾ der,[70] bana ve 'ibâda hâkim olduğu içün ﴿مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾[71] 'Kavl benim 'indimde tebeddül etmez ve ben kullara aslâ zâlim değilim' diyor."[72]

[15b]

إنَّ خَوْفَ الكِتَابِ شَرّدَ نَوْمى

إذْ لَهُ الحُكْمُ فى الوُجودِ وَ فِينَا

وَقَرأْناهُ فى الكِتابِ صَريحاً

وَرَأَيْناهُ فِيهِ حَقّاً يَقيناً

لايَخافُ إلّا لَه إلّا لِكَوْنٍ

حادِثٍ مِنْهُ حَلّ بِالْعالَمِينا[73]

Resûl-i Ekrem -sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem- buyurmuşdur ki "Bir recül nâsa karşı 'amel-i ehl-i cennet ile 'âmil olur hattâ cennet ile kendi arasında bir karış yer kalır müte'âkıben o recül üzerine kitâb sebkeder de ehl-i nârın 'ameli ile 'âmil olup nâra gider."[74]

---

70 "Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi mi?" (ez-Zümer 39/19). Nüshada "kitab ki"den sonra bir "ve" vardır ancak cümlenin yapısına uymadığı için yukarıya yazmadık.

71 "Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara aslâ zulmetmem" (Kāf 50/29).

72 Kemâleddin Efendi bu kısımdan 17b'de bulunan ﴿ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴾ âyetine kadarki kısmı âyet, hadis ve şiirler de dahil olmak üzere İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*'sinden (VII, 22-24) tercüme ve nakletmiştir.

73 **[Kemâleddin Efendi:]** Kitâb bize ve bütün vücûda hâkim olduğu içün onun korkusu uykumu kaçırdı. Kitâb-ı Kerîm'de sarâhaten okuduk ve hakke'l-yakīn bildik ki Cenâb-ı Allah'dan hâdis olup 'âlemlere hulûl eden bir kevn-i hâdisden dolayı kendisinden korkulurmuş.
Şiirin ilk beytindeki "**شَرّدَ نَوْمى**" ibaresi *el-Fütûhât*'ta "**شَرّدَ ذُنُوبى**" şeklindedir. Bu durumda mâna da "Uykumu kaçırdı" yerine "Günâhlarımı kaçırdı" şeklinde olacaktır (bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VII, 22-23).

74 Hadîs-i şerifin tamamı şöyledir: **إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يكونُ عَلَقَةً مِثلَ ذلك ثم يكونُ مُضغةً مِثلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَبعَثُ اللهُ إليه ملَكًا بأربَعِ كَلِماتٍ فيَكتُبُ عَمَلَهُ وأجَلَهُ ورِزْقَهُ وشَقِيٌّ أم سَعيدٌ ثم يُنفَخُ فيه الرُّوحُ فإنَّ الرَّجُلَ لَيعمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا ذِرَاعٌ فَيَسبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُ النَّارَ** (bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,*

Ehl-i cennet hakkında da bunun bir mislini zikredip sonra إِنَّمَا الأعمالُ {بِالخَوَاتِيمِ} demişdir.[75] Havâtîm de sevâbıkın hükmü üzerine zuhûr eder. Kitâb bir şeyin ne sûretle kazâ olmasına sebketmiş ise Cenâb-ı Allah o şeyi öylece kazâ ve takdîr eder.

Eşyâya olan 'ilm-i ilâhî tekvîn-i eşyâya olan kavl-i ilâhînin 'aynıdır. 'İnd-i ilâhîde kavl tebeddül etmez. Hâlik ve mahlûkun hükmü münhasıran sebk-ı kitâb ile olduğu içün ﴿وَمَا انَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ buyurmuşdur.[76] 'İbâd üzerine ancak sebk-i 'ilm ile hükmediyor. 'İlm-i ilâhî ne vech üzere sebketmiş ise 'ibâd üzerine o cârî oluyor. Zavallı 'abd bu mevkıf-ı sivâ'da mevkūf kalıyor.

إذا كانَ عِلْمُ الحَقِّ فى الحَقِّ يَحْكُمُ
فَفِي خَلْقِهِ أحْرٰى فَمَنْ يَتَحَكَّمُ

وَلَيْسَ بِمُخْتَارٍ إذا كانَ هٰكَذا
فَكُلٌّ إلى سَبْقِ الْكِتابِ مُسَلَّمُ

فَمَا الْخَوْفُ إلّا مِنْ كِتَابٍ تَقَدَّمَتْ
لَهُ سُوَرٌ فِينَا وآيٌ وَأَنْجُمُ

[16ª]

فَلَوْ كَانَ مُخْتاراً أمِنَّاهُ إنَّهُ
رَؤُوفٌ رَحِيمٌ بِالْعِبادِ وَأرْحَمُ

وَأخْبَرَ فِي الْبُشْرٰى بِرَحْمَتِهِ الَّتِي
يَكُونُ لَهَا السَّبْقُ الْكَرِيمُ الْمُقَدَّمُ

عَلٰى غَضَبٍ أبْداهُ فِعْلُ عَبِيدِهِ
يَزُولُ بِحَمْدِ اللهِ عَنْهُ وَعَنْهُمُ

وَلَيْسَ كِتَابِي غَيْرُ ذَاتِي فَافْهَمُوا
فَمَا مِثْلُهُ إلّايَ فَأَفْشُوا اَو أُكْتُمُوا[77]

VI, 570-71 [hadis nr. 3208], 705-6 [hadis nr. 3332]; XIII, 5-8 [hadis nr. 6594]; XIV, 543-45 [hadis nr. 7454]; bazı lafız farklılıklarıyla rivayeti için bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* I, 106 [hadis nr. 179]; IV, 2042 [hadis nr. 2651]).

75 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* XIII, 22-23 (hadis nr. 6607).

76 "… ve ben kullara aslâ zulmetmem" (Kāf 50/29).

77 **[Kemâleddin Efendi:]** 'İlm-i Hakk'ın hakka hâkim oldukda halkına hâkim olması daha lâyıkdır. Başka kim tahakküm edebilir? Ma'a hâzâ böyle de olunca o ashâb-ı ihtiyâr değil iken hepsi sebk-ı kitâba münkād ve müsellem oluyor. Şu halde hakkımızda sûreleri, âyetleri eczâsı olan kitâb-ı mukaddemeden münhasıran korkmalıdır. Eğer fâ'il-i muhtâr hâkim olsaydı emîn olurduk. Çünkü o, 'ibâdına ra'ûf ve rahîm

Belki insân, nefsi üzere basîredir. Ey velî-yi hamîm! ʻAvârıza değil sadrında duran ve cevelân eden hâtıraya bak. Mevcûdiyetin kalbindeki hâtıra-i mevcûdeye göredir. Hâtimen dahi ona tatbîkan tahakkuk edecekdir. Ahvâl-i zâhireye bakma. Sadrındakine iʻtimâd et. Ne ile hatmolacağına kitâb sebketmiş ise kalbinde o deverân eder. Îmân deverân ediyorsa sen mü'minsin. Îmân vâcib olacak bir şeyi zâhir hükmün iktizâ etmeyeceği bir şeye sarf ve kalbetmek cevelân ediyorsa sen onun hasebiyle olduğundan öylece de hatmolursun. Tenbîh etdiğim bu hakîkatden nâs gâfildirler. Zâten emr-i ilâhîyi reddedip hükm-i ʻâlîlerini taʻkîb eden yokdur. Kalbinde deverân eden şey sana taʻalluk eden emr-i ilâhînin ʻayn-ı tecellîsi olup vücûd-ı Hak'dan bir nasîbe-i mahsûsandır.

[16b] Baʻzı zevât veraʻ bahsinde demişdir ki: "Veraʻdan eshel bir şey görmedim. Belki kalbimde ne helecân hâsıl etdiyse terketdim."[78] Resûl-i Ekrem sallallâhu teʻâlâ ʻaleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin {دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ}[79] kavl-i şerîfi de bunu te'yîd ediyor. {إستَفْتِ قَلبَكَ وَلَوْ أفتَاكَ المُفتُون}[80] de buyuruyorlar.

Cenâb-ı Hak ancak bildiğini yazmışdır. ʻİlm-i ilâhî dahi suver-i maʻlûmâtı –müteğayyir olanını olmayanını- kendi nefislerinde ne vech ile ise öylece şühûd ile tahakkuk etmiştir. Şu halde Cenâb-ı Allah maʻlûmâtını daha hâl-i ʻademinde gayri mütenâhî mütenevviʻ tegayyürâtı üzerine şühûd edip onları nefislerindeki hâl üzerine îcâd buyurmuşdur. İşte ʻilm-i ilâhînin maʻdûm,

---

ve erhamdir. Tebşîr ederek bize haber vermişdir ki sebk-ı kerîmi olan rahmet-i ʻaliyyeleri mahzâ ʻibâdın fiʻliyle zuhûra gelen gazab üzerine mukaddem ve sâbıkdır ki bi-hamdillâh onunla gazab kendisinden de onlardan da zâ'il olur. Kitâbım zâtımdan gayri olmadığını anlayınız. Çünkü bu gibi şey ancak ben olabilirim. İster izhâr ediniz, ister ihfâ.

el-Fütûhât'ın esas aldığımız baskısında son mısradaki "وَاكْتُمُوا" "أو اُكْتُمُوا"; "إلّايَ" ise "إيّايَ" şeklindedir. Kemâleddin Efendi yukarıdaki yazılışa göre tercüme ettiği için metne müdahele etmedik (şiir için bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VII, 23).

78 Kaynaklarda fakih râvilerden Hasan b. Ebû Sinân'a atfedilen bu sözün aslı şöyledir: مَا حَاكَ شَيْءٌ عِنْدِى أسْهَلَ مِنَ الْوَرَعِ إذَا حَاكَ فِى صَدْرِى شَيْءٌ تَرَكْتُهُ Bu söz, son kısımdaki ibare farklılığıyla مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ فَاتْرُكْهُ Süfyân es-Sevrî'ye de atfedilmiştir (bk. Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 110; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, II, 25). Sözün baş kısmı Buhârî'de مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أهْوَنَ مِنَ الْوَرَعِ şeklindedir (bk. *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 472). Kemâleddin Efendi bu kısımları İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ından tercüme etmiştir. Nitekim orada da bu sözün sahipleri hakkında bilgi verilmemekte قَالَ بَعْضُهُمْ denilerek söze geçilmekte ve cümle مَا رَأَيْتُ شَيْئاً ibâresiyle başlamaktadır (bk. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VII, 23).

79 **[Kemâleddin Efendi:]** Sana rayb ü şek hâsıl edecek şeyi terkedip şek ve şübheden âzâde olan şeye geç (bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 472; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 239 [hadis nr. 2/5220]; Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, IV, 286 [hadis nr. 2518]).

80 **[Kemâleddin Efendi:]** Müftîler fetvâ verse bile bir de kalbinden tanış! (bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 44; Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, II, 284; sadece إستَفْتِ قَلبَكَ kısmı için bk. Dârimî, *el-Müsnedü'l-câmi*ʻ, s. 208-9; ayrıca benzer lafızlarla ilgili olarak bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 123 [hadis nr. 345]).

mevcûd, vâcib, mümkin, muhâl olan bütün eşyâya müte'allik bulunduğu da buradan ma'lûm olur.

Bu takdîre göre orada sâbık bir kitâb yokdur. İllâ kitâbî bir şeyin mâ bihi'z-zuhûruna ki (o şey hâl-i 'ademde iken Cenâb-ı Hakk'ın şühûdu üzerine vücûda onunla zâhir olmakdadır) izâfe ve nisbet iledir. Çünki hakīkatde kitâb-ı sâbık bir şeyin mâ bihi'z-zuhûrudur ki o şeyin vücûduna sâbıkdır. Şu hâlde kevâ'in daha mevcûd olmaksızın 'ademde iken şühûd edip de tekvîninden evveli 'âlim olan zât bu hakīkati zevkan bilir de sebk-ı kitâbdan değil münhasıran kendi nefsinden korkar. Zîrâ o zât bilir ki kendi, vücûda hangi sûret üzere zâhir olmuş ise kendi hakkında kitâb ve 'ilm-i ilâhî o sûret hasebiyle sebketmişdir.

[17ª] Binâ'en'aleyh kitâba i'tirâz etme, nefsin[i] levmet! Düşünürsen bilirsin ki Cenâb-ı Hak nefsini münhasıran hüccet-i bâliğa kendisi içün olmağla tavsîf buyurması bu noktadandır. Şüphesizdir ki ma'lûmun bulunduğu hâlin hilâfına 'ilmin ta'alluk etmesi muhâldir. Bir kimse Cenâb-ı Allah'a ihticâc edip de, "Senin 'ilmin benim böyle olmaklığıma sebk etmişdir, niçin beni mu'âheze ediyorsun?" demiş olsa Cenâb-ı Allah ona buyurur ki: "Ben seni sen ne hâlde isen öylece bildim. Eğer o hâlin gayri bir hâlde olsa idin bulunduğun hâl üzere seni bilirdim." Onun içün ﴿حَتّٰى نَعْلَمَ﴾[81] buyurmuşdur. Nefsine mürâca'at edip sözünde munsıf ol! Bunun üzerine 'abd nefsine mürâca'at ve zikrettiğimiz gibi emre nazar edince hüccet-i bâliğanın Cenâb-ı Hakk'a sâbit ve kendisinin de mahcûc ve mağlûb olduğunu bilir.

İşitmiyor musun Cenâb-ı Hak ﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ﴾[82] buyuruyor. Ya'nî nefislerine kendiler zulmetdiler. Çünki onların daha kendileri ma'dûm iken bulundukları ahvâlden hangi hâl üzere vücûda zâhir olacaklarını bildik de onlar bize ancak o vech üzere zâhir oldular {فَالْعِلْمُ تَابِعٌ لِلْمَعْلُومِ مَا هُوَ الْمَعْلُومُ تَابِعٌ لِلْعِلْمِ فَافْهَمْ.}[83]

Bu bir mes'ele-i dakīkadır ki bir kimsenin ona tenbîh ettiğini bilemiyorum. İhtimal ki vardır, bize vâsıl olmamışdır. Ma'a hâzâ bir kere tahakkuk etdikden sonra bir kimsenin inkârına daha imkân kalmaz. Birâderim! Bir şeyin mevcûd olması ile bir de hâl-i 'adem-i ezelîsinde şu sûret üzere bulunması beyninde fark-ı 'azîm vardır.

81 "… biz bilinceye kadar …" (Muhammed 47/31).

82 "Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar zalimdiler" (ez-Zuhruf 43/76).

83 "Öyleyse ilim, ma'lûma tâbi'dir; yoksa ma'lûm ilme tâbi' değildir. Bunu anla!" (gerek bu söz gerekse bu varaktaki bilgilerin kaynağı için bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VII, 24).

Birincisinde ʻilm-i ilâhî o şeyin vücûduna mütekaddim ve sâbık olup ikincisinde o şey kendisine **[17b]** taʻalluk eden ʻilm-i ilâhîye müsâvıkdır. Ve kendisine müteʻallik ʻilm-i ilâhîyi kendisi bizâtihi iʻtâ etdiği içün onun üzerine biʼr-rütbe mukaddemdir. Şu hakāʼik-i mezkûre sence maʻlûm olsun ki vech-i sâbık üzere mücerred kendi hâlin kazâ ve hükmüyle vukūʻa gelmiş olan kazâ ve kader-i ilâhîye teslîm ve tefvîz husûsunda sana büyük menfaʻat verir. Şu kitâbda bu mesʼeleden başka bir söz olmasa bile nazar-ı sedîd ve ʻakl-ı selîm sâhibi olan her bir zât içün bu da derece-i kifâyede olurdu {وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ}.[84]

Râkımüʼl-hurûf,ʻacz-i kül ile maʻrûf olan muharrir-i fakīr diyor ki: Hazret-i Şeyhʼin bu mebhasdeki kelâmı evvelâ kazânın sıfat-ı kelâma, sâniyen dahi sıfat-ı ʻilme ircâʻını işʻâr ediyorsa da ikincisinin esah olduğu evvelce ʻarzedilmişdi. Müşârün ileyhin ﴿حَتَّىٰ نَعْلَمَ﴾[85] kavlinden murâdı sûre-i Muhammedʼdeki -sallallâhu ʻaleyhi ve sellem- ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ﴾[86] kavl-i şerîfidir. Mezkûr âyet-i kerîmenin tefsîrinde kendileri buyurmuşlardır ki ʻilm-i ilâhî iki kısım olup icmâlen levh-i kazâda ve tafsîlen levh-i kaderde maʻlûmâtı üzerine sâbıkdır. Ve hem de nüfûs-ı beşeriyye nüfûs-ı semâviyye-i cüzʼiyyeden ʻibâret olan mezâhir-i tafsîliyye de ona tâbiʻdir. Şu hâlde ﴿حَتَّىٰ نَعْلَمَ﴾nin maʻnâsı hattâ ʻilm-i tafsîlimiz mezâhir-i melekûtiyye ve insâniyyede (ki huberâ onunla sâbit olacakdır) zâhir ola demekdir. Ve {فَافْقَهْمْ} kavlinden murâd-ı ʻâlîleri de bu mesʼelede tevehhüm olunan devr ve tenâkuzu refʻ ve tevfîkdir. Yaʻnî ʻilm ve maʻlûm-ı ilâhînin her biri muhtelif cihât ve müteʻaddid iʻtibârât ile tâbiʻ ve metbûʻdurlar. Şöyle ki ʻilm-i tasdîkī **[18a]** vücûd-ı ʻilmî hasebiyle maʻlûmuna tâbiʻdir. Ve ʻilm-i tasavvurî dahi vücûd-ı hâricî hasebiyle maʻlûmunun metbûʻudur.[87]

Bir de denilebilir ki: ʻİlm-i ilâhînin herhâlde "fiʻlî" yaʻnî hâricden gayri müstefâd olması vâcibdir. Denilir ki baʻzı mütekellimîn ʻindinde böyledir. ʻİlmin vukūʻ-ı maʻlûma tâbiʻ olmasına kāʼil olamazlar. Fakat tebeʻiyyeti kāʼil olanlar ʻilm-i ilâhîyi fiʻlî ve infiʻâlî kısımlarına ayırmışlar ve ʻilm-i infiʻâlî vukūʻ üzerine mukaddemdir demişlerdir. ʻİlmin maʻlûma tebeʻiyyetinden murâdları dahi ʻilmin zamânen yâhûd zâten maʻlûmundan teʼahhuru değildir. Belki mutâbakatda ʻilmin maʻlûma ferʻ olmasıdır.

Müsâvakaʼnın lüzûm ve terâdüfden eʻam olduğu maʻlûmdur. Bu cihetle müşârün ileyhin "müsâvaka" taʻbîri sûfiyye gibi sıfat zâtın ʻaynı olduğuna

84 "Allah hakikati söyler ve doğru yola O eriştirir" (el-Ahzâb 33/4).

85 "… biz bilinceye kadar …" (Muhammed 47/31).

86 "Andolsun ki [aranızdan cihada çıkanları ve sabredenleri] bilinceye (ortaya çıkarıncaya) kadar sizi imtihana tâbi tutacağız" (Muhammed 47/31).

87 Bk. İbnüʼl-Arabî, *el-Fütûhâtüʼl-Mekkiyye,* VII, 176; VIII, 90.

zâhib olan hükemânın her şeye ta'alluk eden 'ilm-i tâmm-ı ilâhîyi 'ilm-i basît ve 'akl-ı vâhidde zâtın 'aynı ve 'ilm-i mufassal ve 'ukūl-i kesîrede zâtın lâzımı olmak üzere zikreylemelerine mebnî olmalıdır. Bunu da 'ilâveten 'arzedeyim ki: Resûl-i Ekrem -sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem- efendimiz hazretlerinden mervî olan {إذا وَجَدْتَ خَيرًا فَلْتَحْمَدِ اللهَ وَإنْ وَجَدْتَ ضِدَّهُ فَلا تَلومَنَّ إلّا نَفْسَكَ}[88] hadîs-i şerîf dahi şeyhin ifâdât-ı sâbıkasını te'yîd etmekdedir. **[18b]** ﴿مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾[89] kavl-i şerîfi de bir tevcîhe göre bunu te'nîs eder.

Hazret-i Muhyiddîn 'Arabî bu tebe'iyyet ve kazâ ve kader mes'elelerini bilâhere yek-dîgerine mezc ve ircâ' ederek ber-vech-i âtî mühim bir su'âl ve cevâb dahi îrâd etmişdir:[90]

- Kābil-i şer olarak yaradılmış olan bir mahlûku mümkin iken Cenâb-ı Hak niçin hayrı kābil olarak yaratmamışdır? Hâlbuki hepsi kendisinindir.

- 'İlm ma'lûma tâbi' olduğundan her bir mümkin hâl-i 'ademindeki ahvâl üzerine (sebât olsun tağyîr olsun) mahlûk ve mevcûd olmuşdur. 'İlmin bunda hiçbir te'sîri yokdur.

Müşârünileyh evvelce de buyurmuşdu ki Cenâb-ı Hak mücerreden cemâl murâd etdiği içün bize mutlakā kazâya rızâ ile emr buyurdu. Eğer makziyyün 'aleyhin hâlini makziyyün bih ile tafsîl buyursaydı kazâ biri rızâ câ'iz olan dîğeri rızâ câ'iz olmayan olmak üzere ikiye ayrılırdı. Kader dahi hükmü mücerred tevkītden 'ibâretdir. Her bir şey kazâ ve kader ile demek her bir şey hükm-i muvakkat ile demekdir. Şu hâlde kaderin tevkīt-i mutlak haysiyyetiyle hayr, şer, acı, tatlı her nev'ine îmân etmek vâcib olur. Fakat tebe'iyyet haysiyyetiyle kadere îmân vâcib oluyorsa da onun ba'zısına rızâ lâzım gelmez. Evet, hayrın hayr olduğuna îmân etmek nasıl lâzım ise şerrin şer olduğuna ve şer olduğu cihetle Cenâb-ı Allah'a muzâf olmadığına da aynı sûretle îmân vâcibdir. Zîrâ şer mücerred vücûd-ı 'aynîsi hasebiyle Allah'a izâfe ve nisbet edilirse de şer olduğu cihetle ona muzâf olmaz. **[19a]** Mü'min olan zât şübhesizdir ki Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden nefyetdiğini

---

88 **[Kemâleddin Efendi:]** Ya'nî nefsine bi'l-mürâca'a bir hayr bulursan onu bâtın-ı isti'dâdından izhâr edip de îcâd etdiğinden dolayı Cenâb-ı Allah'a hamdet. Çünki Cenâb-ı Hak izhâr etmeseydi o kendiliğinden zâhir olamazdı. **[18b]** Eğer nefsinde bir hayr bulamaz isen kusûr-ı isti'dâdından neş'et etdiğini bilip de sen ancak fi'linden başkasını levmetme (bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 1995 [hadis nr. 2577]; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IX, 350 [hadis nr. 7798]). Uzunca bir hadîs-i kutsînin son kısmını oluşturan bu cümleler kaynaklarda şu lafızlarla yer almaktadır: فَمَنْ وجدَ خيرًا فلْيَحْمَدِ اللهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذٰلِكَ فَلا يَلُومَنَّ إلّا نَفْسَهُ

89 "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindendir" (en-Nisâ 4/79).

90 Kemâleddin Efendi bu cümleden 19b'nin başına kadarki kısmı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*'den (VII, 27) özetlemiştir.

o da nefyeder. Hattâ Resûl-i Ekrem -sallallâhu teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem- efendimiz hazretlerinin {وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ}[91] buyurmaları da bu noktadandır. Cenâb–ı Hak ﴿فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا﴾[92] buyurmamış mıdır? Evet, Cenâb-ı Hak bize mücerred fücûrun fücûr ve takvânın da takvâ olduğunu bildiriyor ki tarîk-i fücûrdan ictinâb edip tarîk-i takvâya sülûk edelim.

- Ya ﴿كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ﴾[93] buyurulmuşdur, ona ne dersin?

- ﴿كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ﴾ kavl-i şerîfi şerʿan seyyi' olduğu sâbit ve mahkûmün bih olan şeyler hakkında olmayıp belki sence sû' ve kötü ʿaddedilen şeyler hakkındadır. Sence kötü ʿaddedilen şey dahi şübhesizdir ki kendi garazına muhâlif olan şeyden ʿibâretdir. Çünki küffâr {إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ}[94] dediler. Cenâb-ı Hak da onlara sizin iyi ve kötü ʿaddetdiğiniz her şey Allah'dandır diye beyân-ı hakîkat buyurması içün Resûl-i Ekrem'ine, ﴿قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ﴾[95] buyurmuşdur.

Muʿtînin iʿtâ etdiği şeyi taʿyînde kābilin teʾsîri vardır. Cenâb-ı Allah dâ'ima hayrı muʿtîdir, fakat kābil onu hayr ile şer ile mahkûmun ʿaleyh olmak üzere tafsîl eder. Onun hayriyyeti aslı üzerine ibkādan ʿibâret olup aslın mevcûd olan hükmüne nazaran {وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ}[96] buyurulmuşdur. Fakat ona şer ile hükmolunması kābilden neş'et etdiği içün {وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ}[97] denilmişdir. İbn ʿArabî hazretleri bu kelâm-ı hikmet-ittisâmıyla **[19b]** kazâya rızâ makziyyün bihe rızâ olmadığını müdekkikāne bir sûretde tefhîm ediyor.[98]

Maʿlûm bulunduğu üzere rızâ bi'l-kazâ iki türlüdür. Biri Cenâb-ı Allah'ın her bir hüküm ve takdîrini savâb ve ʿayn-ı hak iʿtikād ederek makzî ve makdûrâtından hîçbirisine iʿtirâz eylememekdir ki bu her bir mü'mine zâten vâcibdir. Dîgeri de her bir makzî ve mukadderât-ı ilâhiyyeyi kalben mesrûr ve munbasıt olarak hüsn-i sûretle kabûl ve telakkī etmekdir ki bu da havâss-ı ʿibâda mahsûs ve münâsibdir.

---

91 Hadisin tamamı şu şekildedir: { لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ أَنَا بِكَ وَإِلَيْكَ } (bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* I, 534-35; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,* IV, 275 [hadis nr. 3424]).

92 "O nefse isyânını ve itâatini ilhâm edene and olsun ki…" (eş-Şems 91/8).

93 "Hepsi Allah'tandır" (en-Nisâ 4/78).

94 "Doğrusu sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık" (Yâsîn 36/18).

95 "De ki: Hepsi Allah'tandır" (en-Nisâ 4/78).

96 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* I, 534-535; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,* IV, 275 (hadis nr. 3424).

97 Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* I, 534-35; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,* IV, 275 (hadis nr. 3424).

98 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye,* VII, 27.

Ma'a hâzâ makziyyün bihe de ba'zan kazâ ıtlâk edilmekle da'avât-ı nebeviyyenin birisinde {أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ سُوءِ الْقَضَاءِ}[99] diye kazâdan sû' ile tavsîf edilerek isti'âze de vâki' olmuşdur.

Kader, hîçbir melek ve nebînin muttali' olmadığı esrâr-ı hafiyyeden olduğu içün Hazret-i 'Alî -kerremellâhü vechehû- kaderden su'âl eden bir şahsa, "Kader bir tarîk-i muzlimdir. Ona sülûk etme!" buyurmuşdu. Sâ'il su'âli tekrâr edince "Kader bir bahr-i 'amîkdir. Ona girme!" deyip üçüncüsünde "Sence mahfî bir sırr-ı ilâhîdir. Onu teftîş eyleme!" buyurmuşlardır.[100]

تَبَارَكَ مَنْ أَجْرَى الْأُمُورَ بِحِكْمَةٍ

كَمَا شَاءَ لَا ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

فَمَا لَكَ شَيْءٌ غَيْرُ مَا اللهُ شَاءَهُ

فَإِنْ شِئْتَ طِبْ نَفْسًا وَإِنْ شِئْتَ مُتْ كَظْمًا[101]

Kazâ ve makziyyün bih hakkında aşağıda da tafsîlât verilecekdir.

[20ª] Bir târîhde yehûd 'ulemâsından birisi vâkı'a mühim bir su'âli mutazammın bulunan şu manzûmeyi tertîb ve îrâd ve bununla da 'aklınca[102] 'ulemâ-yi İslâmiyye'yi gûyâ ilzâm murâd etmişdi:

---

99 Hadisin tam metni şöyledir: {تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ وَدَرَكِ الشَّقَاءِ وَسُوءِ الْقَضَاءِ وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ}. Bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, XIII, 39-40 (hadis nr. 6616); ayrıca bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 2080 (hadis nr. 2707). Bu hadis Kemâleddin Efendi'nin kaydettiği şekliyle (dua olarak) Şâzeliyye tarikatının evradı arasında yer almaktadır. Kemâleddin Efendi her ne kadar Nakşî olsa da "câmiu't-turuk" olan babası Abdülhamid Hamdi Efendi Şâzeliyye'nin mürşidlerindendi. Kemâleddin Efendi'nin bir kısmı babasından intikal eden zengin kitapları arasında bu tarikatın evradının da bulunduğunu ve onun bundan da istifade ettiğini düşünüyoruz (dua için bk. Iyâd eş-Şâfiî, *el-Mefâhirü'l-aliyye*, s. 204; Abdülhamid Hamdi Efendi'nin Şâzeliyye ile irtibatı hakkında bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 160).

100 Rivayetin aslı şöyledir: {وَقَالَ [أميرُ المؤمنين عَلِيُّ ابنُ أبي طالبٍ] وَقَدْ سُئِلَ عَنِ الْقَدَرِ طَرِيقٌ مُظْلِمٌ فَلاَ تَسْلُكُوهُ، ثُمَّ سُئِلَ ثَانِياً فَقَالَ بَحْرٌ عَمِيقٌ فَلَا تَلِجُوهُ، ثُمَّ سُئِلَ ثَالِثاً فَقَالَ سِرُّ اللَّهِ فَلَا تَتَكَلَّفُوه}. Bk. İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, X, 19, 99.

101 **[Kemâleddin Efendi:]** Hiçbir kimseye bir zulüm etmek murâd etmeksizin her bir emri hikmete makrûn olarak istediği gibi icrâ eyleyen Cenâb-ı Zü'l-celâl hazretleri te'âlî eylemişdir. O'nun dilemediği bir şey senin içün hâsıl ve mutasavver değildir. İster kalben memnûn ol, ister dargınlığı yutkunarak itlâf-ı nefs et.
Ulaşabildiğimiz eserlerde kıtanın şairi belirtilmemiştir (bk. Ali el-Kârî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, I, 147; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 334; Remzî, *Telfîku'l-ahbâr*, II, 298; Karnî, *el-Kazâ' ve'l-kader inde'l-müslimîn*, s. 73). Bu eserlerde "بِحِكْمَةٍ" kelimesi "بِحُكْمِهِ" olarak kayıtlıdır. Kemâleddin Efendi gerek kıtayı gerekse önceki paragrafı *Tuhfetü'l-ahvezî*'den nakl ve tercüme etmiştir.

102 Kelimede "nun"un noktası yoktur. Bu durumda kelimeyi "akıllıca" şeklinde okumayı çift "lâm" olmadığı için, "aklîce" şeklinde okumayı ise cümlenin anlamını bozduğu için tercih etmedik.

أَيَا عُلمَاءَ الدِّينِ، ذِمِّيُّ دِينِكُمْ
تَحَيَّرَ ذُلُّونِي بِأَوْضَحِ حُجَّةٍ

إِذَا مَا قَضَى رَبِّي بِكُفْرِي بِزَعْمِكُمْ
وَلَمْ يَرْضَهُ مِنِّي فَمَا وَجْهُ حِيلَتِي

قَضَى بِضَلالِي ثُمَّ قَال: ارْضَ بالقضا
فَمَا أَنَا رَاضٍ بِالَّذِي فِيهِ شِقْوَتِي

فَإِنْ كُنْتُ بِالعِصْيَانِ يَا قَوْمُ رَاضِيَا[103]
فَرَبِّي لا يَرْضَى بِشُؤْمِ بَلِيَّتِي

دَعَانِي، وَسَدَّ البَابَ عَنِّي فَهَل إلى
دُخُولي سَبِيلٌ بَيِّنُوا لِي قَضِيَّتِي

أَيَا عُلمَاءَ الدِّينِ بِالله أُوضِحوا
جَوابِي وَاشْفُوا بِالبَرَاهِينِ عِلَّتِي[104]

Ya'nî "Ey 'ulemâ-i dîn! Dîninizce zimmî tanılıyorum. Ma'a hâzâ mütehayyirim. Beni açık bir delîle mazhar ediniz. Cenâb-ı Hak zu'munuza göre küfrümü takdîr etmiş, şu hâlde de benden râzı olmamış ise bu husûsda çâre ve tedbîrim nedir? Dalâletime hükmedip kazâma da râzı ol diyor. Şekāvetimi tazammun eden bir hükme râzı olabilir miyim ya? Haydi ma'siyyete ben râzı olayım! Rabbim meş'ûm bir beliyyeye dûçâr olmaklığıma râzı olur mu? Beni çağırıyor. Hâlbuki bana karşı kapıyı kapıyor, girmeye yol var mı? Ta'kīb edeceğim muktezâyı beyân ediniz. Ey 'ulemâ-yi dîn! Cevâbımı Allah içün îzâh edip 'illet-i iştibâhıma vâzıh burhânlar ile şifâ-bahş olunuz."

Bir rivâyete göre manzûme-i mezkûre yahûdî 'ulemâsı tarafından değil belki mücerred bir yahûdî lisânından olmak üzere Mu'tezile 'ulemâsından İbnü'l-Bakkakī tarafından nazmedilmişdir. İki kāf ile İbnü'l-Bakkakī denilen mezbûr nâzım da Şeyhülislâm İbn Dakīk el-'Iyd'in [ö. 702/1302] vilâyeti **[20b]** zamânında zındıklığı sâbit olmağla katlolunmuşdur. Bu mes'elede sâ'il-i mu'annid[105] her kim olursa olsun ehemmiyeti derkâr olan mezkûr su'âle nazmen veyâ nesren şâfî cevâb vermek mecbûriyetinde kalan 'ulemâ-yı kirâm bi't-tab' zarûret-i elîme altında kalıp kazâ ve kader ve esrârı hakkında memnû'iyyetine

103 "بِالعِصْيَانِ" kelimesi kaynaklarda "بِالمَقْضِيِّ" şeklindedir.

104 Bk. İbn Teymiyye, *el-Kasîdetü't-tâiyye*, s. 101. Eserde son iki beyit farklı lafızlarla mevcuttur.

105 Müstensih bu kelimeyi hem burada hem de bir aşağıdaki paragrafta galat olan şekliyle (mu'annit) yazmıştır.

rağmen icmâlî beyânâtda bulunarak cevâb-ı savâb vermeği iltizâm etdiğinden Kādî Beyzâvî hazretlerinin telâmizesinden 'allâme Bedrüddîn Muhammed bin Es'ad Tüsterî en evvel nazmen şöyle bir cevâb vermişdi:

فَمِنْ قَضاءِالله بِالْكُفْرِ عِلْمِهِ
بِعِلْمٍ قَدِيمٍ سِرُّ ما فى الْجَلِيَّةِ
وَاِظْهَارُهُ مِنْ بَعْدِ ذَاكَ مُطَابِقاً
لِإدرَاكِهِ بِالْقُدْرَةِ الْأَزَلِيَّةِ[106]

Birinci beyit kazânın ve ikinci beyit kaderin tefsîrine işâretdir. Çünki eşyâya ezelen ta'alluk eden 'ilm-i ilâhîye kazâ denilip vucûduna 'ilm-i ilâhî ta'alluk eden eşyânın mü'ehharan ta'alluk-ı mezkûra mutâbık bir sûretde kudret-i ezeliyye ile îcâd ve ızhârına da kader denilir.[107] Fakat kazânın şu sûretle sıfat-ı 'ilme ircâ'ına istinâd eden bu mücmel cevâb ile iktifâ edildi. Belki mü'ehharan dîger 'ulemâ ve fuzalâ tarafından daha mufassal, mükemmel cevâblar tertîb ve merâtib-i erba'a denilen kazâ ve kader ile sırr-ı kader ve sırr-ı sırr-ı kader mebâhisine dâ'ir bu bâbdaki memnû'iyyete bakılmayıp îzâhât-ı kâfiye i'tâ edilmişdir. Şu hâlde sâ'il-i mu'annidin 'ilmi bi'n-nihâye vâsıl olabilecek son gâye budur ki Cenâb-ı Zü'l-celâl hazretleri ﴿يَفْعَلُ مَا يَشاءُ﴾ ve ﴿يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾[108]muktezâsınca dilediğini işler ve murâd eylediği şey ile de hükmeder. **[21a]** Binâ'en'aleyh beyne'l-enâm meşhûr ve ma'rûf olduğu üzere Cenâb-ı Allah'ın mahlûku üzerine sa'âdet yâ şekāvet, tâ'at yâhûd ma'siyet, îmân yâ küfür ve dîger ahvâl-i sâ'ire ile ezelen hükmeylemelerine **kazâ** ve istikbâlde zuhûruna ezelen hükm-i 'âlîleri ta'alluk eden eşyâyı vakt-i mu'ayyen ve zamân-ı merhûnunda şey'en fe-şey'en mukaddem, mu'ehhar olarak îcâd ve ızhâr buyurmalarına da **kader** denilegelmekdedir.

Fakat sırr-ı kazâ ve kader biraz tafsîl ister. Şöyle ki: Hakā'ik-ı mevcûdenin hepsi 'ilm-i ezelî-i sübhânî'de kadîmdir. Nitekim ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾[109] buyurulmuşdur. Ya'nî Cenâb-ı Allah her bir şeyi hakā'ik-ı

106 **[Kemâleddin Efendi:]** Cenâb-ı Allah'ın küfrü kazâ ve takdîrinin ma'nâsı zuhûra gelen bir şeyin sırrını 'ilm-i kadîmi ile bilip de onu 'ilm-i 'âlîlerine mutâbık bir sûretde mü'ehharan kudret-i ezeliyyeleri ile îcâd ve ızhâr eylemesinden 'ibâretdir (bk. İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere*, s. 74; Zebîdî, *İthâfü's-sâde*, II, 177).

107 Tespitlerimize göre Kemâleddin Efendi gerek yukarıdaki iki beyti gerekse bu cümleleri şu eserin o dönemki baskısından (Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1317) nakil ve tercüme etmiştir (İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, II, 18-19).

108 Kemâleddin Efendi iki farklı âyeti tek parantez içerisine kaydetmiştir. "(Allah) dilediğini yapar" mânasına gelen ﴿يَفْعَلُ مَا يَشاءُ﴾ Âl-i İmrân sûresinin (3) 40. âyetinin son kısmıdır. "(O) dilediği ile hükmeder" anlamındaki ﴿يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ ise Mâide sûresinin (5) 1. âyetinin sonunda yer almaktadır.

109 "Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Ama biz onu belli bir miktar ile indiririz" (el-Hicr 15/21).

mevcûdât-ı ezeliyyedeki ahvâle ta'alluk eden 'ilm-i ezelîsi mikdârınca inzâl buyurmakdadır. 'İlm-i ezelîde sâbit olan bu hakā'ika ehl-i kelâm ıstılâhında **hakā'ik-ı sâbite** denilip hükemâ ve ilâhiyyûn tarafından "mâhiyyât-ı eşyâ" ve "hurûf-ı 'âliyyât" ve sûfiyye 'örfünde "a'yân-ı sâbite" deniliyor. Zîrâ bu hakā'ikın daha vücûd-ı zâhirî ile mevcûd olmaksızın 'ilm-i ilâhîde suver ve isti'dâdı hasebiyle ba'zısı ba'zısından mütemâyiz a'yân ve zerrât-ı mu'ayyenesi vardır ki Cenâb-ı Hak onların külliyyâtını ve cüz'iyyâtını yek-dîgerinden mütemeyyiz olarak hem bilir hem de ﴿اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللهَ يَرٰى﴾[110] kavli-i şerîfinin delâlet-i sarîhiyyesi üzere tamâmen görür. Nitekim biz de menâmda ba'zan birtakım eşyâyı daha vücûda gelmeksizin görürüz. Hattâ ahvâl ü ehvâl-ı kıyâmeti Cenâb-ı Hak tarafından oradaki mahlûkāt arasında yapılacak fi'l ü hükûmeti 'aynen müşâhede ederiz. Ehl-i keşf olan zevâtın âtiyen vâki' olacak **[21b]** eşyâyı vukū'a gelmeden evvel hâl-i yakazada görüp ihbâr eylemeleri de bunun bir nazîrî olabilir.

Sûfiyye-i kirâm demişdir ki: **Ecsâmın hakā'ıkı ervâh, ervâhın a'yân-ı sâbite, a'yân-ı sâbitenin esmâ'-ı ilâhiyye, esmâ'-i ilâhiyyenin hakīkati de zât-ı ehadiyye-i sübhâniyyedir**. İşte şu sûretle deniliyor ki cenâb-ı zü'l-celâl hazretlerinin 'ilm-i 'âlîleri kadîm olmağla ma'lûmât-ı ilâhiyyeleri bulunan hakā'ik-ı mezkûre dahi mec'ûle ve mahlûka olmayıp sa'âdet ve şekāvet vesâir ahvâli ile bi'l-külliye kadîmdir.

Cenâb-ı Hak hakā'ik-ı mezkûreyi **'alâ mâ hiye 'aleyh** bulundukları hâl üzere ezelen bilmiş ve zât-ı hakā'ikın muktezâsı ne ise onların üzerine onunla hükmedip bir gûne tağyîr ve tebdîl etmemişdir. ﴿مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾[111] kavl-i şerîfinin ma'nâsı da bundan 'ibâretdir. Gûyâ buyuruyor ki "Kavlim meşiyyetim 'ilmime tâbi' olup 'ilmim de ma'lûmât-ı ilâhiyyemin -kendi zât ve hakīkatleri hasebiyle- iktifâ etdiği şeye tâbi'dir." Lisân-ı hâlin entak ve lisân-ı makālden asdak olduğu şübhesizdir.[112]

Binâ'en'aleyh, hakā'ik-ı mezkûre mücerred lisân-ı isti'dâdları ile vücûd-ı 'aynî-yi zâhirîyi taleb edip Cenâb-ı Hak da onları -mahzâ cûd u keremiyle- îcâd buyurmuş; şu hâlde bütün mahlûkāt kendi hakīkat-i zâtiyyesine muktezâsına muvâfık bir sûretde zuhûra gelmişdir. Nitekim Resûl-i Ekrem -sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem- efendimiz hazretleri {إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ} buyurmuşdur.[113] Buradaki halk, zulmet-i gayb-ı 'ilmîdeki

110 "Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmiyor mu?" (el-Alak 96/14).

111 "Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim" (Kāf 50/29).

112 Kemâleddin Efendi bu kısmı İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinden (I, 64) özetlemiştir.

113 Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr,* IV, 382 (hadis nr. 2642); Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, II, 306 (hadis nr. 5356). Bu eserlerde رَشَّ kelimesi yerine أَلْقَى bulunmaktadır. Hadis Bursevî'de ise Kemâleddin Efendi'nin kaydettiği şekliyle mevcuttur.

takdîr ma'nâsına olup cenâb-ı feyyâz-ı mutlakın zulmetde mahlûkātı halk [22ª] ve takdîr buyurmuş mücerred nûr-ı vücûd-ı 'ilmîsinin feyezânından ve sonra da onlara nûr-ı zâtiyyesinden "resen" eylemesi, saçması da nûr-ı vücûd-ı 'aynî ve hâricîyi ifâzadan 'ibâretdir.[114] Ehl-i hakīkat ıstılâhında birincisine "feyz-i akdes" ve ikincisine de "feyz-i mukaddes" denilir.[115]

Hâsılı, bir bağçeye dâhil olup muhtelif isti'dâddaki tohumlara musâdif ve sârî olan bir su nasıl ki hiçbir gûne tağyîr ve tebdîl vukū'a getirmeksizin her bir tohumu kendi isti'dâdına göre inbât ve meselâ arpayı arpa, buğdayı buğday olarak ızhâr ediyorsa 'aynı sûretle hakā'ik-ı eşyâ dahi muhtelif isti'dâdlı tohumlar mesâbesinde olup onlara feyezân eden vücûdda âdetâ mezkûr tohumda sârî olan su menzilesinde olduğundan "Sa'îd, batn-ı ümmünde sa'îd olandır. Şakī dahi batn-ı ümmünde şakī olandır" denilmişdir.[116]

Demek oluyor ki hakā'ik-ı mezkûre üzerine tevcîh-i sâbık vech-ile Cenâb-ı Hak'da ancak vücûd feyezân etmiş, fakat onlardan her bir hakīkat kendi ezelî isti'dâdına göre zuhûra gelmişdir. Zikrolunan "ümm", 'ilm-i ezelîden 'ibâret olup burada dört makām vardır.

Birincisi **'ilmullâh**dır ki bu "batn-ı ma'nevî"dir. Sûfiyyûn ıstılâhında buna "batnü'l-üm" ve "ümmü'l-kitâb" denir. İkincisi **makām-ı belâ**dır. Buna "mevlûd-ı ma'nevî" derler. Üçüncüsü "**batn-ı ümm-i sûrî**"dir. Dördüncüsü "**mevlûd-ı sûrî**"dir ki mevlûd-ı ma'nevînin sûretidir. Bu cihetle burada [22ᵇ] sa'îd şakīden temeyyüz etmez. Nitekim "'âlem-i elest"de dahi temeyyüz etmemişdi. Fakat batn-ı sûrî sûret-i 'ilmullâh olduğu içün orada sa'îd şakīden mütemeyyiz olmuşdur. İş bu zikretdiğimiz hakā'ik-ı sahîha nazar-ı te'emmüle alınınca {السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ شَقِيٌّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ}[117] hadîs-i şerîfiyle {السَّعِيدُ قَدْ يَشْقَى

114 Kemâleddin Efendi hadîs-i şerif de dahil olmak üzere buradaki ibareleri İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ından nakil ve tercüme etmiştir. Bursevî de bu bilgileri Sadreddin Konevî'nin *Fükûk*'ünden (*el-Fükûk fî esrâri müstenidâti hikemi'l-Fusûs*) aktardığını söylemektedir (bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* I, 23; VI, 152-53).

115 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, s. 49.

116 Bu cümleler kaynaklarda السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ والشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ في بَطْنِ أُمِّهِ ve بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ شَقِيٌّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ şekilleriyle hadis olarak geçmektedir. Kaynak için aşağıdaki dipnota [nr. 117] bakınız. Kemâleddin Efendi bu paragraftaki "su-tohum" örneğini dedesi *Kasîde-i Bürde* şârihi Ömer Naîmî Efendi'nin kaydettiği bir varaklık Arapça risâleden aktarmıştır. Bu risâlede bir yahudi âlime ait olduğu söylenen yukarıdaki şiir ve ona verilen cevap da bulunmaktadır. Kemâleddin Efendi bu cevaptan da büyük ölçüde istifade etmiştir: "Hâzihî sûretü cevâbi ulemâi Mekke azzamehümüllâhu teâlâ ve neffeanâ bi-berekâtihim" (bk. *Mecmûa*, vr. nr. yok).

117 Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire*, s. 132 (hadis nr. 261); Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, II, 79-80 (hadis nr. 52); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 452 (hadis nr. 1475). Hadisin yalnızca baş kısmı için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IX, 212 (hadis nr. 8460).

{وَالشَّقِيُّ قَدْ يَسْعَدُ}[118] bir de { كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الإِسْلَامِ }[119] kavl-i şerîflerinin ma'nâsı tamâmen zâhir ve münfehim olur.[120]

Muhakkakdır ki her bir mevlûd mebde-i hilkatde asl-ı cibilletde fıtrat-ı selîm ve tevhîd ve dîn-i hakkı kabûle müsta'id ve müteheyyi' bir tabî'at üzere halk oluyor.[121] Şu hâlde taklîd ve âfât-ı beşeriyyeden birisine tesâdüf etmeyip hâl-i aslîsinde bırakılırsa tevhîd ve dîn-i hakka mülâzemetden infikâk ederek başka bir dîne sapmaz. Fakat ma'a't-te'essüf ins ü cin şeytânlarının iğvâsına ma'rûz kalırsa bilâhere dûçâr-ı dereke-i dalâlet ve gavâyet olacağı bedîhîdir. Hakîkat-i mezkûre {فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا}[122] kavl-i şerîfinde musarrah olduğu gibi { كُلُّ عِبَادِى خَلَقْتُ حُنَفَاءَ فَاجْتَالَتْهُمْ الشَّيَاطِينُ عَنْ دِينِهِمْ وَ أَمَرُوا أَنْ يُشْرِكُوا بِي غَيْرِى}[123] diye mervî olan hadîs-i kudsîde dahi 'ıyânen gösterilmişdir. Üdebâdan bir zât:

---

118 Bazı kelâm kitaplarında ve tefsirlerde "عِنْدَ المَاتُرِيدِيَّةِ... فَالأَشْعَرِيَّةُ" "فى الخَبَرِ" "قِيلَ" gibi ibarelerden sonra yer alan bu sözü araştırmalarımıza rağmen hadis kaynaklarında tespit edemedik (birkaç örnek için bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* I, 154; Ebû Azbe, *er-Ravzatü'l-behiyye*, s. 8-11; Çerkezşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi, *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*, s. 24).

119 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* III, 343-346 (hadis nr. 1357, 1359); Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 2047-2048 (hadis nr. 2658); Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr,* IV, 16-17 (hadis nr. 2138); Ebû Dâvûd, *Sünen,* II, 642 (hadis nr. 4714). Hadisteki "الإِسْلَامِ" kelimesi Buhârî'deki bir rivayette sahâbî kavli olarak bulunmaktadır (hadis nr. 1357); diğer rivayetlerde bu kelime yoktur.

120 Yukarıda "Zikrolunan 'ümm'..." ile başlayan cümleden buraya kadarki kısım İsmâil Hakkı Bursevî'den (*Rûhu'l-beyân*, I, 153-54) nakil ve tercümedir (ayrıca bk. Osman Abdülmennân Efendi, *Me'va'r-regâib*, s. 126). Nakşî şeyhi Osman Abdülmennân Efendi'nin (ö. 1300/1883) bu Arapça eseri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Kasîdetü'l-muaşşerât*'ının şerhidir.

121 Kemâleddin Efendi bu kısımları da İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ından (I, 154-155) nakil ve tercüme etmiştir. Binaenaleyh buradaki hadîs-i şerifler de Kemâleddin Efendi tarafından Bursevî'de kaydedildiği şekliyle alınmıştır.

122 "Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir" (er-Rûm 30/30).

123 **[Kemâleddin Efendi:]** Kullarımın hepsini tevhîdi kābil ve dîn-i hakka mâ'il yaratdım da şeytânlar onları dînlerinden kaydırıp gayrımı bana şerîk ittihâz etmelerini kendilerine emretdiler. {اِجْتَالَ} cîm ile olup {جَوَلَ} dendir. {اِسْتَخَفَّتْهُمْ فَجَالُو مَعَهَا} demekdir. {اِجْتَالَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ ذَهَبَ بِهِ وَسَاقَهُ} denir.
Kemâleddin Efendi bu örnekleri İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ından (VII, 31) vermektedir; ancak asıl kaynak İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ıdır (II, 424) (hadis için bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 2197 [hadis nr. 2865]; Beyhakī, *el-Kazâ' ve'l-kader*, s. 337).

Ber selâmet zâyed ez mâder püser
Ân sekāmet râ pezîred ez peder
Sıdk-ı mahzest ân ki goftem şâhideş
Der haber vârid şod ez hayre'l-beşer.[124]

[23ª] demiş ve müdde'âsına {مَا مِنْ مَوْلودٍ إِلَّا وَقَدْ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الإِسْلامِ ثُمَّ أَبَواهُ يُهَوِّدَانِهِ وَ يُنَصِّرَانِهِ وَ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ وَ حَتَّى تَكُونُوا انْتُمْ تَجِدُ عَوْنَهَا}[125] hadîs-i şerîfi[ni] burhân göstermişdir. Bu hadîs-i şerîfi ile {إنَّ الغُلامَ الَّذي قَتَلَهُ الْخِضرُ طُبِعَ كَافِرًا}[126] hadîs-i şerîfi yek-dîgerine muhâlif ve münâkız olmaz mı?

Fıtratdan kabûl-i İslâm'a isti'dâd murâd olunmağla mezbûr gulâmın cibilliyeti hasebiyle şakī olmasına münâfî değildir. Yâhûd fıtratdan ﴿اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾[127] hıtâbına karşı nâsın ﴿بَلٰى﴾[128] demeleri murâd olunmuşdur. İmâm Nevevî hazretleri dahi mezkûr gulâmın ebeveyni mü'min olduğundan kendisinin dahi bi't-tab' mü'min olması îcâb ediyorsa da eğer bâliğ olsa idi kâfir olacakdı diye te'vîl etmişdir. Zâten sırf irâde ve fi'l ile kesbedilen îmân-ı şer'î me'mûrun bih ve mu'teber olup ahkâm-ı dünyâca îmân-ı fıtrî i'tibârdan sâkıt olduğu içün mevlûdun îmân-ı fıtrîsi var iken {فَأَبَواهُ يُهَوِّدَانِهِ} ilh. kavliyle onun dahi kâfir olan ebeveyninin hükmü ile mahkûm olduğu beyân buyurulmuşdur.[129]

Ehl-i 'irfândan biri sâbıku'l-beyân "batn-ı ümm"ü meşreb-i ehl-i tahkīk üzere **[23ᵇ]** "bâtın-ı gayb-ı mutlak zâtî-yi ehadî"dir diye tefsîr etmişdir.[130]

---

124 **[Kemâleddin Efendi:]** Çocuk anasından sâlim olarak doğar. Uğradığı sekâmeti babasından kabûl etmiş olur. Söylediğim bu söz sıdk-ı mücerredden 'ibâret olup delîli de Hazret-i Peygamber'den mervî olan bir hadîs-i şerîfdir.
Kemâleddin Efendi'nin "üdebâdan bir zât" diyerek kıtasını kaydettiği kişi İbn Kemal'dir (Kemalpaşazâde, ö. 940/1534) (kıta için bk. Kemalpaşazâde, *Nigâristân*, vr. 170ᵇ). Kıtadan sonra Kemâleddin Efendi'nin de yazdığı hadîs-i şerif gelmektedir. Bu kıtayı ve hadisi İsmâil Hakkı Bursevî de *Rûhu'l-beyân*'ına (VII, 31) almıştır. Kemâleddin Efendi şiiri risâlesine buradan nakletmiştir.

125 **[Kemâleddin Efendi:]** Her bir çocuk mutlaka fıtrat-ı İslâmiyye üzere doğar. Sonra ebeveyni onu yahûdî, nasrânî, Mecûsî yapar. Nitekim bir hayvanın doğurduğu yavruyu kulağı kesik görmezsiniz de siz onu kulağı kesik yaparsınız.
Hadisin kaynakları için bk. 119. dipnot.

126 **[Kemâleddin Efendi:]** Hazret-i Hızr'ın katletdiği çocuk esâsen kâfir yaradılmışdı (bk. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 2050 [hadis nr. 2661]).

127 "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (el-A'râf 7/172).

128 "Evet!" (el-A'râf 7/172).

129 Kemâleddin Efendi 22ᵇ'de "Muhakkakdır ki her bir mevlûd…" cümlesinden buraya kadar olan kısmı âyet, hadisler, rivayetler ve şiir de dahil olmak üzere İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ından (VII, 30-32) nakil ve tercüme ederek yazmıştır (yine aynı hadisler ve benzer ibareler için bk. I, 153-54).

130 Kemâleddin Efendi'nin "ehl-i 'irfândan biri" diye tanımladığı zât *Fusûsü'l-hikem* şârihi Sofyalı Bâlî Efendi'dir (ö. 960/1553). İsmâil Hakkı Bursevî onun bu görüşlerine *Rûhu'l-beyân*'da (I, 154) yer vermiş, Kemâleddin Efendi de bunları oradan tercüme etmiştir.

Ya‘nî sa‘îd olan zât ezelen bâtın-ı gayb-ı mutlakda ve ebeden dahi zâhir-i şehâdet-i mutlakada sa‘îddir. Şunların birisine şekāvet aslâ tedâhül etmemişdir. Şakī dahi ezelen bâtın-ı gayb-ı mutlakda ve ebeden zâhir-i şehâdet-i mutlakda şakīdir. Bunların birisine de sa‘âdet aslâ tedâhül etmemişdir. Fakat şu ikisini câmi‘ olan berzahda ba‘zan sa‘îde şekāvet ve ba‘zan dahi şakīye sa‘âdet tedâhül eder. Şu sûretle ki sa‘îd-i şakī-yi mezbûr sa‘âdet-i zâtiye ile sa‘îd lâkin şekāvet-i ‘ârıziyye ile de şakī olur. Ve o şakī-yi sa‘îd dahi şekāvet-i zâtiyyesiyle şakī ve sa‘âdet-i ‘ârıziyyesiyle de sa‘îd olur.[131]

Hükm-i sâbıkıyyet bi’n-nihâye ârızîye değil zâtîye sâbit olacağından o şahsın zâtîsinin hükmü ârızîsinin hükmüne galebe eder. Zâtî ile bed’ olunduğu gibi yine onunla da hatm vâki‘ olacağından şekāvet-i ârıziyye ile şakī olan şahsın son nefesi sa‘âdet-i zâtiyye ile hatmolup şekāvet-i ârıziyyesi zâil ve kendisi ebediyyen zümre-i sü‘edâya dâhil olur.

Bi’l-akis sa‘âdet-i ârıziyye ile sa‘îd olan şahsın son nefesi de şekāvet-i zâtiyye ile hatmolup aynı sûretle sa‘âdet-i ârıziyyesi zâil ve kendisi ebediyyen zümre-i eşkıyâya dâhil olur. Şu tevcîh-i vecîhe göre {السَّعِيدُ قَدْ يَشْقَى وَالشَّقِيُّ قَدْ يَسْعَدُ}[132] kavl-i şerîfinde bu tedâhül ile urûz-ı berzahîye işâret buyurulmuş olur. Ârızîde tebeddül varsa da zâtîde yokdur. Ma‘amâfîh ârızîye değil zâtîye i‘tibâr olunur. Vech-i sâbık üzere Hak’dan feyezân-ı vücûd halkdan kendi isti‘dâd-ı ezelîleri üzere zuhûr olduğunun celâil-i **[24a]** delâilinden biri de “Nefsinde bi’l-mürâca‘a bir hayr bulursan Cenâb-ı Allah’a hamd et. Eğer zıddını bulursan nefsinden başkasını levmetme” meâlindeki zikri sebkeden hadîs-i şerîfdir ki[133] bir adam kendi nefsinde hayr buldu mu idi onu mücerred bâtın-ı isti‘dâdından îcâd ve izhâr edenin Cenâb-ı Hak olduğunu te’emmül edip de hamd ile me’mûr oluyor. Çünki Cenâb-ı Allâh eğer onu izhâr etmeye idi hayr-ı mezkûr kendiliğinden zâhir olamazdı. Aksi hâlinde de hayrın ‘adem-i vicdânı kusûr-ı isti‘dâddan neş’et etdiği içün insânın kendi nefsinden başkasını levmetmemesi lâzım geliyor. Hattâ ﴿مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾[134] kavl-i şerîfinin cümle-i ma‘ânîsinden biri de budur. Ya‘nî kavlî ve fi‘lî sana isâbet eden her bir şeyi -küfür ve îmân olsun tâ‘at ve ma‘siyet olsun- Cenâb-ı Hak senin bâtın-ı kābiliyetinden halk ve izhâr etmektedir. Çünki fazl ve ‘adlinin muktezâsı olan hayır ve şerrin sebeb-i fâ‘ilîsi münhasıran Cenâb-ı Hak’dır. Fakat sebeb-i kābili dahi hakīkatde yine ondan

131 Bu kısım da Osman Abdülmennân Efendi’den (*Me’va’r-regāib,* s. 126) mütercemdir.

132 Kaynak için bk. 118. dipnot.

133 **[Kemâleddin Efendi:]** {إذا وَجَدْتَ خَيْرًا فَلْتَحْمَدِ اللهَ وَإِنْ وَجَدْتَ ضِدَّهُ فَلا تَلومَنَّ إلاّ نفْسَكَ} (kaynak için bk. 88. dipnot).

134 “Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindendir” (en-Nisâ 4/79). Nüshada “سَيِّئَةٍ” yerine “مُصِيبَةٍ” yazılmış, derkenar kaydında düzeltilmiştir.

ise de kābiliyyet-i hayr kendi fi'l ve ihtiyârımızın hiçbir medhali olmayan feyz-i akdesin bahşeylediği isti'dâd-ı asliyyeden neş'et edip kābiliyyet-i şer dahi mücerred nefsin birtakım sıfât ve kalbi hâcib vech-i hüviyyeti müked-dir ef'âl ile zuhûr eylemesi sebebiyle hâdis olan isti'dâddan ileri gelir. Hattâ onun içün mesâ'ib ü zerâyâ ve nevâ'ib ü belâyâ ile sıkla muhtâc olur. Mezkûr âyet-i kerîme ﴿قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ﴾[135] kavl-i şerîfine münâfî değildir. Zîrâ hasene ve seyyi'enin hepsi **[24[b]]** kesb ve fi'l cihetiyle değil belki halk ve takdîr ve îcâd ve îsâl i'tibâriyle Cenâb-ı Allah'dandır.

Ma'a hâzâ, hasene mahzâ ihsân ve imtinân olup seyyi'e dahi mücâzât ve intikāmdır. Nitekim Hazret-i Âişe -radiyallâhu anhâ- buyurmuşlardır ki {وَمَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ وَصَبٌ وَلَا نَصَبٌ حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا وحَتَّى اِنْقِطَاعُ شِسْعَ نَعْلِهِ إِلَّا بِذَنْبٍ وَما يَغْفِرُ اللهُ أَكْثَرَ}[136] İlm-i ilâhînin zikrolunduğu vech üzere ma'lûmuna tâbi' olduğuna istinâd ederek ﴿وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ﴾[137] kavl-i şerîfini, "Eğer Cenâb-ı Hak bütün mahlûkātın tevhîde ehil olduğunu bilse idi lâ-muhâle hepsine de hidâyet ederdi" diye umûmî bir tefsîr edip[138] demişlerdir ki a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîye kemâl [ve] noksân, küfür ve îmân, tâ'at ve isyân gibi i'tâ eylediği ahvâlidir ki bu neş'ede zuhûra geliyor. Bu cihetle âlim ayn-ı sâbitesinde muktezâ-yı zâtı olan kemâli ve tâ'at ve îmânı ilm-i ilâhîye bahşeden mer'ânın Cenâb-ı Hak da bu neş'ede -mücerred hikmet-i 'aliyye-i sübhâniyyesiyle- hidâyetini di-lemişdir.[139] Fakat muktezâ-yı isti'dâdı buna muhâlif olan şahsın mertebe-i vücûd-ı unsûrîye nüzûlü zamânında Cenâb-ı Allah hidâyetini dilememişdir. Eğer böyle olmasa idi ilm-i ilâhîde tegayyür lâzım gelirdi. O da bi'z-zarûre muhâldir. Onun içün Resûl-i Ekrem -sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem- efen-dimiz hazretleri buyurmuşdur ki: "Ben mücerred bir resûlüm. Hidâyet bana 'âid değildir. Eğer hidâyet dahi bana 'âid olsa idi arz üzerinde bulunan her bir şahıs mü'min olurdu. **[25[a]]** Şeytân dahi yalnız bir müzeyyendir. Dalâletden

135 "De ki: Hepsi Allah'tandır" (en-Nisâ 4/78).

136 **[Kemâleddin Efendi:]** Müslime isâbet eden hastalık ve meşakkat hattâ vücûdundan çıkartmağa çalışdığı diken ve na'l kayışının kesilmesi ancak günâhı sebebiyledir. Ma'amâfîh Cenâb-ı Allah'ın afv ve mağfiret etdiği daha çokdur.
Bu söz Hz. Âişe'ye ait değildir, Hz. Âişe'den rivayet edilmiş bir hadîs-i şeriftir (bazı lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* XI, 404 [hadis nr. 5648]; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 1991-1992 [hadis nr. 2571]; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* III, 126 [hadis nr. 2261]). Kemâleddin Efendi hem hadisi hem de ele aldığı mevzuyu Bursevî'den (*Rûhu'l-beyân,* II, 242) nakletmiştir. Nitekim hadis Hz. Âişe'nin sözü olarak esasen orada geçmektedir.

137 "(Allah) dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi" (en-Nahl 16/9). Nüshada sehven "وَلَوْ شَاءَ اللهُ" şeklinde yazılı.

138 İsmâil Hakkı Bursevî'nin naklettiğine göre bu görüşü Ebü'l-Leys es-Semerkandî (*Rûhu'l-beyân,* V, 13) dile getirmiştir.

139 Cümledeki rekâket tercümeden kaynaklanmaktadır. Metnin aslı daha sarîhdir (bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* V, 13).

ona hiçbir şey ʿâid olmamışdır. Eğer dalâlet ona ʿâid olsaydı her bir şahsı da idlâl ederdi. Fakat kimin dalâletine meşîʾet-i ilâhiyye taʿalluk etmiş ise onu idlâl ediyor."[140]

Mekon be-çeşm-i hakāret melâmet men-i mest
Ki nîst maʿsiyet u zühd bî meşîʾet-i û.[141]

Zikrettiğimiz şeyleri tahkīk[142] etdin mi idi kazâ ile makziyyün bihin başka şeyler olduğu tamâmen nümâyân olur. Kazâ-yı ilâhî ezelden ebede kadar aʿyân-ı mevcûdât üzerine birtakım ahvâl-i câriye, ahkâm-ı târiye ile hükm-i küllîden ʿibâret oluyor ki halk hakkında sâdır olmuşdur. Makziyyün bih dahi halkın istiʿdâd-ı ezelîsinde olan şeyden başka değildir.

Kazâya rızâdan makziyyün bihe rızâ lâzım gelmeyeceği gibi makziyyün bihe ʿadem-i rızâdan da kazâya ʿadem-i rızâ lâzım gelmez. Şüphesizdir ki biz hükm-i mahsûs-ı ilâhî olan kazâya râzı oluruz.

Rızâ be-dâde bedih ü vez cebîn girih bügşâ[y]
Ki ber men ü tu der-i ihtiyâr negşâdeest.[143]

Fakat kendi hükm-i ezelîmiz olan şekāvetimize hîç râzı olamayız. Bizim hükmümüz başka Cenâb-ı Hakk'ın da hükm-i ʿâlîleri başkadır. Belki Cenâb-ı Hak da bizim şekāvetimize râzı değildir. Lâkin ne yapalım senin mecʿûle ve mahlûka olmayan kābiliyet-i ezeliyyende **[25^{b}]** saʿâdet yokdur. Eğer hakāʾik-ı ʿumûmiyye saʿâdeti muktezî olsa idi daha hîçbir kimse şakī olmazdı. Hakāʾik ise tebeddül etmez. Eğer hakāʾıkın tebeddülüne imkân bulunsa Hakk'ın

---

140 Hadîs-i şerifin aslı şöyledir: {إِنَّما اَنا رَسولٌ وَلَيْسَ إِلَيَّ شَيْءٌ مِنَ الْهِدايَةِ وَلَوْ كَانَت الْهِدايَةُ إِلَيَّ لَأَمَنَ كُلٌّ مِنَ الأَرْضِ وَإِنَّما إبْلِيسُ مُزَيِّنٌ وَلَيْسَ لَهُ مِنَ الضَّلالَةِ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَت الضَّلالَةُ إِلَيْهِ لَأَضَلَّ كُلُّ مَنْ فِى الأَرْضِ وَلٰكِنَّ اللهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ} Kemâleddin Efendi hadis-i şerif de dahil olmak üzere bu kısımları İsmâil Hakkı Bursevî'den (*Rûhu'l-beyân,* V, 13) nakil ve tercüme etmiştir. Hadis kaynaklarda mevzû olarak kayıtlıdır (bk. Süyûtî, *el-Leâlî'l-masnûa*, I, 254).

141 **[Kemâleddin Efendi:]** Ben sarhoşu hakāret gözüyle bakıp levmetme. Onun dilemesi olmaksızın günâh da sûfîlik de zuhûra gelmiyor ki.
24^{b}'den başlayıp 25^{a}'ya kadar devam eden kısım geniş ölçüde İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ından istifade ile hazırlanmıştır. Beyit Hâfız-ı Şîrâzî'ye aittir, ancak *Dîvân*'ın nüshalarında beytin ilk mısraı "Mekon be-çeşm-i hakāret nigâh der men-i mest" şeklindedir (bk. Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân*, s. 314). *Rûhu'l-beyân*'da ise "nigâh der" tabiri yerine Kemâleddin Efendi'nin de alıntıladığı "melâmet" kullanılmıştır (hem beyit hem de istifade edilen yerler için bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* V, 13-14).

142 Nüshada bu kelime "tahakkuk" şeklinde yazılmıştır. Ancak bu okuyuş mânaya uymamaktadır.

143 **[Kemâleddin Efendi:]** Verilene râzı ol, çehreyi dürme. Bana ve sana ihtiyâr ve irâde kapısı açık değil (bk. Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân,* s. 30).

hakīkati halk ile, halkın hakīkati de Hak ile tebeddül etmesi de mümkin olurdu. Bu ise kat'iyyen muhâl ve mümteni'dir. Cenâb-ı Hak seni de lisân-ı enbiyâ-yı kirâm ile kendisine da'vet buyurmuş fakat o da'vete icâbet ma'a'tte'essüf senin kābiliyetinde bulunamıyor.

Şu hâlde sedd-i bâb Allah'dan olmuyor, senden oluyor. Cenâb-ı Hak bu misillü nakīsadan 'âlîdir. İşte şu sûretle şakīnin hücceti dâhıza, zâile olup hüccet-i bâliğa Cenâb-ı Allah'ın olduğu tahakkuk ediyor.

- İcâbet-i da'vete 'adem-i kābiliyetime 'ilm-i ilâhî lâhık iken irsâl-i rusülün bana 'âid fâ'idesi nedir?

- İrsâl-i rusül mücerred senin kābiliyetinde olan şeyi izhâr etmek içündür. Olabilir ki yevm-i kıyâmetde "İlâhî eğer bana resûl gönderseydin ona îmân ve ittibâ' ederdim" der idin. Şimdi rusüle 'adem-i îmânından îmâna 'adem-i kābiliyetin sana da zâhir oluyor. Şu hâlde ancak nefsini levm et. Cenâb-ı Hakk'a karşı kazâ ve kader ile ihticâc etme. Sen kazâ ve kaderin sırrına câhilsin. Hattâ senin bu i'tirâzın da şu'm-i kābiliyetinden ileri gelmişdir. Kendi kaderini bilen, tavrını tecâvüz etmeyen kişiyi Cenâb-ı Hak mazhar-ı rahmet etsin. Ma'a hâzâ

Dâd-ı Hak-râ kābiliyyet şart nîst
Belki şart-ı kābiliyyet dâd-ı Hak.[144]

[**26[a]**] diyenlere,

Der în çemen nekonem serzeniş be-hod rûyi
Çünân ki perverişem mî dehend mî revîm.[145]

demekden de başka bir çâremiz olmadığını unutmayalım, değil mi?

---

144 [**Kemâleddin Efendi:**] Kābiliyyet Hak vergisinin şartı değil, belki Hak vergisi kābiliyyetin şartıdır.
Bu beyit Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bulunan bir beytin son mısraı ile sonra gelen beytin ilk mısraının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu mısralar *Mesnevî*'de "Dâd-ı Û'râ kābiliyyet şart nîst / Belki şart-ı kābiliyyet dâd-ı Û'st" şeklindedir (bk. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, V, 62). Ancak bu mısralar beyit halinde İsmâil Hakkı Bursevî'nin hem *Rûhu'l-beyân*'ında hem de *Ferahu'r-rûh: Şerh-i Muhammediyye*'sinde geçmektedir. Beytin sonundaki "dâd-ı Hak" ibaresi *Rûhu'l-beyân*'da Kemâleddin Efendi'nin iktibas ettiği şekildeyken *Ferahu'r-rûh*'ta "dâd-ı Û'st" şeklindedir (bk. *Rûhu'l-beyân,* II, 260; *Ferahu'r-rûh,* II, 313).

145 [**Kemâleddin Efendi:**] Bu çemende kendiliğinden bitdiğim içün beni tevbîh etme. Beni nasıl terbiye etdilerse öyle zuhûra geliyorum. Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait olan bu beytin aslı şöyledir: "Mekon der în çemenem serzeniş be-hod rûyi / Çünân ki perverişem mî dehend mî revîm" (*Dîvân,* s. 395). Ancak İsmâil Hakkı Bursevî *Rûhu'l-beyân*'da (IV, 411; V, 14, 32; X, 24) bu beyti kullandığı yerlerin tamamında Kemâleddin Efendi'nin iktibas ettiği şekli kaydetmiştir..

Bir kimse değildir sırr-ı kaderden âgâh
Mâni‘ de vü mu‘tî de Cenâb-ı Allah
Lâzımsa da esbâba gönül rabt etmem
Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh.[146]

Târihî, Edebî Bir Hikâye-i Hâl-i Mâzî:

Efâzıl-ı vülâtdan Giridî Sırrı Paşa ile peder-i muhteremim Harputî Hoca el-Hâc Abdülhamîd Hamdî Efendi hazretlerinin beyninde âdetâ aşk ve garâm derecesine varmış pek samîmî bir muhabbet-i hâlisa vardı. Hattâ paşanın ba‘zı suver-i Kur’âniyye’ye yazdıkları tefsîr-i şerîfler ba‘demâ üstâd-ı a‘zam tanıdığı efendi hazretlerinin bir kere de nazar-ı tedkîk-ı eser-i mûşikâfâne ve tashîhinden geçmedikçe intişâr eylememek bir ‘âdet-i ma‘rûfe olmuşdu. Esâsen mükâtebe ile başlamış ve sûret-i gıyâbîde on yedi sene kalmış olan o incizâb-ı kalbî ve hubb-ı sahîh ü gıyâbî paşanın ilk def‘a Diyârbekir vâliliğine ta‘yîninde Ma‘mûretü’l-‘azîz’den mürûru sırasında henüz şühûdîye tahavvül edip senelerden beri hasretkeş-i telâkī olan o iki müştâk-ı fâzıl yekdîgerinin rü’yet-i şahsıyla karîrü’l-‘ayn olarak ni‘met-i vuslata nâ’il olabilmişdi. Mü’ehharan Diyârbekir’den Bağdâd’a Bağdâd’dan yine Diyârbekir’e vâli olan müşârün ileyh Diyârbekir’de hastalandı. İstanbul’a gitmeye me’zûniyet dahi alamadığından râhatı münselib, kalben muztarip olup edîbâne pek sûzişli mektûblar yazarak habîb-i lebîbi ve kendisince [**26**^{b}] kalbî ıztırâbının en hâzık ve fâ’ik bir tabîbi olan üstâdını Diyârbekir’e da‘vet etdi. Rükûbu içün bizzât kendi paytonunu gönderdiği gibi ‘azîmet ve ‘avdeti esnâsında merâsim-i hürmetkârâne de yapdı, yapdırdı.

‘Arabî üç yüz on bir ve Rûmî üç yüz on târîhinde idi ki şu sûretle da‘vet-i vâkı‘aya icâbet ve pek muhteşem bir hâlde Âmid’e âmed ü şüd etmekle en sevgili bir dostunun tatyîb-i kalbine mübâderet eden muhterem pederimin muğtenim bildiğim hizmet ve ma‘iyyetinde arabaya râkiben Diyârbekir’e müteveccihen yola çıkdık. Esnâ-yı râhda müşârün ileyh hazretleri fakîre hitâben “Kemâl! Şu sefer-i nâgehân-zuhûr içün hâtırıma şimdi bir târîh geliyor. Ammâ ma‘hûdun hilâfı olarak ‘Arabî değil Rûmî oluyor. Ma‘lûm ya, târîhler dâimâ sene-i ‘Arabiyye üzere tanzîm edilir” dedi.

146 Bursalı Mehmed Tâhir bu kıtayı İstanbullu Lebîb Mehmed Efendi’yi (ö. 1283/1866) anlattığı kısma yazmış ve “… kıt‘ası Lebîb-i Kadîm’in olsa gerektir” şerhini düşmüştür (bk. *Osmanlı Müellifleri*, II, 2, 407). Türk edebiyatında çoğu XVIII. asırda yaşamış Lebîb mahlaslı on şair vardır. Bursalı Mehmed Tâhir’in, “Lebîb-i Kadîm”den hangisini kastettiğini bilemiyoruz (Lebîb mahlaslı şairler için bk. Kurtoğlu, “Lebîb Divânı”, s. 22-23).

***Hamdî** sevk etdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader* 1310

mısrâ'ını okudu. Hemân cevâben fakīr dahi "Efendim, müsâ'ade buyurursanız bendeniz şu sûretle ikmâl edeyim" dedim. Bi'l-bedâhe:

Yazdı târîhini Rûmî olarak şimdi peder

***Hamdî** sevketdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader*

beytini okudum. Hasbe'ş-şefka kabûl ve istihsân buyurdular. Bu vech üzere cereyân eden şu küçük mükâleme-i edebiyyeyi mü'ehharan paşa hazretleri ile dîger zevât-ı münâsibeye 'arz ve beyân eylediğimiz zamân içlerinde, "Bu da hocaefendi hazretlerinin mes'ûdiyet ve bahtiyârlığı esbâbından biridir" diyenler de olmuşdu. Mecma'-ı fezâ'il olan o iki muhibb-i fillâhı Cenâb-ı Allah vâsıl-ı cinân, nâ'il-i kurb-ı rahmân eylesin. Âmîn.

[27a] Sırr-ı sırr-ı kader dahi şöylece beyân ve takrîb-i ezhân edilebilir. A'yân-ı sâbite hakīkatde râiha-i vücûdu aslâ istişmâm etmemiş ve hazret-i 'ilmiyyeden henüz çıkmamışdır. Belki Cenâb-ı Hak a'yânın ahvâl ve suveri ile mülebbes olarak zuhûr edip ve a'yân-ı mümkine dahi o vâhid-i hakīkīnin vücûduna merâyâ gibi olduğundan vâhid-i hakīkī 'uyûnda müte'addid olarak zâhir olmuşdur. Yoksa kendisinden başka vücûd-ı hakīkīyi istişmâm etmiş bir mevcûd yokdur. Yâhûd mir'âtın nâzırîne yapdığı bir te'sîr gibi a'yânın kābiliyet ve isti'dâdâtı dahi vâhid-i hakīkī-yi mezkûrda bir nev' te'sîr yapmışdır. Nitekim şahs-ı vâhidin bir anda meselâ mühtelif eşkâlde yüz kadar âyîneye nazar etmesinde nâzır hakīkatde müte'addid değil vâhid ise de âyînelerin tûl, 'arz, beyâz, sevâd, istikāmet, i'vicâc gibi ahkâmının muktezâsı üzere müte'addid olarak zuhûru lâzım gelir. Ma'a hâzâ, ta'addüd yalnız ahkâmdadır, nâzırda değil. Ahkâmın ise emr-i nisbî olmağla nefsü'l-emrde vücûdu yokdur. Şu hâlde Hak celle ve 'alâ'dan başka hakīkatde bir mevcûd ve vücûdun olmadığı tebeyyün etmişdir.

Peder efendi merhûm bu hakīkati nazmen şöyle ifâde etmişdi:

تَرَقَّى الْعَارِفُونَ مِنَ الْمَجَازِ
إِلَى عُلُوِّ الْحَقِيقَةِ لِلْإِمْتِيازِ
فَقَالوا لَيْسَ شَيْءٌ فِى الْوُجُودِ
سِوى اللهِ الغَنِيِّ بِلا إِحْتِرازِ[147]

147 **[Kemâleddin Efendi:]** 'Ârifler imtiyâz etmek içün hazîz-i mecâzdan hakīkat-i 'âliyye zirvesine terakkī edip bilâ muhâbâ dediler ki: Ganî-yi mutlak olan Cenâb-ı Allah'dan başka daha hiçbir şey mevcûd değildir. Abdülhamid Hamdi Efendi'nin bu kıtası İmam Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-envâr* adlı eserindeki (s. 58) şu ifadelerin nazma dökülmüş hali gibidir: "ترقى العارفون من حضيض المجاز إلى يفاع الحقيقة، واستكملوا معراجهم فرأوا بالمشاهدة العيانية أن ليس في الوجود إلا الله تعالى".

[27b] İşte bu hakīkati anlarsan şüphesizdir ki tecelliyât-ı ilâhiyye ile telezzüz ve te'ellüm edenleri ve lâmın feth u kesriyle mükellef, mükellif kim olduğunu da bilirsin.

اَلرَّبُّ حَقٌّ والْعَبْدُ حَقٌّ
يَا لَيْتَ شِعْرِى مَنِ الْمُكَلَّفْ
إنْ قُلْتَ عَبْدٌ فَذَاكَ مَيْتٌ
أوْ قُلْتَ رَبٌّ أنَّى يُكَلَّفْ[148]

Binâenʿaleyh onun merâtib-i ekvâna tenezzülü ve ekvânın dahi cemîʿ-i ahvâliyle ona rücûʿu haysiyyetiyle küllîsi ondan ʿibâret kalır. Hepsinin mebdeʾi ondan olup yine küllîsi ona rücûʿ ve ʿavdet eder. Fakat maʿa hâzâ ehadiyyet-i zâtiyye haysiyyetiyle küllîsi kendisinde müstehlekedir ki orada elem ve lezzet ʿisyân ve tâʿat olmadığı gibi bu mertebe-i ehadiyyetde isim, resim ve ʿaleʾl-ıtlâk naʿt dahi yokdur. Fakat ehl-i tahkīkin beyânına nazaran kesret-i şuʾûnun vahdet-i zâtda indirâcı cüzʾün külde yâhûd mazrûfun zarfda indirâcı gibi değil belki evsâfın mevsûfda ve levâzımın melzûmda indirâcı gibidir.

Der mezheb-i ehl-i keşf ü erbâb-ı hıred
Sârîst ehad der heme efrâd-ı ʿaded
Zîrâ ki ʿaded gerçi bîrûnest zi-had
Hem sûret u hem mâddeeş hest ehad.[149]

Bir de bu indirâc, küsûrât-ı ʿadedin evsâfı olan nısfiyyet, sülüsiyyet, rubuʿiyyet, humusiyyet, ilh. gibi şeylerin vâhid ʿadedinin zâtında indirâcına benzer. Şöyle ki: Nisb-i **[28a]** mezkûre zât-ı vâhidde münderic ise de onların zuhûru herhâlde vâhid ʿadedinin eczâ-i ʿadedden isneyn, selâse, erbaʿa, hamse gibi mertebelerde tekerrür-i zuhûruna tevakkuf eder. Maʿa hâzâ bu husûsun

148 **[Kemâleddin Efendi:]** ʿAbd ve Hak arasında "isneyniyyet", ikilik yoksa kâşki mükellef kim olduğunu bileydim. Mükellef ʿabddir dersen vücûd-ı hakīkīden mahrûm olmağla o bir meyyittir. Hakʾdır dersen o nasıl mükellef olabilir? (bk. İbnüʾl-Arabî, *el-Fütûhâtüʾl-Mekkiyye,* I, 15). İbnüʾl-Arabîʾnin bu kıtası kaynaklarda çokça ele alınmış, hakkında şerhler ve reddiyeler yazılmıştır. Kıtanın ilk mısraı Kemâleddin Efendiʾde "اَلْعَبْدُ حَقٌّ والْحَقُّ عَبْدٌ"; son mısraın başındaki "أوْ" de "انّى"şeklindedir.

149 **[Kemâleddin Efendi:]** Ehl-i keşf ve ashâb-ı ʿukūlün mezhebinde ehad bütün efrâd-ı ʿadede sârîdir. Çünki ʿadedin her ne kadar gayr-i mütenâhî ise de sûreti de mâddesi de ehadden ʿibâretdir (rubâî için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 84).

tamâmen tavazzuh etmesi: Hazarât-ı hams-i ilâhiyye[150] denilen merâtib-i külliye-i ma'rûfeyi tamâmen beyân ve şerh ile hâsıl olabilir.[151]

Mu'teriz-i şakī tarafından mücerred sâ'ika-i cehâlet ve gavâyetle bervech-i sâbık te'annüten îrâd edilmiş olan suâl-i manzûm ve merkūma karşı yazdığımız şu sözlerin cevâb-ı şâfî ve kâfî olacağı şüphesiz olmağla berâber mahzâ cevâb-ı savâb-ı mezkûru te'kîd ve münâsebet-i kelâm ile mâ nahnü fîhimiz olan mes'ele hakkındaki tahkīkāt-ı vâkı'ayı te'yîd içün sûfiyye-i kirâmın kelimât-ı 'aliyyesinden iktibâsen a'yân-ı sâbiteye dâ'ir istitrâdî bir ifâdede bulundukdan sonra merâtib-i erba'[a]-i mezbûre hakkında icmâl-ı kelâm ederek risâlemize hitâm vermek isterim.

150 [**Kemâleddin Efendi:**] **1.** Hazret-i gayb-ı mutlak. Bu a'yân-ı sâbiteden 'ibâretdir. **2.** Gayb-ı mutlaka akreb olan hazret-i gayb-ı muzâf. Bu da 'ukūl ve nüfûs-ı mücerrededir. **3.** Şehâdet-i mutlakaya akreb olan hazret-i gayb-ı muzâf. Bu da 'âlem-i melekût ve 'âlem-i misâldir. **4.** Hazret-i şehâdet-i mutlakadır ki merkez-i arzdan 'arşa kadardır. **5.** Hazarât-ı erba'a-i mezkûreyi câmi' olan hazret-i câmi'adır. Bu da tafsîlen hakīkat-i 'âlemden ve icmâlen sûret-i 'unsuriyye-i insândan 'ibâretdir.

151 Bu paragraf yukarıdaki rubâînin şerhinden istifade ile yazılmıştır (bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 84-85).

İstitrâd

Fusûs'da mezkûrdur ki suver-i 'ilmiyyeden 'ibâret olan a'yân-ı sâbite henüz 'ademiyyet-i asliyyeleri üzere bâkīdirler. Onların meşâmmına vücûd-ı hâricîden bir râiha bile vâsıl olmamışdır.[152] Ba'zı ehl-i 'irfân şu kelâmı şöyle şerh ve beyân ediyor: [**28^{b}**] Ya'nî butûn ve hafâ a'yânın zâtîsi olduğuna ve bir şeyin zâtîsi de kendisinden infikâk edemeyeceğine binâ'en a'yân-ı sâbite kendilerine vücûd ifâza olduğu vakitde de yine kendi butûnı üzere sâbit ve müstekar olup hîçbir vechile zâhir olamamışlardır. Bunlardan zuhûra gelenler a'yânın zâtı değil belki onların mücerred ahkâm ve âsârıdır ki vücûd ile yâhûd vücûd-ı Hak'da zâhir oluyor.

A'yân ki muhaddarât-ı sırr-ı kıdemend
Der mülk-i bekā perdegiyân-ı haremend
Hestend heme mezâhir-i nûr-ı vücûd
Bâ ân ki mukīm-i zulumât-ı 'ademend.[153]

Hakā'ik-ı mevcûdâtdan 'ibâret olan a'yânı iki dürlü i'tibâr ediyorlar. **Birincisi**, a'yân-ı sâbite vücûd-ı Hak ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin merâyâsı olmağla hâricde merâyâ-yı a'yânda müte'ayyin ve onların te'addüd-i ahkâm ve âsârıyla müte'addid yalnız bir vücûd zâhir oluyor. Bu i'tibârın muktezâsı üzere hâricde vücûd-ı Hak'dan başka daha hîçbir şey meşhûd olmuyor.

Muvahhidûndan kendisine şühûd-ı Hak gālib olan zâtın hâli vech-i mezkûr üzere beyân ediliyor. **İkincisi**, vücûd-ı Hak a'yân-ı sâbitenin mir'âtı olmağla vücûdda a'yândan başka hîçbir şey meşhûd olmuyor. Ancak a'yânın mir'âtı olan vücûd-ı Hak gaybda olup verâ-yı tutuk-ı gaybde mütecellî ve zâhir oluyor. Mûmâileyhden şühûd-ı halk kendisine gālib olan şahsın hâli de bu sûretle beyân olunuyor. Ma'a hâzâ muvahhid-i muhakkik her iki mir'âtı da -mir'ât-ı Hakk'ı, mir'ât-ı a'yânı- dâimâ müşâhede ediyor. Her iki mir'âta ta'alluk eden müşâhede-i suveriyyesi infikâk ve imtiyâzdan [**29^{a}**] âzâde kalıyor.[154]

---

152 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem,* s. 76.

153 [**Kemâleddin Efendi:**] Sırr-ı kıdemin harem-hâne-i ilâhî ve mülk-i bekāda muhadderât-ı mestûresi olan a'yân-ı sâbite mezâhir-i nûr-ı vücûd olmağla berâber henüz zulümât-ı 'ademde mukīmdirler.
Kemâleddin Efendi'nin "ba'zı ehl-i 'irfân"dan kastettiği Molla Abrurrahman-ı Câmî'dir. Bu kısımdaki Farsça rubâîleri ve izahları da onun *Şerh-i Rubâiyyât*'ından nakil ve tercüme etmiştir (Kemâleddin Efendi'nin istifade ettiği kısımlar için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 63-65; bu rubâî için ayrıca bk. s. 63).

154 Bu iki paragrafta anlatılan mevzu için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhire*, s. 278-79.

A'yân heme âyîne vü Hak cilvegerest
Yâ nûr-ı Hak âyîne vü a'yân suverest
Der çeşm-i muhakkık ki hadîdü'l-basarest
Her yek z'în dü âyîne ân dîgerest.[155]

Merâtib-i muvahhidûn üç dürlüdür: **Biri** şühûd-ı Hak kendisine galebe eden ve "zü'l-'ayn" denilen muvahhidin mertebe ve hâlidir ki dâimâ Hakk'ı zâhir ve halkı bâtın görür. Ve Hakk'ın halkda zuhûrunu sûretin âyînede zuhûruna ve halkın Hak'da ihtifâsını da âyînenin sûret ile ihtifâsına tanzîr edip halkı Hakk'a bir âyîne mesâbesinde bulurlar. **Dîgeri** dahi şühûd-ı halk kendisine gālib olup "zü'l-'akl" denilen muvahhidin mertebe ve hâlidir ki halkı zâhir ve Hakk'ı bâtın görür. Ve Hakk'ı halka bir âyîne mesâbesinde ve halkı da âyînede muntabı' olan sûret menzilesinde bulurlar. Binâen'aleyh âyîne ile âyînede muntabı' olan suverin hâl ve şânını nazara alıp her hâlde Hakk'ı bâtın ve halkı zâhir 'addeder.

Merâtib-i mezkûrenin **üçüncüsü** de "zü'l-'ayni ve'l-'akl" denilen zâtın mertebe ve hâlidir ki Hakk'ı halkda müşâhede ve halkı Hak'da şühûd edip hîçbiri dîgerinin şühûdundan mahcûb kalmaz. Belki vücûd-ı vâhidi bi'aynihî bir vechile Hak ve bir vechile de halk görür. Ma'a hâzâ nümûd-ı kesret-i şühûd vahdete mâni' olmadığı gibi şühûd-ı vahdet dahi nümûd-ı kesrete müzâhim olmaz. **[29^{b}]**

Zü'l-'aynî eger nûr-ı Hakket meşhûdest
Zü'l-'aklî eger şühûd-ı Hak mefkūdest
Zü'l-'aynî vü zü'l-'aklî şühûd-ı Hakk u halk
Bâ-yek-dîger eger türâ mevcûdest.[156]

İstitrâd bitdi.

---

155 **[Kemâleddin Efendi:]** Sübût-ı a'yân-ı sâbite birtakım âyîneler gibidir ki Cenâb-ı Hak onlarda tecellî etmişdir. Yâhûd nûr-ı Hak bir âyîne olup a'yân-ı mezkûre o âyînede meşhûd olur birtakım suver-i 'âdiyedir. Ma'a hâzâ hadîdü'l-basar olan muhakkıkın nazarında Hakk ve halk yek-dîgerinin âyînesidir (rubâî için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 63). Kemâleddin Efendi'nin kaydında son mısradaki "z'în" ibaresi yoktur.

156 **[Kemâleddin Efendi:]** Eğer nûr-ı Hak meşhûdun ise "zü'l-'ayn" ve değilse "zü'l-'akl" 'unvânlarını aldığın gibi Hak ve halkın yek-dîgeriyle şühûdu sende tahakkuk etdikde "zü'l-'ayni ve'l-'akl" 'unvânını alırsın (rubâî için bk. Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât,* s. 64).

İmam Beyzâvî hazretleri dahi sırr-ı kadere işâret buyurarak sûre-i Yûsuf'daki ﴿وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾[157] âyet-i kerîmesinin tefsîrinde {اَیْ لا یَعْلَمُونَ سِرَّ الْقَدَرِ وَ إِنَّهُ لا یُغْنِی عَنْهُ الْحَذَرُ} buyurmuşdur.[158]

Ya'nî hakîkat Ya'kūb 'aleyhi's-selâm bizim ona vahy ile bildirdiğimiz 'ilmin sâhibidir ki kendi tedbîrine aldanmayıp yine bize tefvîz-i emr eyledi. Lâkin ekser-i nâs sırr-ı serbeste-i kaderi bilmezler. Hazer kaderi men'eder sanırlar.

Beyzâvî hazretlerinin bu kelâmı {لا یُغْنِی حَذَرٌ عَنْ قَدَرٍ}[159] hadîs-i şerîfinden muktebesdir. Mezkûr hadîs-i şerîf e'imme-i 'ilm-i hadîsden Ahmed, Hâkim, Bezzâr hazretlerinin rivâyetleriyle sâbit olan ehâdîs-i meşhûredendir.

Ma'lûm olsun ki beyânât-ı sâbıka üzere vücûdât-ı 'ilmiyyeleri i'tibâriyle hâdis olan ve her kavmin kendisine mahsûs ıstılâhâtına göre, mâhiyyât-ı eşyâ, hurûf-ı 'âliyyât, a'yân-ı sâbite nâmlarını alan mümkinât-ı mevcûde hazret-i vâcib te'âlâ ve tekaddesin suver u azlâl-ı şü'ûnât-ı zâtiyyesidir. Şu hâlde vâcib te'âlâ hazretlerinin şü'ûnât-ı zâtiyyeleri bi'z-zarûre ezelen ve ebeden tagayyür kabûlünden münezzeh ve mukaddes olduğu gibi şü'ûnât-ı zâtiyye-i ilâhiyyelerinin suver u azlâlından 'ibâret olan a'yân-ı sâbitenin dahi fî haddi enfüsihâ hangi ahkâm üzere bulunmuşlar ise o ahkâmdan hurûc ile tebeddül ve tegayyür **[30ª]** eylemeleri bi't-tab' mümteni' olur.

Onun içün mükerreren sebketdiği vech üzere **kazâ**yı a'yân-ı mevcûdât üzerine ezelden ebede kadar birtakım ahvâl-i câriye ve ahkâm-ı târiye ile bir hükm-i küllîden 'ibâret yapıp **kader**i de a'yânın îcâdını isti'dâd-ı zâtîleri hangi evkāt ve ezmânda vâki' olmalarını muktezî ise o zamân ve evkāta tahsîs ve ahvâlden her bir hâli zamân-ı mu'ayyene ve sebeb-i mahsûsa ta'lîk ile hükm-i küllî-yi mezkûru tafsîldir diye tefsîr etmişlerdir. Ve a'yân-ı sâbite ve sâlifeden her biri zâten, sıfaten, fi'len kendi husûsiyet ve kābiliyet-i asliyye ve isti'dâd-ı zâtîsine göre 'âlem-i vücûda zâhir olmakda bulunduğundan onlardan bir 'aynın isti'dâd-ı zâtîsi hilâfına zuhûru mümteni' olmasına da **sırr-ı kader** denilir. Ve a'yân-ı sâbitenin ber-vech-i sâbık şevâ'ib-i tegayyür ve tebeddülden büsbütün mukaddes olan birtakım umûr-ı ezeliyyenin azlâlı olması cihetiyle isti'dâdât-ı mezkûrenin dahi bir câ'ilin ca'liyle olmayıp bi't-tab' ezeliyye olması **sırr-ı sırr-ı kader** 'addedilir. Demek oluyor ki **Cenâb-ı Hak bir şeyi ezelen olduğu gibi bilmiş ve nasıl bilmiş ise öyle de hükmetmiş ve hükm-i kazâ etdiği gibi de takdîr**

157 "Şüphesiz o, ilim sahibiydi. Çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bunu bilmez" (Yûsuf 12/68).

158 Bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, 182.

159 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,* II, 467 (hadis nr. 1834); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* III, 242 (hadis nr. 2519); İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 1068.

ve îcâd eylemişdir. Binâen'aleyh kaderi kazâsına ve kazâsı 'ilmine ve 'ilmi ma'lûmuna tâbi' olup ma'lûmu dahi nenin zıllı ise ona tâbi'dir. ﴿فَسُبْحَانَ الَّذي بِيَدِه مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ﴿وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾[160]

Şu halde bir şeyin 'ilm-i ilâhî hilâfında zuhûru mümteni' olduğundan kaderden hazer tabî'î lağv ve hederdir. Mâdâm ki kaderden hazer gayri müfîd ve hederdir daha şârî'-i ekrem niçün hazeri vâcib kılmış ﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ ﴿وَلَا تُلْقُوا بِاَيْديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ﴾[161] buyurmuşdur? Vukū'a gelen umûrun ekserîsi mübrem [**30**$^{\mathbf{b}}$] değil, belki mu'allak olarak makzî olmuş ve tahsîli beşerin tertîb-i esbâb ve def'-i mevâni' eylemesi gibi ef'âl-i ihtiyâriyyesine menût kılınmışdır.

Meselâ sûre-i Yûsuf'da zikr ü beyân buyurulduğuna nazaran evlâd-ı Ya'kūb'un -'aleyhi's-selâm- peder-i muhteremlerinin emirleri vechile Mısır'a bir kapudan girmeyüp müteferrik, müte'addid kapulardan girmeleriyle mündefi' olan isâbet-i 'ayn eğer onların, evlâd-ı Ya'kūb'un, müfessirînin ta'bîri üzere "kevkebe-i vâhide" olarak -ya'nî enzâr-ı dikkati celbedecek bir sûretde cemâ'at-i 'azîme ile- şehre dâhil olmalarına mu'allak ve menût ise onların ebvâb-ı müteferrikadan girmeleri buna bir mâni' addedilmeyip "tedbîr takdîre musâdif oldu" denir. Yoksa "onu def'etdi" denemez.[162]

Hüküm ve kazâ mutlakā Cenâb-ı Allah'a mahsûsdur. Fermân-ı kazâ, cereyân-ı ilâhî evlâd-ı Ya'kūb hakkında sâdır olmuş ise elbette yerini bulsa gerekdir. Şu hâlde Hazret-i Ya'kūb'un Mısır'a müteferrik kapılardan girmenin evlâdına bir menfa'ati olmayacağını i'tirâf ile berâber ber-vech-i âtî şu sûretle tavsiyede bulunmalarının fâ'idesi nedir? ﴿وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا اُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ مِنْ شَيْءٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾[163] "Oğullarım! Mısır'a bir kapıdan girmeyiniz. Müteferrik, müte'addid kapılardan giriniz. Ma'a hâzâ ben şu tedbîrimle Allah Te'âlâ'nın üzerinize vâki' olan kazâsından sizi iğnâ edemem (Zîrâ muhakkakdır ki hazer kaderi men'etmez). Hüküm ve kazâ ancak Allah Te'âlâ'nındır. Hükmünde ferd-i

160 Nüshada iki farklı âyet-i kerîme bir parantez içinde birbirinin devamıymış gibi yazılmıştır. "Her iş O'na döndürülür" mânasına gelen ﴿وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾ kısmı Hûd sûresinin (11) 123. âyetinden iktibas edilmiştir. ﴿فَسُبْحَانَ الَّذي بِيَدِه مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ise Yâsîn sûresinin (36) 83. âyeti olup "Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah'ın şanı yücedir! Ve siz O'na döndürüleceksiniz" mânasına gelmektedir.

161 İki farklı âyet-i kerîme bir parantez içinde birbirinin devamıymış gibi yazılmıştır. ﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ ibaresi Nisâ sûresinin (4) 195 ve 102. âyetlerinden muktebes olup "Tedbirinizi alın!" mânasına gelmektedir. "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" anlamındaki وَلَا تُلْقُوا بِاَيْديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ cümlesi ise Bakara sûresinin (2) 195. âyetinde geçmektedir.

162 Kemâleddin Efendi'nin me'hazi için bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* IV, 292.

163 Yûsuf 12/67.

âferîde ona müşârik olamaz; kazâsını infâza hîçbir şey mümâne'at edemez. Ebvâb-ı müteferrikadan Mısır'a girmek tedbîri de onun hüküm ve kazâsını tağyîr edemez. **[31[a]]** (Onun içün size bir fâidesi olamaz). Ben ancak O'na, Allah'a, tevekkül etdim. Başkasına değil. Lâyık olan mütevekkiller de ancak O'na tevekkül etmelidirler, başkasına değil."[164]

Kazâ-yı melhûzun gayri mübrem belki şart-ı mu'allak bir kazâ olması muhtemel bulunduğu içün 'abdin {الْمُقَدَّرُ كَائِنٌ}[165] kaziyyesine 'ilmi lâhık olmakla berâber esbâb-ı mu'tebereye tevessülde sa'y ve ictihâddan hâlî kalmaması lâzım geleceğini beyândır.

Çünkü kazâ biri mübrem dîgeri mu'allak olmak üzere iki kısımdır:

Kazâ-yı Mübrem: Bir şart ile meşrût ve bir sebebe merbût olmayan kazâdır. Meselâ falân şey filân vakitde şöyle olsun diye kat' u cezm tarîkiyle şeref-vârid olan hükm-i ilâhî gibi ki bu misillü kazâdan ihtirâz aslâ fâ'ide vermez. Belki teslîm ve inkıyâd üzere bulunmak lâzımdır.

Kazâ-yı Mu'allak: Bir şart ile meşrût ve bir sebebe merbût olan kazâdır. Meselâ falân adamın tezevvüc ederse evlâdı olmak ve filân musîbet eğer du'â edilirse def'edilmek gibi mukayyed olarak şeref-sudûr etmiş olan hükm-i ilâhîdir ki tezevvüc şart ve husûl-ı evlâd meşrût; du'â sebeb ve def'-i musîbet müsebbeb olmuşdur. Kezâlik tarlaya tohum ekmek sebeb olup ekin hâsıl olmak müsebbebdir. İşte bu misillü kazâ-yı mu'allakdan ihtirâz ve murâd-ı mu'allakı taleb mümkin olduğundan 'ıbâda lâzım olan, **[31[b]]** şürût ve esbâba teşebbüs ve tevessül etdikden sonra murâdâta tâlib olmakdır.

Hâsılı kazâ-yı ilâhî kullara göre bir emr-i meçhûl olup her bir işde sebeb ve şarta teşebbüs ve belki murâd olan şey ol sebeb ve şart vâsıtasıyla biiznillâh hâsıl olur ümmîd-i ma'kūliyle kullar içün lâzımü'l-icrâ bir vazîfe-i mahsûsa bilinerek kabûl edilmişdir.

---

164 **[Kemâleddin Efendi:]** Îzâh-ı maksad içün terceme-i âyete ilâve edilen fazla cümleler mu'terize içine alınmışdır.
Kemâleddin Efendi'nin "Zîrâ muhakkakdır ki hazer kaderi menetmez" diye tercüme ettiği cümlenin aslı فَإِنَّ الْحَذَرَ لا يَمْنَعُ الْقَدَرَ şeklindedir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, 182; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 292).

165 **[Kemâleddin Efendi:]** Ebüssuûd Efendi {الْمُقَدَّرُ كَائِنٌ} kelâm-ı meşhûrunu tağlît edip {اَلْمَقْدُوْرُ كَائِنٌ} denilmesini tasvîb etmişdir. Nitekim *Kasîde-i Münferice Tahmîsi'nin Şerhi*'nde de zikreylemişdim.
Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği yer için bk. Harpûtî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, s. 46. Kaynaklarda {الْمُقَدَّرُ كَائِنٌ} sözü hadis olarak geçmektedir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 215 [hadis nr. 2325]).

Evlâd-ı Ya'kūb 'aleyhisselâm hakkında isâbet-i 'aynü'l-kemâl husûsuna gelince bu mücerred onların hakkında mukadder olmadığı içün vâki' olmamışdır. Yoksa isâbet-i 'ayn muktezâ-yı kazâ-yı ilâhîden olduğu hâlde tedbîr-i mezkûr sebebiyle mündefi' olmuş değildir.

Tedbîr koned bende vü tedbîr nemând
Takdîr-i Hudâvend be-tedbîr nemând.[166]

Celâleddîn Rûmî hazretleri kazânın mübrem kısmını murâd ederek buyurmuşdur ki:

Ger şeved zerrât-ı âlem hîle-pîç
Bâ-kazâ-yı âsmân hîçend ü hîç

Her çi âyed z'âsman sûy-ı zemîn
Ne mefer dâred ne çâre ne kemîn[167]

Hîlehâ vü çârehâ ger ejdehâst
Pîş-i illallâh ânhâ cümle lâst.[168]

Şâ'ir-i şehîr Enverî'nin:

Her belâyî ke'z âsmân âyed
Gerçi bâ dîgerî kazâ bâşed
Ber zemîn nâ-resîde mî gûyed
*Hâne-i **Enverî** kücâ bâşed.*[169]

[32ª] kıt'a-i mübâlağa-kârânesi derece-i iğrâkı da geçmiş olan ekâzîb-i şi'riyyeden olduğu bedîhîdir.

---

166 **[Kemâleddin Efendi:]** Kul tedbîr yapar. Ma'a hâzâ bî-te'sîrdir. Fakat takdîr-i ilâhî tedbîre benzemez ya'nî mü'essirdir.
Dîvân-ı Kebîr'de bu beyit "Tedbîr koned bende vü takdîr nedând / Tedbîr be-takdîr-i Hudâvend nemând" şeklindedir (bk. Mevlânâ, *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, II, 67 [652. Gazel]). Kemâleddin Efendi bu beyti, beyitten önceki mevzuyu ve bu beyti takip eden *Mesnevî*'deki beyitleri İsmâil Hakkı Bursevî'den (*Rûhu'l-beyân,* IV, 296-97) nakletmiştir.

167 Bk. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî,* III, 18. Birinci beytin ikinci mısraındaki "hîçend ü hîç" ibaresi *Mesnevî*'de "hîçend hîç" şeklindedir.

168 **[Kemâleddin Efendi:]** Kazâ-yı ilâhîye karşı bütün zerrât-ı 'âlem hîlesâz olsa yine hîç hükmünde kalır. Gökden yere inen kazânın saklanacak, kaçacak yeri ve çâresi yokdur. Bütün hîleler ve çâreler birer ejdehâ olsa bile Cenâb-ı Allah'a karşı hepsi ma'dûm hükmünde kalır (bk. Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî,* III, 37).

169 **[Kemâleddin Efendi:]** Gökden gelen her belâ dîger bir şahıs içün mukadder ve kazâ olsa bile daha yere inmeden Enverî'nin hânesi nerdedir diyor (bk. Enverî, *Külliyyât*, s. 581). İkinci mısradaki "bâ dîgeri" ibaresi *Külliyât*'ta "ber dîgeri" şeklindedir.

Takdîr-i ilâhî hasebiyle umûr üç kısım oluyor:

Kısm-ı Evvel: Muktezâ-yı hikmet-i ilâhiyye olarak husûlü insân içün mukadder olmayan emrdir. Bu kısmı mukadder olmadığı içün taleb ve temennî fâidesizdir.

Kısm-ı Sânî: İnsânın irâde ve kudreti olmaksızın husûlü insân içün mukadder olan emrdir. Hüsn ü cemâl, i'tidâl-i mizâc, selâmet-i a'zâ gibi. Bu kısmı da kulun irâdesi ta'alluk etmeyip makdûr-ı beşer olmadığı içün taleb ve temennî beyhûdedir.

Kısm-ı Sâlis: İnsânın irâde ve kudretini sarf ve sa'y ü kesbetmesi şartıyla husûlü insân içün mukadder ve ol vechile hâsıl olan emrdir. 'İlim ve 'amel gibi.

'Akıl ve temyîz teklîf-i şer'î ile mükellef ve me'mûr olmanın sebebi olduğu gibi sarf-ı irâde ile sa'y ve kesb dahi hayr ü şerrin ve sevâb ü 'ıkābın sebebidir. Kesb ve sa'y olmayınca matlûb hâsıl olmaz. Meselâ çift sürüp tarlaya tohum ekmek ekin hâsıl olmanın sebep ve şart-ı 'âdîsi olduğundan,

Bitmiyor ekmesizin mezra'ada el-hâsıl
Kime lâzım ise ekmek ona lâzım ekmek

diyoruz.[170]

'Allâme-i Rûm Ebüssuûd Efendi merhûmdan menkūl olan şu fetvâ-yı şerîfe sûretini -mebhase münâsib bulduğumuz içün- derc-i sahîfe-i beyân ediyoruz:

Zeyd'in mâlı ve 'ilmi ve kesbi, kesb ve kesbde sa'y ile mukadderden ziyâde olur mu?

el-Cevâb: Kesb ü sa'y ile mukadder olandan ziyâde olmak muhâldir. Kesb ü sa'y etmediği **[32^{b}]** takdîrce mukadder olandan ziyâde olur. Ketebehü'l-fakīr Ebüssuûd 'ufiye 'anhu.[171]

---

170 Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden ve XV. asır Bayramiyye şeyhlerinden Abdal Sultan'a (Şeyh Muhyiddin Akbıyık) atfedilen bu beyit Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ında (s. 221), "Ekmeyen biçmedi bu mezra'ada el-hâsıl / Kime lâzım ise ekmek ana lâzım ekmek" şeklinde kayıtlıdır.

171 Bk. Velî b. Yûsuf (Yegân Efendi, Ebüssuûd Efendi'nin fetva kâtibi, ö. 998/1589), *Mecmûatü'l-fetâvâ,* vr. 218^{b}; Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı [Şeyhülislâm Minkārîzâde] Yahyâ Efendi*, vr. 15^{b} (derkenar); Seyyid Hamdullah, *Muînü'l-müftî*, vr. 4^{b} (derkenar). Ebüssuûd Efendi'nin fetvasıyla ilgili bu kaynaklara şu çalışma vesilesiyle ulaşıp fetvayı teyit etme imkânı bulduk: Düzenli, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları", s. 137-38.

Beyzâvî hazretleri ﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ﴾[172] kavl-i şerîfinin tefsîrinde ta'lîlen ve zeylen buyuruyor ki: Mukadder olmayanı temennî hikmet-i ilâhiyyeye mu'ârazadır. Kesb ile mukadder olanı temennî mahzâ hazzı tazyî' ve batâletdir. Ve bilâ kesb mukadder olanı temennî dahi zâyi' ve muhâldir.[173]

Mu'tezile tâ'ifesi hikmetden gaflet ve sâ'ika-i cehâletle şürûr ve ma'âsînin takdîr ve kazâ-yı ilâhî ile olduğunu inkâr ve onları nefs-i emmâre ve şeytân ihdâs eder diye bâtıl bir i'tikād ihtirâ' ve îcâd etmişlerdir. Kibâr-ı fırka-i İslâmiyye'nin birincisi olup mü'ahharen yirmi fırkaya inkısâm etmiş olan fırka-i mezkûre "kader"i nefyedip, "Küfür ve şer ve zulüm vesâir ma'âsî Hudâ'nın takdîriyle değildir. Kul, fi'linin hâlıkıdır" dediklerinden dolayı "Kaderiyye" nâmını almışlardır. Hattâ fahr-ı 'âlem -sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem- efendimiz hazretleri kendi ümmetinden böyle bir fırkanın zuhûr edeceğini nûr-ı nübüvvetle keşfetmiş olduğundan bunların hakkında {الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسُ هَذِهِ الأُمَّةِ، إِنْ مَرِضُوا فَلا تعُودُوهُمْ، وَإِنْ مَاتُوا فَلا تَشْهَدُوهُمْ}[174] buyurdukları gibi bir de {هُمْ خُصَمَاءُ اللهِ فِي الْقَدَرِ}[175] buyurmuşlardı.

'Aceb zemm etdi ol kavm-i habîsi
"Mecûsü hâzihi'l-ümme" hadîsi.[176]

Ma'atteessüf mefhar-i müfessirîn 'allâme-i bî-karîn Mahmûd Zemahşerî dahi bu tâifenin müte'assıb ve pîşvâlarındandır. Binâen'aleyh tefsîr-i bî-nazîri olan *Tefsîr-i Keşşâf* kavâ'id-i mezheb-i ehl-i i'tizâl ile mâlâmâldir.

Kaderi isbât edip de hayrın da şerrin de hâlıkı Cenâb-ı Allah olduğunu i'tikād ederek {بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللهِ تَعالى} diyen ehl-i sünnet kadere **[33ª]** nisbet olunup da "Kaderiyye" nâmını almaya kaderi nefyeden Mu'tezile'den ehak ve elyak değil midirler?

- Hayır değildirler.

---

172 "Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzulayıp durmayın" (en-Nisâ 4/32).

173 Kemâleddin Efendi'nin tercüme ettiği kısım için bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl,* I, 351.

174 **[Kemâleddin Efendi:]** Kaderi inkâr eden tâife bu ümmet-i İslâmiyye'nin Mecûsîsi'dir. Onlar hasta olurlarsa 'ıyâde etmeyin, ölürlerse cenâzelerine hâzır olmayınız (bk. Ebû Dâvûd, *Sünen,* II, 634 [hadis nr. 4691]); İbn Adî, *el-Kâmil,* II, 625-26. Kemâleddin Efendi'de "إِنْ مَرِضُوا" ibaresinin başında fazladan bir "و"vardır (وإِنْ مَرِضُوا).

175 **[Kemâleddin Efendi:]** Onlar kader hususunda Allah'ın husemâsıdırlar (bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, XV, 75 [hadis nr. 11925]; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* VII, 263 [hadis nr. 6506]).

176 İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî,* s. 185.

Çünkü hadîs-i mezkûr Kaderiyye nâmını alanların iki hâlik isbâtı husûsunda Mecûs'a müşârik olmalarını iktizâ ve iş'âr ediyor. Şu hâlde "Hayr ve şer hep Allah'ın takdîriyledir" diyenlere Kaderiyye nâmı hîç yakışık almaz. Zîrâ onlar ile Mecûs beyninde hîçbir vechile müşâreket ve müşâbehet yokdur ki hadîs-i şerîfde mezkûr olan Kaderiyye nâmının bunlara hamli sahîh olabilsin. Fakat kaderi nefyedip "Kul fi'linin hâlikıdır, ma'âsî-yi beşer Hudâ'nın takdîriyle değildir" diyerek kabâ'ih ve şürûrun halk ve îcâdını kula isnâd ve bu cihetle Mecûs gibi iki hâlik isbât eden Mu'tezile'nin Mecûs'a müşâreket ve müşâbehetleri bedîhî idüğünden "Kaderiyye" nâmının bunlara hamli sahîh ve münâsib olduğunda iştibâh yokdur. Hem de ikinci hadîs-i şerîfde beyân buyurulan husûmet ancak Cenâb-ı Hakk'ın murâd etmediği ve belki kerîh gördüğü şeyleri kendileri îcâda kādir olduklarını i'tikād edenlere sezâ olur. Yoksa "Hayır ve şer, kâffe-i umûr Hudâ'nın takdîriyledir" diyenler içün bir gûne husûmet mutasavver olmaz. Kazâ ve kader yek-dîgerinden ayrı şeyler olduğuna, rivâyet olunan vak'a-i âtiye şehâdet eyler.

Emîrü'l-mü'minîn Hazret-i Ömerü'l-Fârûk -radıyallâhu 'anhü- Şâm'a müteveccih-i 'azîmet olduğu hâlde Şâm'da "tâ'ûn" denilen 'illet-i müstevliye-i sâriyenin zuhûr etdiğini işitmekle şehre girmeyip semt-i âhere munsarıf olmuşdu. Ebû 'Ubeyde İbnü'l-Cerrâh **[33b]** -radıyallâhu 'anhü- halîfe-i müşârün ileyhin Şâm ciheti ser'askeri idi. Ona {أَتَفِرُّ مِنَ الْقَضَاءِ يا أميرَ الْمُؤْمِنِين؟} dedi. Hazret-i Ömer b. el-Hattâb dahi {أَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللهِ إِلَى قَدَرِهِ} diye cevâb verdi.[177] "Kader-i ilâhî kazâ sûretini bulmadıkça def'-i ilâhî mercûdur" demek istedi. Bu misillü bir su'âle karşı Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerinin de öyle bir cevâb vermiş olduğu mervîdir.[178] Ma'a hâzâ İbn Esîr demişdir ki: "Kazâ ve kader mütelâzımlardır. Ehadühümâ âherden münfek olmaz. Zîrâ kader esas, kazâ binâ menzilesindedir."[179]

Şâyân-ı zikr olan mesâ'il-i mühimmedendir ki İmâm Tirmizî, 'Ubâde b. es-Sâmit hazretlerinin rivâyetiyle sâhib-i şerî'at, vâkıf-ı her hakîkat efendimize isnâd ederek şöyle bir hadîs-i şerîf zikretmişdir: {أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ القَلَم ثُمَّ النُّون وَهِيَ

177 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* XI, 503-9 (hadis nr. 5729); Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* IV, 1740-41 (hadis nr. 2219); Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* VI, 347.

178 Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği, bazı risâlelerde de mehaz gösterilmeden Hz. Peygamber'e atfedilen bu rivayet çoğunlukla Şiî kaynaklarda Hz. Ali'nin sözü olarak nakledilmektedir. Buna göre, Hz. Ali bir gün yıkılmak üzere olan bir duvarın dibinden geçerken hızlanır. Yanındakiler ona, "Ey emîre'l-mü'minîn! Kaçıyor musun yoksa?" deyince "Evet, Allah'ın kazâsından kaderine kaçıyorum!" der (bk. İbn Bâbaveyh [Şeyh Sadûk], *et-Tevhîd*, s. 369; Mâzenderânî, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, V, 6; aynı rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda bk. Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, XII, 221).

179 İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, X, 104.

الدَّوَاةُ فَقَالَ لَهُ اكْتُبْ قَالَ مَا أَكْتُبُ؟ قَالَ اُكْتُبِ الْقَدَرَ فَكَتَبَ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى الأَبَدِ ثُمَّ خَتَمَ عَلَى فَمِ الْقَلَمِ فَلَمْ يَنْطِقْ وَلا يَنْطِقُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ}[180]

İmâm Taberânî de Ebü'd-Derdâ' hazretlerinin rivâyetine istinâd ile şu lafz üzere bir hadîs-i şerîf rivâyet ediyor: ، {فَرَغَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ عَبْدٍ مِنْ خَمْسٍ: مِنْ أَجَلِهِ، وَرِزْقِهِ وَأَثَرِهِ [أَيْ عَمَلِهِ]، وَمَضْجَعِهِ [أَيْ مَحَلِّ مَوْتِهِ]، وَشَقِيٍّ، أَوْ سَعِيدٍ}[181] **Hattâ üdebâdan biri şu hadîs-i şerîfe binâen şöyle demişdir:**

جَرٰى قَلَمُ الْقَضَاءِ بِمَا يَكُونُ
فَسِيَّانَ التَّحَرُّكُ وَالسُّكُونُ
جُنُونٌ مِنْكَ أَنْ تَسْعَى لِرِزْقٍ
وَيُرْزَقُ فِي غِشَاوَتِهِ الْجَنِينُ[182]

Zikrolunan ehâdîs-i şerîfenin sarâhat-i delâletine binâen 'ulemâ-yi kirâmın bir kısm-ı a'zamı, başda Hazret-i 'Alî -kerremallâhu vechehû- olduğu hâlde "Levh-i mahfûz mahv u isbât kabûl etmez" demişler ve ﴿يَمْحُوا اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾[183] **[34a]** âyet-i kerîmesini umûr-ı dünyâdaki ihtilâf ve tebeddüle hamlederek ﴿وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ﴾ ﴿وَاَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً اٰخَرِينَ﴾[184] kavl-i şerîfini de şâhid göstermişlerdir.

---

180 **[Kemâleddin Efendi:]** Cenâb-ı Allah'ın ibtidâ yaratdığı kalem, sonra devâtdır. Kaleme "yaz" dedi. "Ne yazayım" deyince "Makdûrât ve mahlûkātı mufassalen yaz" buyurdu. Kalem de mukaddem ve mu'ahhar olanları olacakları yazdı. Mu'ahharan kalemin ağzını mühürledi. Daha nâtık olmadı ve kıyâmete kadar da nâtık olmaz. Bir şey yazmaz (bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, LVI, 208; İbn Adî, *el-Kâmil,* VI, 2273; hadisin baş kısmı أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ şu kaynaklarda da mevcuttur: Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, IV, 29 [hadis nr. 2155]; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek,* IV, 450 [hadis nr. 3735]).

181 **[Kemâleddin Efendi:]** Cenâb-ı Allah her bir kulunun eceli, rızkı, 'ameli, ölecek yeri, şakī ve sa'îd olması hakkında beş husûsdaki hükmünü vermiş bitirmişdir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVI, 73-74 [hadis nr. 21620]; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* XV, 37 [hadis nr. 11869]; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* IV, 99 [hadis nr. 3144]).

182 **[Kemâleddin Efendi:]** Kalem, kazâ-yı ilâhî, olacak zuhûra gelecek şeyler hakkında ezelen cârî olmuşdur. Şu halde hareket ve sükûn yek-dîgerine müsâvî 'addediliyor. Ana karnındaki çocuk mestûr olduğu perde-i rahim içinde merzûk olurken rızk için senin çabalaman 'âdetâ cinnetdir.
Kaynaklarda III. (IX.) asır Arap şairlerinden İbnü'r-Rûmî ve Ebü'l Hayr el-Kâtib el-Vâsıtî ile V. (XI.) asır şairlerinden Ebü'l-Ferec İbn Hindû'ya atfedilen kıta birçok dinî, edebî eserde yer almaktadır (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 283; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, s. 241; Seâlibî, *Hâsü'l-hâs*, s. 74). "لِرِزْقٍ" kelimesi Kemâleddin Efendi'nin nüshasında "لِرِزْقِهِ"; "الْجَنِينُ" kelimesi de "الْجُنُنُ" şeklinde yazılmıştır.

183 "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O'nun katındadır (er-Ra'd 13/39).

184 Nüshada bitişik yazılan bu ibareler iki farklı âyet-i kerîmeden alınmıştır. ﴿وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ﴾ kısmı İsrâ sûresinin 17 âyetinde, ﴿وَاَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً اٰخَرِينَ﴾ kısmı ise En'âm sûresinin 6. âyetinde geçmektedir. Kemâleddin Efendi'nin kastettiği âyet şu olmalıdır: ﴿اَلَمْ يَرَوْا

- En evvel yaradılan {أَوَّلُ ما خَلَقَ اللهُ نُورِي}[185] hadîs-i şerîfi muktezâsı üzere nûr-ı Muhammedî değil midir? Hattâ onunçün şâ'ir-i şehîr Gālib Dede merhûm şöyle demişdi:

Çün "evvelü mâ halak"dur ol nûr
Sâni-i Hudâ disem de ma'zûr.[186]

- Evet, en evvel yaradılan şey hakkında {أَوَّلُ ما خَلَقَ اللهُ نُورِي} ve {أَوَّلُ ما خَلَقَ اللهُ العَقْل}[187] **ve** {أَوَّلُ ما خَلَقَ أللهُ الْقَلَم}[188] diye zâhiren yek-dîgeriyle mütenâkız üç türlü hadîs-i şerîf vârid olup muhakkıkīn tarafından bunların hepsiyle hakīkat-i Muhammediyye ve nûr-ı Ahmediyye'den 'ibâret olan hakīkatü'l-hakā'ik kasd ve irâde buyurulmuşdur denilip araları tevfîk edilmişdir.

Lâhika-i beyân olmak üzere 'ilâveten şunu da 'arzederim ki İmâm A'zam Ebû Hanîfe hazretleri *Fıkh-ı Ekber*'inde "Dünyâ ve 'ukbâda hîçbir şey mevcûd ve hâdis olmaz, illâ Cenâb-ı Allah'ın meşiyyet ve irâdesi ve 'ilmi ve kazâ ve kaderi ve levh-i mahfûza yazılmasıyla mevcûd ve hâdis olur bulunur" dedikden sonra[189] "'İbâdın şu hâlde hükm-i kat'î ve kazâ ve kader-i ilâhîye muhâlefete kudreti olamayacağı zarûrî olmağla ef'âl-i 'ibâdda cebr-i tâm ve ıztırâr lâzım gelir" diye bir suâl tevehhüm olacağına kanâ'at hâsıl etdiğinden suâl-i mukaddere cevâb olmak üzere {وَلٰكِنْ كَتَبَهُ بِالْوَصْفِ لا بِالْحُكْمِ}[190] buyurmuş ve bununla suâl-i mütevehhim-i mezkûru def'eylemişdir.

Ya'nî Hak sübhânehû ve te'âlâ hazretleri levh-i mahfûzuna, "Her şey hakkında filân nesne şöyle olur. Meselâ falân kimseler ihtiyârlarıyla kâfir ve filân kimseler de ihtiyâr ve irâdeleriyle mü'min olurlar. Vesâir eşyâ da şöyle olur" diye her nesnenin evsâf ü ahvâlini ve kulların irâde ve kasdlarını îcâda sebeb olmak üzere yazmışdır. Yoksa emir ve nehyin hükm-i kat'îsi tarîkiyle "Filân şey böyle olsun falân kimseler de şöyle olsunlar" diyerek yazmamışdır. Şu hâlde cebr ve ıztırâr lâzım gelmeyeceği beyândan müstağnîdir.[191]

كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنّٰاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَاراً وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً اٰخَرِينَ) "Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmış, topraklarından nehirler akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik ve onların ardından başka bir nesil yarattık" (el-En'âm 6/6).

185 Bk. Süyûtî, *Tahrîcü ehâdîsi şerhi'l-Mevâkıf*, s. 32 (hadis nr. 12); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 264-65 (hadis nr. 827).

186 Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, s. 26.

187 Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 263 (hadis nr. 822); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, X, 669-70.

188 Kaynak için bk. 180. dipnot.

189 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 72.

190 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 72.

191 Kemâleddin Efendi'nin buradaki izahları ile Ali el-Kārî'nin *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*'indeki

İşte bu ifâdeden müstebân oluyor ki hazret-i imâm-ı hümâm yukarıdan beri mevzû‘-ı bahsimiz olan suâl-i ma‘hûda ‘ulemâ ve mütekellimîn tarafından verilmiş olan cevâb-ı savâbın esâsını yine kendisi teşkîl edip şu kadar ki tarz-ı dîgerde hasm-ı mâdde-i işkâl ve ifâde-i merâm buyurmuşdur.

Şeyh-i Ekber Muhyiddîn b. ‘Arabî hazretlerinin müellefât-ı kudsiyye ve musannefât-ı nefîselerinden olan *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin [**34[b]**] ‘ilm ve ma‘lûm-ı ilâhiyye mes'elelerindeki iştibâh ve iltibâsı mücerred gâibi şâhide ilhâk ve kıyâsdan neş'et etdiğini ve hâlbuki vâcib te‘âlâ ve tekaddes hazretlerinin mümkinât ve muhâlâta hîçbir vechile nisbeti câiz ve sahîh olmayacağını iş‘âr eden ‘ibâre-i belîğalarını ‘alâ vechi't-teberrük ber-vech-i âtî ‘aynen nakl ve iktibâs ederek risâle-i ‘âcizânemize hitâm veriyoruz:

{افْتَهَمْ قَوْلُهُ تَعالٰى حَتَّى نَعْلَمَ} [محمد ١٣/٧٤] فَنَعْلَمَ إنْ كُنْتَ ذا فَهْمٍ مَنْ أعْطاهُ الْعِلْمَ مَنْ عَلِمَ الشَّيْءَ قَبْلَ كَوْنِهِ فَمَا عِلْمُهُ مِنْ حَيْثُ كَوْنِهِ وَ إنَّما عِلْمُهُ مِنْ حَيْثُ عَيْنِهِ. مِنْ أيْنَ عَلِمَ إنّ العَيْنَ يُكَوِّنُ وَ لَيْسَ فِي الْعَدَمِ مُكَوِّنٌ. هٰذا القَدَرُ مِنَ العِلْمِ أعْطَاهُ جُودَهُ وَ حَكَمَ بِه وُجُودَهُ. وَمِنْ ذٰلِكَ سَرَّ تَنَعُّمِ الْعِلْمِ لِتَنَعُّمِ الْحُكْمِ. أعطٰى عِلْمَ التَّحْقِيقِ وَ عِلْمَ الرُّسُومِ أنَّ العِلْمَ يَتَغَيَّرُ بِتَغَيُّرِ الْمَعْلُومِ وَلا يَتَغَيَّرُ الْمَعْلُومُ إلّا بِالْعِلْمِ. فنَقُلْ لَنَا كَيْفَ الْحُكْمُ. هٰذِهِ مَسْأَلَةٌ حَارَتْ فيهَا العُقُولُ وَ مَا وَرَدَ فيهَا مَنْقُولُ. فَكَيْفَ أقُولُ مَنْهَجُ الأدِلَّةِ إنَّ الْعِلَّةَ لَا تَكُونُ مَعْلُولَةً لِمَنْ هِيَ عِلَّةٌ. مَا أتٰى عَلٰى مَنْ أتٰى مِنَ الْإلْتِبَاسِ إلّا مِنْ إلْحَاقِ الْغَائِبِ بِالشّاهِدِ فِي الْقِيَاسِ. فَمِنْ فَسادِ النَّظَرِ حُكْمُكَ عَلٰى الْغَائِبِ حُكْمُكَ عَلٰى مَنْ حَضَرَ. لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ وَ أيْنَ الْوَاجِبُ مِنَ الْمُمْكِنِ وَ الْمُحَالِ وَ أيْنَ الْحَالُ مِنَ الْمُحَالِ. لِكُلِّ عَيْنٍ حَدٌّ عِنْدَ كُلِّ أحَدٍ فَلا تَغُرَّنَّكَ الْأمْثَالُ فَإنَّها عَيْنُ الْإضْلَالِ.[192]

Hâzâ mâ zahara li'l-‘abdi'l-fakīr, ilâ rahmeti rabbihi'l-kadîr, fi'l-ûlâ ve'l-âtî; **Muhammed Kemâlüddîn el-Harpûtî** el-müftî bi-merkezi vilâyeti Ma‘mûretü'l-‘azîz. Ce‘alellâhu te‘âlâ akvâlehû muvâfıkaten li-mezâki ehli't-tahkīki ve't-temyîz ve ef‘âlehû hâliseten li-marzâtihi te‘âlâ ke'z-zehebi'l-ibrîz. Allâhümme salli ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî bi‘adedi külli ma‘lûmin lek. Ve'l-hamdülillâhi rabbi'l-‘âlemîn.

Kad isterâhe'l-kalemü'l-hakīr ‘an meşâkki'l-beyâni ve't-tahrîr fî yevmi'l-isneyni ve hüve yevmü'l-‘âşiru min eyyâmi şehri saferü'l-hayr fî seneti erba‘a ve erba‘îne ve selâsemi'ete ve elfin, min sinî['l]-hicreti, men lehü'l-‘izzü ve'ş-şeref.

[10 Safer] 1344 [30 Ağustos 1925 Pazartesi].

وَلٰكِنْ كَتَبْتُهُ بِالْوَصْفِ لا بِالْحُكْمِ cümlesiyle ilgili açıklamaları arasında büyük benzerlikler vardır (bk. Ali el-Kārî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 39).

192 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* VIII, 90. Kemâleddin Efendi'de "أعْطاهُ" "اعْطاء"; "مِنَ الْمُمْكِنِ وَ" "وَ أيْنَ الْواجِبُ مِنَ الْمُمْكِنِ وَ الْمُحَالِ"; "لِمَنْ هِيَ لَهُ عِلَّةٌ" "لِمَنْ هِيَ عِلَّةٌ"; "مُكَوِّنٌ" "مُكَوِّنٌ"; "يُكَوِّنُ" "تُكَوِّنُ" "الْمُحَالِ" şeklinde.

Bibliyografya

Abdurrahman-ı Câmî, *ed-Dürretü'l-fâhire fî tahkīki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hukemâ*, Kahire: Muhyiddin Sabri, 1328.

Abdurrahman-ı Câmî, *Şerh-i Rubâiyyât*. *Mecmûa-i Molla Câmî* içinde, İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, 1309.

Abdülhamid Hamdi Efendi, *Hâşiye cedîde ale's-Siyâlkûtî*, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1287.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, haz. Ahmed el-Kalâş, I-II, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 1351.

Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, t.y.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Ahmed M. Şâkir- Hamza Ahmed ez-Zeyn, I-XX, Kahire: Dârü'l-hadis, 1416/1995.

Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1422/2002.

Ali el-Kārî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Arabiyyeti'l-kübrâ, 1327.

Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı [Şeyhülislâm Minkârîzâde] Yahyâ Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1087.

Belîğ, İsmâil, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa: Hüdâvendigâr Matbaası, 1287.

Beyhakī, Ahmed b. Hüseyin, *el-Kazâ' ve'l-kader*, haz. Muhammed b. Abdullah Âlu Âmir, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1420/2000).

Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl,* haz. M. Subhî b. Hasan Hallâk – Mahmûd Ahmed el-Atraş, I-III, Dımaşk: Dârü'r-Reşîd, 1421.

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh,* haz. Takıyyüddin en-Nedvî, I-XV, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-42.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevakıf Şerhi (Metin-Çeviri),* çev. Ömer Türker, I-III, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, 2015.

Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi, *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-behiyye, 1310.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *el-Müsnedü'l-câmi',* haz. Nebîl b. Hâşim Abdullah el-Gamrî, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.

Düzenli, Pehlul, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları" (doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Ebû Azbe, *er-Ravzatü'l-behiyye fîmâ beyne'l-Eşâire ve'l-Mâtürîdiyye,* Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifi'n-Nizâmiyye, 1322.

Ebû Dâvûd, *Sünen,* haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-III, Beyrut: Dârü'l-cinân, 1988.

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber,* haz. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I-X, Kahire: Matbaatü's-saâde, 1394-99/1974-79.

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Tasaffuhü'l-edille*, haz. Wilferd Madelung – Sabine Schmidtke, Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.

Enverî, Evhadüddin, *Külliyyât-ı Nazm-ı Enverî*, y.y.: Matbaa-i Münşî Nevl-i Kişver, 1897.

Eş'arî, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn,* haz. Helmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963.

Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn,* haz. Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân, I-V, Beyrut: Dârü'l-kalem, t.y.

Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, haz. Semih Dugaym, Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1994.

Gelenbevî, *Celâl Hâşiyesi,* Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, nr. 12390/YZ0556.

Gölcük, Şerafettin -Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XIII, 552-555.

Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân*, Tahran: Neşr-i Pârsâ, 1379.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-XII, Riyad: Dârü'l-meymân, 1435/2014.

Harpûtî, Abdüllatîf, *Tenkīhu'l-kelâm*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1330.

Harpûtî, Kemâleddin, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir*, Ma'mûretülazîz: Vilâyet Matbaası, 1317.

Haydar el-Âmülî, *Esrârü'ş-şerîa ve etvârü't-tarîka ve envârü'l-hakīka*, Beyrut: Dârü'l-hâdî, 2003.

Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, haz. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-XXIII, Cidde: Dârü'l-minhâc, 1436/2015.

İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1404-1405/1984.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım, *Târîhu Medîneti Dımaşk,* haz. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî, I-LXXX-, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1415/1995-.

İbn Bâbeveyh [Şeyh Sadûk], *et-Tevhîd*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, t.y.

İbn Ebû Şerîf, Kemâleddin, *el-Müsâmere fî şerhi'l-Müsâyere fî ilmi'l-kelâm*, I-II, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2006.

İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga,* haz. Muhammed İbrâhim, I-XI, Bağdad: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 2007.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, haz. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'büdû ve iyyâke nesteîn* haz. M. Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1996.

İbn Mâce, *Sünen,* haz. M. Mustafa el-A'zamî, I-IV, Riyad: Şerîketü't-tıbâati'l-Arabiyye, 1984.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *el-Kasîdetü't-tâiyye fi'l-kader*, haz. Muhammed b. İbrâhim Ahmed, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1424/2003.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* haz. Ahmed Şemseddin, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsü'l-hikem*, haz. Ebü'l-Alâ Afîfî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, t.y.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl,* haz. Abdülkādir el-Arnaût, I-XIII, Beyrut: Mektebetü dâri'l-beyân, 1972.

İbnü'l-Hümam, *el-Müsâyere fî ilmi'l-kelâm ve'l-akāidi't-tevhîdiyyeti'l-münciye fi'l-âhire,* haz. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyyetü't-ticâriyye, t.y.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, İstanbul: Bosnavî Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1294.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, İstanbul: Matbaa-i Kürsi-i Hilâfet-i Hak, 1256.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I-X, İstanbul: Mektebet-i Eser, 1389.

İshak Zencânî, *Nazmü'l-leâlî (Manzûme-i Akāid)*, İstanbul: Hattat Tevfik Efendi Matbaası, 1291.

İyâd eş-Şâfiî, *el-Mefâhirü'l-aliyye fi'l-meâsiri'ş-Şâzeliyye*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2004.

Karaca, Songül "Kadızâde Mehmed Efendi Manzûme-i Akāid" (yüksek lisans tezi), Recep Tayyib Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2012.

Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin *Rekāik: Hadîs-i Erbaîn* Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2015): 57-94.

Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 49 (2015): 29-125.

Karataş, Ahmet, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 50 (2016): 71-135.

Karnî, İsmail M., *el-Kazâ' ve'l-kader inde'l-müslimîn: Dirâse ve tahlîl*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1427/2006.

Kemalpaşazâde, *Nigâristân,* Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4338.

Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb,* haz. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, I-II, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1407/1986.

Kurtoğlu, Orhan, "Lebîb Divânı" (doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn,* haz. M. Kerîm Râcih, Beyrut: Dâru ikra', 1985.

Mâzenderânî, M. Sâlih, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, I-V, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000.

Mecmûa, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, nr. 36143.

Mevlânâ, *Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, haz. Bedîüzzaman Firûzanfer, I-VII, Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1337.

Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I-VI, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1268.

Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978.

Muâfâ en-Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlihu'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâsıhu'ş-şâfî,* haz. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426/2005.

Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî*, haz. Abdülvehhâb Abdüllatîf, I-X, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1404.

Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* haz. M. Fuâd Abdülbâkī, I-V, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1955.

Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* haz. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî - Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, I-VI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1991.

Osman Abdülmennân Efendi, *Me'va'r-regāib fî mecdi'n-nesâih*, İstanbul: Bosnevî Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1306.

Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât,* haz. Ülker Yeniacun, İstanbul: Marifet Yayınları, 2006.

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Recâizâde Mahmut Ekrem, Bütün Eserleri II*, haz. İsmail Parlatır v.dğr., I-III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Remzî, M.M., *Telfîku'l-ahbâr ve telkīhü'l-âsâr fî vakāii Kazan ve Bulgar ve mülûki't-Tatar*, I-II, Orenburg: Matbaatü'l-Kırîmiyye el-Hüseyniyye, 1908.

Seâlibî, Ebû Mansûr, *Hâsü'l-hâs*, Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, t.y.

Seyyid Hamdullah, *Muînü'l-müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî (Fetâvâ-yı Pîr Mehmed Üskübî),* Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1094.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958-68.

Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, haz. Abbas Ahmed Sakr-Ahmed Abdülcevâd, I-IX, y.y.: Matbaatü Hattâb, t.y.

Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi ehâdîsi'l-meşhûre*, haz. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, 1986.

Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, I-II, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, t.y.

Süyûtî, *Tahrîcü ehâdîsi şerhi'l-Mevâkıf,* haz. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986.

Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, haz. M. Hasan İsmâil eş-Şâfiî, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1999.

Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. M. Nur Doğan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.

Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekāiku'n-nu'mâniyye ve Zeylleri: Vekāyiu'l-fuzalâ I,* haz. Abdülkadir Özcan, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, haz. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, I-XI, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1405-16/1985-95.

Tahrânî, Seyyid Muhammed Hüseynî, *Kitâb-ı Tevhîd-i İlmî ve Aynî*, Tahran: Devre-i Ulûm ve Maârif-i İslâm, 1410.

Teftâzânî, *Şerhu'l-Makāsıd*, haz. Abdurrahman Umeyre, I-V, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989.

Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr: Sünenü't-Tirmizî*, haz. Beşşâr Avvad Ma'rûf, I-VI, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1998.

Velî b. Yûsuf (Yegân Efendi), *Mecmûatü'l-fetâvâ,* İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 187.

Yurdagür, Metin, "Harpûtî, Abdüllatîf", *DİA,* XVI, 235-37.

Zebîdî, M. Murtazâ, *İthâfü's-sâdeti'l-müttakīn bi-şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, I-X, Beyrut: Müessesetü't-târîhi'l-Arabî, 1994.

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, haz. Şuayb el-Arnaût, I-XXIII, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1402-1405/1982-85.

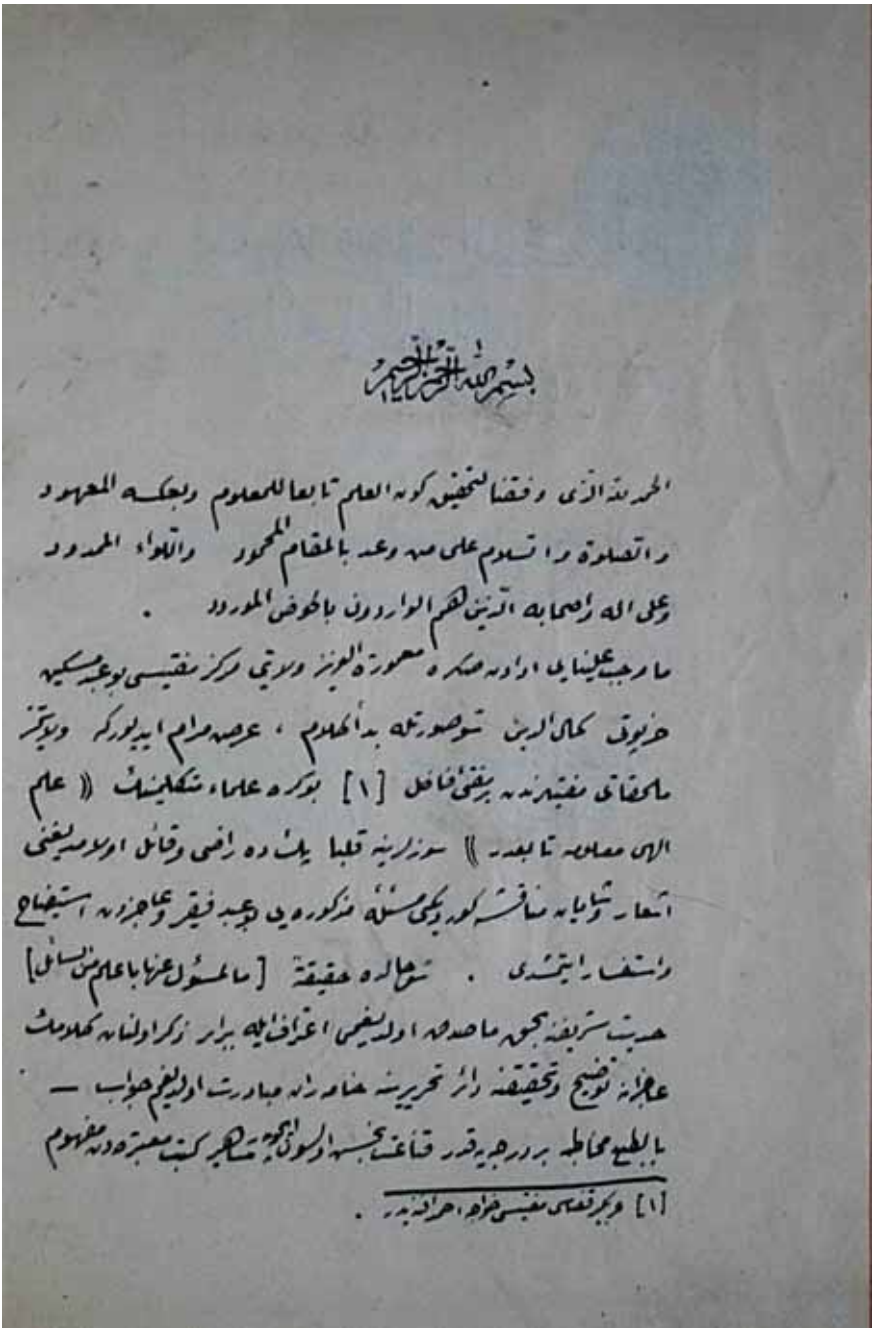
Zemahşerî, *el-Keşşâf*, haz. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-IV, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.

Kemâleddin Harpûtî'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* İsimli Kelâm Risâlesi

Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebeiyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm Osmanlı'nın son devir ulemâsından müftü Kemâleddin Harpûtî Efendi'nin Allah'ın ilminin mâlûma tâbi olduğu düşüncesini çeşitli delillerle ispatlamaya çalıştığı bir kelâm risâlesidir. Kemâleddin Efendi eserini Kur'an'a, hadislere, İmam Mâtürîdî ve İmam Eş'arî'nin düşünceleri başta olmak üzere medreselerde okutulan kelâm kitaplarına, İbnü'l-Arabî, Abdurrahman-ı Câmî, İsmâil Hakkı Bursevî gibi sûfîlere ve çağdaşı müderris Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkîhu'l-kelâm*'ına dayanarak yazmıştır. Şimdilik bilinen yegâne yazma nüshası günümüz harflerine aktarılarak bu makale vasıtasıyla kelâm ve tasavvuf sahası araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur. Eser ilim-mâlûm irtibatının müstakil olarak ele alındığı bir risâle olması yanında XX. asır Harput'undaki medrese kültürünün ilmî derinliğini yansıtan son numunelerden sayılması bakımından da önemlidir.

Anahtar kelimeler: Kemâleddin Harpûtî, ilim, mâlûm, kader, kazâ, Mâtürîdî, Eş'arî, İbnü'l-Arabî, İsmâil Hakkı Bursevî, kelâm, tasavvuf.

Eserden Örnek Varaklar

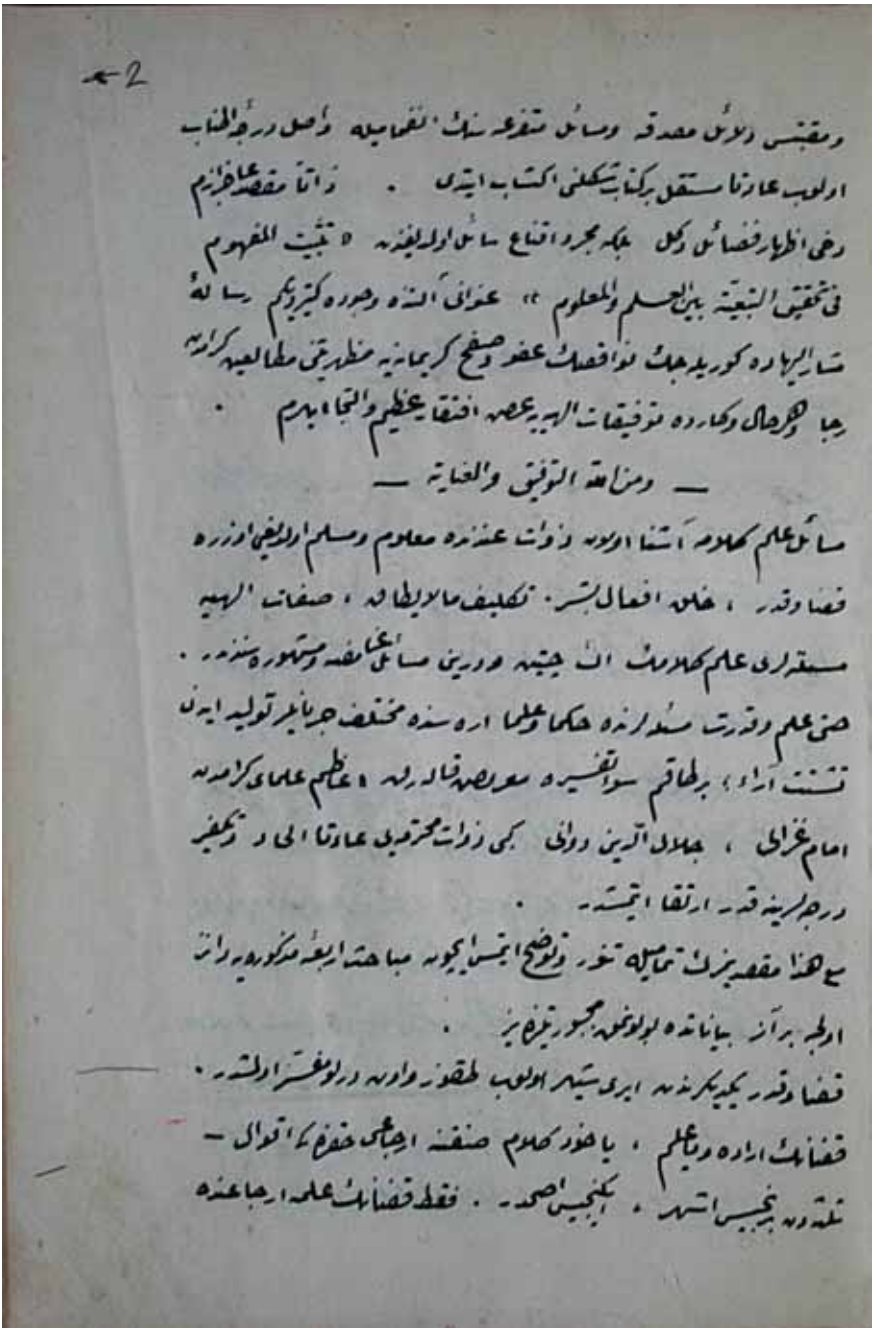

بسم الله الرحمن الرحيم

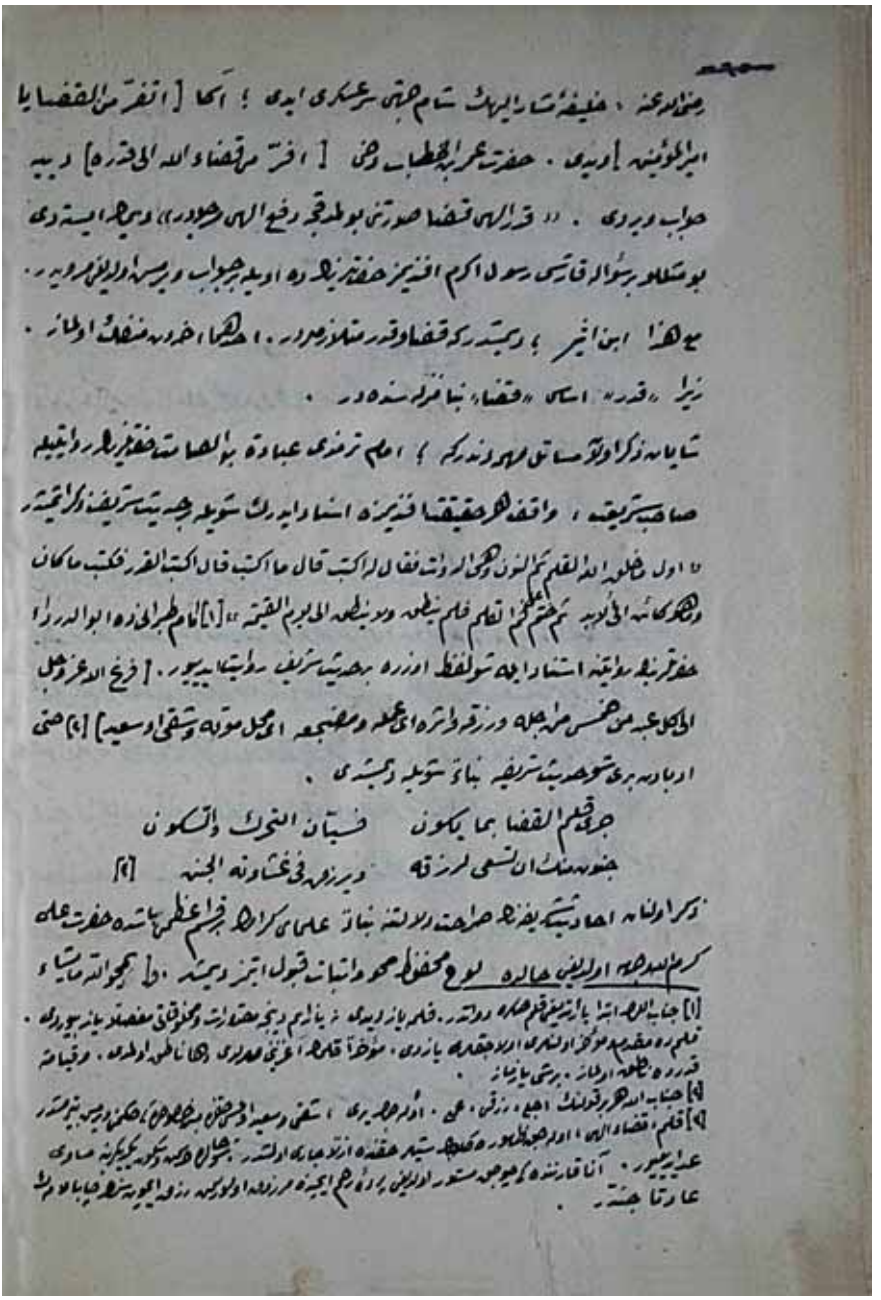
الحمد لله الذي وفقنا لتحقيق كونه العالم تابعا للمعلوم وبحكمه المعهود
والصلوة والسلام على صفوته وعبده بالمقام المحمود واللواء الممدود
وعلى آله وأصحابه الذين لهم الواردون بالحوض المورود .
ما رجب عليّ بن اراده صدره معمورة النور وسريرة مركز مقيس يوعبه مسكبه
حريق كمال الدين توصوفه بدالكلام ، عرضه مرام ايدوركه ويتمز
ما حقاق مقيد نده برقمي فاضل [١] بوكره علماء تكلمنلرك « علم
الهي معلومه تابعدر » سوزلرينه قلبا يك ده راضي وقائل اولدمسه يغني
اتعاب وشاياه صاقنمسه كوره يكي مسئله مذكوره دي بعد فقير وعاجزانه استفتاح
واستفسار ايتمدي . سؤاله حقيقة [ما مسئول عنها باعلم من السائل]
حديث شريفه بحسبه ماصدقه اولديغي اعتراف ايله برابر ذكر اولنانه كلامك
عاجزانه توضيح وتحقيقنه دائر تحريرينه مبادرت اولديغم جواب —
بالطبع مخاطبه بررجه يقدر قناعت بخش اولمق اميديله مشهور كتب معتبره دن مفهوم

[١] وبير قصه سي مقيس ضرب المثل در .

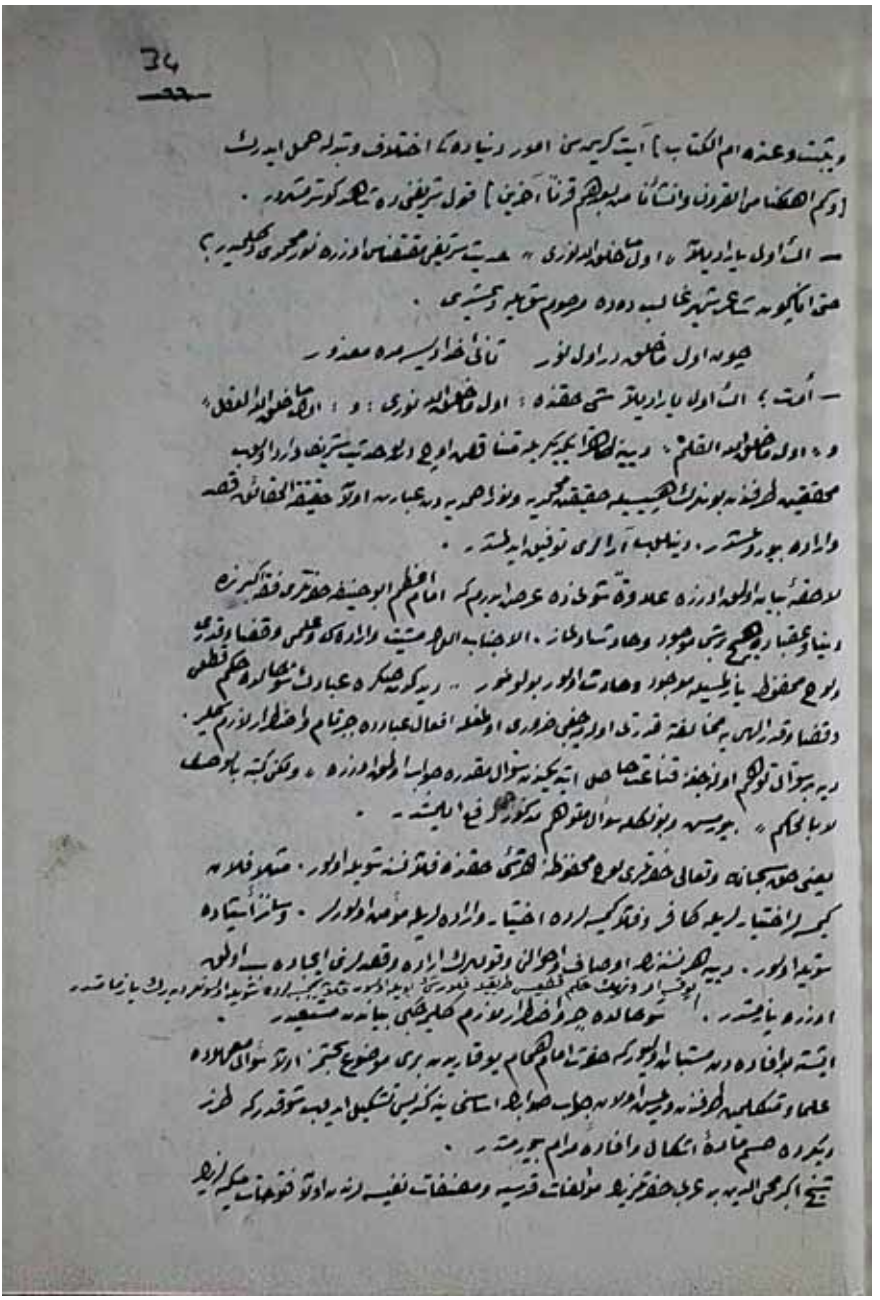
vr. 1[b]

vr. 2ª

vr. 33^{b}

vr. 34[a]